

Iszatáj

85. SZEPT. * 39. ÉVF.

9

1985 SEP 0 9

Utassy

József,

Csiki László, Kiss Dénes,

Simai Mihály versei;

Zakó Gábor novellája;

Nagy László-összeállításunkban

Kiss Ferenc,

Görömbei

András

tanulmánya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

**Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László
85-2966 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató**

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postaútvánnyon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 16 forint. Előfizetési díj: negyedévre 48, fél évre 96, egy évre 192 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza.

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIX. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1985. SZEPTEMBER

UTASSY JÓZSEF: Átok (vers)	3
CSIKI LÁSZLÓ: A bőrünk vására (vers)	4
VARGA IMRE versei: Leltár. A szírom-lány pusztulása, Lakótelepi. A magány albérlője, Sirályszárnyú katonák. Amíg a jégkor	5
OLÁH ZOLTÁN versei: Végül, Reményünk már csak ez a vers, Az utolsó estén	7
CZAKÓ GÁBOR: Búcsúlevél (elbeszélés)	9
JÁNOSY ISTVÁN versei: Régi és új álmok, Tűnődés	22
KISS DÉNES versei: Mohács sírkertjében, Azt a tisztát!, Pendülő éj	23
VECSERNYÉS IMRE versei: Hölderlin regénye, Menedék	24
BAKA ISTVÁN: Levél az ötven esztendőös Simai Mihálynak	26
SIMAI MIHÁLY versei: A keserű pohár, Ekkora tél után, Tavaszi tánc	27

Nagy Lászlóra emlékezünk

FÁBIÁN LÁSZLÓNÉ NAGY IZABELLA: Csálád, gyerekkor, ifjúság	31
KISS FERENC: Nagy László zsengei	38
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László Latinovits-verséről	57

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (67.)	71
-----------------------------------	----

KRITIKA

GREZSA FERENC: Csoóri Sándor: Kezemben zöld ág	76
ÁGH ISTVÁN: A költő védő- és vádbeszéde (Sipos Gyula válogatott verseiről)	80
LEVENDEL JÚLIA: Kettős portré (Nemes Nagy Ágnes: A hegyi költő)	85
GERGELY ANDRÁS: Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban	89
KOVÁCS ISTVÁN: Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon	94
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Tardi Sándor rajzai a 21., 25., 30., 37., 56. és a 70.
oldalon

Átok

Föld,
ne fogadd be őket,
ne fogadd be!

Vak idő malma:
csontjaikat
öröld vakító liszté,
és szórd a sziszegő szelekbe:

ne fogadd be őket,
Föld,
ne fogadd be!

Pattanjon ki szemük,
mint a hóbogyó gyümölcse,
tekintetük tűzkútjába
vizeljenek varangyok,
kecskebékák,

mert ezek:

a föld alatt is hágnak!
sisak sisakon,
koporsó koporsó hátán,
szétkamatyolják a drága jövőt,
és megsokszorozódva
újra kikelnek.

Hát ne fogadd be őket,
Föld,
ne fogadd be:

tagadd ki sorra mind,
tagadd,
tagadd ki!

A bőrünk vására

Farkas Árpádnak, szülővárosomba

*Magamról neked én többé már semmit.
Kit ijesztene akár hogy meghalok?
Ennyi a költő? Hajóduda hangján,
de sorsáról, mint a létről, úgy nyafog?
Kívülem, bőrömben kétmillióan
búznak, költők mind — azokról írhatok.*

*A jobb világot ők is kitalálják.
Ezt egyenruhaként éppen viselik:
testükben üre, fejükön hamúja,
és bőrükön ég, akár az iperit.
E jó nyelv nekik is életet adó,
habár a jó szó már rajtuk sem segít.*

*Ott a párzás tán örökké szerelmes
— túlélni két félnek egyben így lehet —;
nem jelképeznek, nem csak szóként tartják
szoros szájukban a földet, kenyeret —
nemcsak szeretik: ismerik a folyót,
hát költőknél többek: ők már emberek.*

*Pontosabban fájnak, mint mit képzelek,
mássá lesznek s tűnnek, míg még láthatók —
kék foltjaikon a motozó ujjak
mint óceánokon a csempészhajók —
bőrükön a fagy kis tornyokat állít —
na, ott, na azokban lakni volna jobb.*

*Borzongó szerelmet, meleg havakat,
őket nézném én onnan: jobb magamat —
de elburjándzik tekintetem rajtuk,
túlérzékenyeken, akár a daganat —
mint kinek vesztenivalója sincs,
és életéből csupán fél-nép maradt.*

1985. április 23.

Leltár. A szírom-lány pusztulása

könyvekkönyvekkönyvekkönyvekkönyvek
 könyvekkönyvekKÖNYVEKkönyvekkönyvek
 csonka sorozatok előtt masírozó kártyalap-
 katonák a papír belsejéből kiforduló
 lócsontok ürgék vakondok szétfeszülő
 levegő szakadékaiban pintyek tukánok
 héják ülnek kiszáradt szoba-világfán
 KÖNYVEKkönyvekkönyvekkönyvekkönyvek
 könyvekkönyvekkönyvekkönyvekkönyvek
 szótárak néma zöld piros szürke
 párbeszédei locsogó regények álmokba
 omló filozófiák előttük gyermekeim
 fénykép-arca derül könyvekkönyvek és
 hőmérő szobrocskák játék hangszerek
 bokályok a papír jelenti magát krákogó
 faluk útikönyvekről pókhálóként lelógó
 utak könyvek elnémult tengerekkel
 megzápult mítosz-tojással fa-népekkel
 beroggyant cimbalmokba fűlt dalokkal
 és itt áll szobám közepén leveleit
 veszti fej és törzs nélkül már ön-
 maga avarjába temetve itt áll még
 omladozva fél testtel a szírom-lány
 holnap rendet rakok kisöpröm a szí-
 rom-petrencét szemétkosárba gyűjtöm
 dirib-darabjait a hulladékgyűjtőbe
 dobom s visszatérve leülök polcom alá
 s addig izgatom a Képzetet míg le nem
 dobja ruháját a könyvekkönyvek előtt

Lakótelepi. A magány albérlője

a magány albérlője vagyok
 folyton sarkamra lép a lakásban
 rám nyitogatja esténként a fürdőszobát
 elhever ágyamon odaszorít a falhoz
 hajnalban fölver édes álomból
 menjünk most mulatozni

utánam tolakszik a konyhába is
 zöld szakállát belelógatja boromba
 kirángatja alólam káromkodva a lányokat
 a járókelőkre mutogat és vihog
 dolgozni sem enged
 elcseni ritka verseimet
 kéziratlapjaimat átírja elkótyavetyéli
 ha nézek valakit elébem áll
 méregpohárra is fölingerel
 nyelvemet megkötözi
 csengetésre ő nyit ajtót
 letagad barátaim előtt
 szőrös tenyerével névtáblámat letakarja
 a hangomon beszél
 leveleket írkál helyettem
 és üres borítékokat küldözget szeretteimnek
 mindig a nyomomban lépdél
 erdőre rétre elhagyott városi terekre
 hasztalan menekülök tarkómra zihál
 szavamba vág szakadatlan
 nevemmel él múltammal kérkedik
 pöffeszkedik a versben is helyettem

Sirályszárnyú katonák. Amíg a jégkor

sirályszárnyon fölburrogtak
 ligetünkben a katonák a rózsaszín hajú
 herceg oldalán gólyacsőr-spádé fityeg rucalábfa
 zörgeti fölötte sárga gyümölcsseit hiányos
 lombból hápog a holnap nap fekete kökénybogyók
 belövés nyomai a délután omlatag zúzdós falában galamb-
 -okarináját fújja az ösvényen poroszkáló faun a göndör
 égen néhány futkározó bogár fűszálak tölgylevelek
 vaskeréken fürge nyest a síneken loholva
 hozza az őszt kék katáng bólong a vasúti kocsik
 ablakában a parkban mérges bomba nő s egy bomba nő
 kosárral érkezik épp billeg alatta a föld s valami ősi
 lemezről köd szivárog fehér fűga a gesztenyéknek
 szemet orrot száját rajzolunk ügyeskedünk rájuk
 ruhát kihalt házak küszöbén heverve
 átvinnnyogják a teljes éjszakát míg jégkorunk
 szikrázva dübörögve megérkezik

Végül

Hervay Gizella emlékére

Végül meghal minden ölelés,
kézfogás,
arcunkról fölszáradnak
a könnytől megrepedt mosolyok.
Lábaink is már csak könnyedén lépnek
a halállal kikövezett utcákon, tereken, —
nem gondolkodnak egy elhagyott kő felett.
Ablakban felejtett ágak árnyékaiból
lépnek ki a nappalok,
miket föllapoz olykor az emlékezet.
Temetésről temetésre járunk,
már jól ismerjük egymás kézfogását,
mint a hársfalevélről lepergő nyár
mosolyát,
aztán balladát lépő lábunk alatt is
elalszik majd a fű nevelte föld,
kiszáradt tenger lesz a szánk.

Reményünk már csak ez a vers

Reményünk már csak ez a vers, senkisé-
ad több haladékot. Szerelmünk elvándorol
alvó mezőkről részeg zivatarok ellen,
hogy a türelem legyen várrá e tájon,
mert félelmünk érzékeny erezetét bármikor
fölsértheti az örület.
Tudom most nem sírsz, én sem sírok,
csak harmat örült szempillánkra ezen
a hatyúhódó alkonyon, s olyan jó tudnom,
hogy esténként leheletedtől hül le homlokom,
s kezed melegétől érik gyönggyé a veríték,
ha rohamaimkor kiver a láz, hisz Isten is,
ki már becézi halálom, tudja jól;
ágyban nyíló melled legmelegebb álmom.
Mégis olyan szomorú ez a vers. Megérintelek,
s megáll egy pillanatra gondolkodni a tenger,
lepkék szállnak pontot az éjszakára,
elhervadnak körülöttünk az árnyak,

*s hajnalra elfelejti álmunk az eső;
az égbolt halk szintetizátora.
De hiába is törne türelmet markunkba az idő,
nyírfákkal remegő reggelre kell ébrednünk
naponta. Erre ítéltettünk.
Reményünk már csak ez a vers, mi árvább
a sóhajaink fölött virrasztó holdnál,
és tudja, hogy köddel vert életünkön át
csak a mi szánkra szomorul a szél
sírva, fájdalmasan sírva.*

Az utolsó estén

*Földbe olvadnak körülöttünk
lassan a zúzmara-bőrű árnyak,
homlokunkon halnak meg
az erdők szemhéját föltépő hajnalok.
Vörösboromba fulladt jókedvem keresed
nappalaink halált motozó csöndjében,
de jól tudod, reszketéseim ingébe bújva
sem találod meg már többé.
A fáradt ősz is csak magát siratja
gondolatainkat kihallgató fák alatt.
Árvák lettünk végleg
ebben a hópelyhet pillantó Télben.
Éjszakánként álmunkhoz térdepelnek
pillangót beszélő szelek,
de simogatásainktól elszállnak mellőlünk
távoli tengerek felé.
Megözyegyült árnyékunk is holdba szivárogo
szomorúságunk rongyos ruhájába bújva,
s az utolsó estén elvándorolnak
testünkből a fájdalom szívrohamai, —
egyetlen könnyként hullunk ki
az Idő megvakult szeméből ...*

Búcsúlevél

Amióta az eszemet tudom, irigylem a dolgokat. Valamik. Valamilyenek. Ha nem is tudjuk pontosan milyenek. Vannak vonásaik, saját, elvitathatatlan tulajdonságaik. Az Országház például porlékony, a szél fúj, a Kálvin téri metróállomásnak egyértelműen macskaszarszaga van. Az emberekkel, különösen velem, másként áll a helyzet.

Szűk negyvenhat évet fogok élni, pontosan negyvenöt évet, tíz hónapot és két napot — ha a szökőnapokat nem számoljuk külön. Gondolkodnom kéne azon, hogy egyáltalán számolhatjuk-e külön őket, vagy jobb hagyni, hadd vesszenek bele a szökőévekbe. Nincs kedvem számolni. Ide kellett jutnom, hogy ki merjem mondani: szervi undort érzek a matematika valamennyi ága iránt. Mégis mérnök lettem, mert az volt a nagyapám, az apám, a nagybátyám, és mérnökként éltem le az életemet. Vagy az ő életüket? Talán inkább az anyámét, aki nem mérnök, hanem gépiprónő volt, amíg apám föl nem emelte magához?

Mert ez a kérdés, még ha nyegle is, hiszen az ő életüket nemigen éltem, a sajátomat még kevésbé. Hogy kiét éltem? Hamarosan talán okosabb leszek.

Apám nem *akarta*, hogy mérnök legyek, nem szokott akarni semmit. Pártolta ugyan, hogy tanuljak, de nem szabott irányt. „Sok értelme nincsen, fiam... manapság... — szokása szerint szüneteket tartott beszéd közben, mélyeket szívott 5 éves Terv nevezetű cigarettájából, és glóriákat eregetett az íróasztala sarkán álló kaktusz fölé. — De talán nem tart örökké ez a radikálisan ostoba kor... Ha majd megint számít a tudás, több választási lehetőség lesz.” Ez volt a legvakmerőbb kijelentés, amit valaha hallottam tőle.

Nem mondott igazat. Ő Budapesten és Berlinben végezte a műegyetemet, utána három esztendeig tanulmányozta a svájci és az angol vasutakat, mielőtt szolgálatba lépett volna a MÁV-nál, mégse volt választási lehetősége. Talán a fogkeféje és fogmosási szenvedélye miatt — még zürichi tartózkodása során szokott rá a napi háromszori fogmosásra. Nem sokkal beszélgetésünk után egy — a többitől semmiben sem különböző — hétfői reggelen szórakozottan megcsókolta anyámat, fogta az aktatáskáját és elindult munkahelyére, a Krisztinavárosi Pályafenntartási Főnökségre. Az aktatáskában vitte a tízóraiját, a szappanát, a tiszta törülközőjét, a fogport és a fogkefét. Soha nem érkezett még a Márvány utcába, és haza sem jött többé. Második apósom mindentudóan bólogatott a nyúlfarknyi történet hallatán. Ő bíróként ténykedett azokban az években, később — 56 után — az állam- és jogelmélet professzora lett. „Világos — mondta —, otthon kellett volna felejtene a fogkefét. A legegyszerűbb esetet föltételezve: tiltott határátlépés kísérlete. Korai szakasz persze, esetleg csupán előkészület, miután az elkövető csupán a Déli Pályaudvarig jutott, de mi más célból vitt volna magával

fogkefét? Akkoriban éberek voltunk!” Cinkosan kacintott rám, mintha én is vele éberkedtem volna „akkoriban”. Reflexszerűen visszakacintottam. Folytatta. „Helytelén az akkori büntetőeljárásokat sommásan törvénytelennek minősíteni, mivel az anyagi jog széles körű és törvényes kereteket teremtett az éberséghez.” Juli gyorsan eltette a konyakosüveget apja elől, mert az öreg az emlékeztéstől általában leitta magát. Ez bár divatos, de mégis saját vonása volt.

Apám eloszlott a semmiben. Hiába érdeklődtünk utána: a Belügy tanácsára a Vöröskeresztnél. „Megesett, hogy valaki nem érte meg a tárgyalását” — mondta más alkalommal az apósom. Már akadozó nyelvvvel, de derűsen, mert az ilyenek nem az ő lelkiismeretét terheltek. Ő legalább eszköz volt, apám a legjobb esetben áldozat, de inkább káló. Természetes selejt. Nem mártír. A mártírsághoz legalább egy fikarcnyi választási lehetőség kell, meg körömfeketényi bátorság. Apám sose akart választani, ő kikerülni szeretne volna a sorsát. Bármilyen áron. Megszüntette összes nézetét. Nem járt többé templomba, Fradi- (Kinizsi) drukkerből Vörös Lobogó Sortex-szurkolóvá készült vedleni: hétről hétre magolta az összeállításokat, és a fürdőszoba bezárt ajtaja mögött fölmondta anyámnak. Hivatalában nem csupán külföldi tanulmányairól hallgatott, de ott szerzett tudásáról is, buzgón tolakodott, hogy elsőnek ismerhesse föl a legbornírtabb fölső intézkedések történelmi szükségszerűségét, de szabadságát mégsem találta meg. Kollégái utálták, régi barátai tapintatosan megfélekeztek róla. Elméletileg nem zárható ki, hogy közöttük akadt egy bölcs, aki már nem bírta nézni, mint enyészik el apám az alkalmazkodásban, és följelentette, hogy megmentse attól, ami rosszabb a halálnál. Más kérdés, hogy közbejött valami. Talán egy túl nagyra sikeredett pofon meg egy éles asztalsarok, vagy valami hasonló. Ha tényleg bölcs volt a följelentő, csupán az róható föl neki, hogy nem vette észre, mennyire elhalványult már apám mécsese. Az élet szele nem föllobbantotta, hanem elfújta.

Nekem se bölcs, se buta barátaim nincsenek. Megfordult a fejemben, hogy följelentem magam. Meg is tettem volna, ha nem hasonlítanék annyira apámra. Még most is alkalmazkodom. Mázolom sziladekorral a család faházát, hogy tovább tartson mint én.

Ahogy utolsó éveiből nem jutott belőle se anyámnak, se nekem semmi, úgy a halálából se részesülhettünk. Nem tanúsíthattam, hogy igenis hallgatta a Szabad Európát, és nem ronthatam neki a bivalyerős detektíveknek, hogy elragadjam tőlük apám iratait, mint Koszta Farkas. Nem voltak iratok és nem volt házkutatás. A DISZ-ből se rúgtak ki, a gimnáziumból se. Koszta Farkast igen, amikor az ő apját elvitték. Érdekes, hogy Weszely Péter érettségizett, simán bejutott a jogra, pedig az ő apját kivégezték, mint angol kém. Újság is írt róla, a rádió is bement. Az anyém szegény annyira se vitte, hogy leltárba vegyék.

Engem tömördek helyen leltároztak. Akár egy széket. Mégse lettem érvényesebb. Taktikus nagybátyám tanácsára anyám munkakönyvet váltott. Átképzős esztergályos lett a munkaskáder pedigrem megszerzése végett. Másik gimnáziumba íratlak, majd fél év múlva megint másikba, hogyha a származásomat firtatják, az előző iskola tanúsíthassa, amit kell. Közben apámat még jobban megöltük. Mindenütt néhaiként diktáltam be az iskolai anyakönyvekbe. Diplomáját elvettük. Lett belőle egyszerű vasutas. Annak, aki kíváncsiabb volt: pályamunkás. Múltunk nyomainak tökéletes eltakarítása végett érettségi előtt egy évvel Bicskőre költöztünk, hogy már két hamis tanú gimnázium legyen mögöttem, barát pedig egy se, aki fecseghetett volna. Anyám ta-

karított az iskolában, én diszeztam, külön matekra és fizikára jártam, s olykor elábrándoztam a szertárban a kitömött madarak előtt... Elképzeltem őket élőnek, kint a határban. Tölgyfalevél-galléros vadászházában sétálnék közöttük, puskával, de nem lőnék le egyet se. Figyelném őket, mint vadásznak, kapirgálnak, hogyan tanítják röpködni a fiókáikat...

Ábrándoztam? Túl erős a szó. Inkább csak ábrándozás történt a jelenlétemben. Nem figyelhettem igazán oda. Nagy föladat várt rám: vissza kellett szereznem apám diplomáját. Többé szó sem lehetett arról, hogy ne mérnök legyek. Kutya kötelességem lett elhatárolni magamat minden olyan gondolattól, amely anyám emberfeletti áldozata ellen hatott volna. Szegénykém örökké köhögött a portól, a huzatban folyton megfázott, de tüdőgyulladással is dolgozott, mint egy sztahanovista, hogy az iskola a lehető legjobb káderlapot állítsa ki rólam. Én tehát bifláztam a matekot meg a fizikát, egész nap motyogtam a képleteket, a levezetéseket, a törvényeket, a példákat, hogy a felelésig valahogy emlékezetemben tartsam őket. Aki egy kicsit is foglalkozott ezekkel a tudományokkal, megért. „Azt szeretem benned Attila, hogy nem vagy Isten ostroma”, mondta olykor öreg, fáradt matematikatanárom, ha jeles létemre kukán álltam egy új probléma előtt.

Lételem? Ha akkor valaki megtiltotta volna, hogy a létezéssel kapcsolatos fogalmakat önmagamra vonatkoztassam, talán tisztább lett volna a helyzet, és nem jutottam volna idáig. Nem olyan sunyin vált volna szét a sors, amelyet enyémként éltem (élődött általam), és ami tényleg az enyém lehetett volna. Pedig a látszat szerint a magam akaratából mentem bele a játékba. Kamaszos mértéktelenségemben túlbecsültem magam. Azt képzeltem, hogy bármire képes vagyok: erős, ravasz, megtörhetetlen. Az egész világot átejtetem, ha kedvem szottyan rá. Képes vagyok átváltozni bármivé anélkül, hogy a személyiségemen a legkisebb horzsolás esne. Az osztályválogatottba például balszélsőnek ajánlkoztam jobb lábás létemre. A Guy-Lussac-törvényt memorizálva rúgdostam a labdát ballal az iskola kerítésének, aztán áttértem a szögfüggvényekre, és az iskolabajnokságon már egész tűrhetően pocské balszélső-játékot produkáltam. A beadásaim ugyan félre sikerültek, de alig. Mintha éppen indiszponált lennék. Ha kicsit erőszakosabb vagyok, még a gimnáziumválogatottba is befurakodhattam volna.

Koszta Farkas viszont igazán megtanult ballal lőni, cselezni, dekázni. Hogy hivatásos amatőr lehessen, érettségizhessen, egyetemre járhasson. „Nem nagyon maradt más út előttem”, mondta a nánai templom sekrestyéjében. Ő tényleg sikeres mérnök lett. Harmincnégy éves korában irodavezető, kandidátus, Ybl-díjas. Aztán autóbalesetben meghalt Márta, és ő hátat fordított az ambícióinknak. Most plébános Nánán és a helyi csapat játékosedzője. „Az avta a legiobb!” csillogott a ministránsyerek szeme. „Már inkább csak edzek, Ritkán játszom.” Olyan könnyű mosollyal hárította el a kis kölyök dicséretét, amilyenrel én szeretném az életemet.

Ehhez azért van érzékem. Ösztönös, mély és belső. Ha olyan könyv került a kezembe, amelyben egy szó, egy hangsúly énreám ualt, már vágtam is a sarokba. Újságot se olvastam, és nem irigyeltem a nagybátyámat, aki mesteri szinten gyakorolta a sorok között olvasás kelet-európai művészetét. Röhögött a Szabad Európán: „még ezt se tudják!” A régi újságokat viszont szerettem. Órákat töltöttem bácsikám lakásának véréjében. A véce — azóta az enyém — akár egy trónterem, amiről leválasztották a termet, s maradt a trón, meg a hozzá vezető vörös szőnyeg. Sajnos csak kókusz. Másfél méter széles lehet ez a nevezetes helyiség és vagy hat méter hosszú. Lehet és vagy... Hányszor, de

hányszor akartam megmérni! A kókuszszőnyeg rongyos szélét tapintatosan eltakarva sorfalat áll a helyiségben az egyik oldalon legalább harminc évfolyam Pesti Hírlap, a másikon az Est, az Új Idők, a Magyar Élet vegyescsapata. Ha az ember a trónuson ül, fejmagasságig ér a gléda. Nos, ezeket a lapokat olvastam fiatalabb koromban. Időnként kikerestem bennük a húszhuszonöt év előtti, de aznapi híreket, és hagytam a gondolataimat lődörögni a Budapestre látogató Ciano gróf körül, Apponyi Geraldine esküvőjén... Jó dolguk volt, és nekem is: nem kellett vesződnöm velük. Nem tudom, ki hogy van ezzel, de én a gondolataimnak se voltam ura soha. Amióta nem imádkozom, nem is törekszem erre. Valószínűleg ezért hagytam abba az imádkozást. Amíg próbálkoztam, és kimondtam például: „Mi Atyánk” nem tudtam se többes szám első személyt, se az Atyát elgondolni. Még egy szentképistent olykor, de Aki Van-t soha. Fárasztó és hosszú koncentrációt igényel, nekem pedig az első inger elterelte a figyelmemet. Egy nő emléke, valami, a látómezőbe kőszáló tárgy képe, egy szag, a leghalaszthatóbb tennivaló. Folyton másra gondoltam, semmire. Nem a Semmire, semmire.

A reflexeim viszont kiválóak. Ha kinyit a közért, bemegyek. A bögyös Macáktól fölgerjedek. A sült hús illatától megjön az étvágyam. Jó az orrom, a szemem, mind hibátlan idegpályákkal csatlakozik az agyamhoz. A fülem mel sincs baj: feszesen lépdelek az indulóktól. Az agyam is tűrhetően működik. Ha egy országról megtudom, hogy kapitalista, máris mélyen elítélem a társadalmi berendezkedését. Hallgató koromban nagyon kedveltem a polgári gondolkodókat. Mindről tudtam a vizsgán, hogy metafizikusok, osztálykorlátoztak s a legjobb esetben is a fejük tetején állnak. Úgyesen bíraltam s állítottam talpra őket. Végül is ennek a dolognak (inkább mint: készségemnek) köszönhetem, hogy tűrhető pályát futottam be. A DISZ-ben, a KISZ-ben, a pártban, az egyetemen, a munkahelyeimen rendre megfelelően reagáltam előjáróim óhajaira, utasításaira. Nem állítom, hogy kedveltek, de arányosan használhatónak tartottak. Sose léptettek elő soron kívül, viszont, ami járt, megkaptam. Márta ezért vált el tőlem. „Unlak, Attila. Már semmi bajom veled, csak mérhetetlenül unlak. Ha csupa hozzád hasonlóból állt volna a nemzet, soha semmi baj nem történt volna Magyarországon, csak még nagyobb slamasztikában lennénk.” Mélaságom ekkor fokozódott először depresszióvá. Három hónapomba telt, mire kikászálódtam belőle. Kielemezhettem végre az életemet. Arra jöttem rá, hogy nem vagyok közönséges fejbőlintó János. A biccentés nem életprogramom, hanem tőlem független, objektív mechanizmus, ami — mellesleg — bennem játszódik le. Miután az eldöntendő kérdéseket úgy kaptam — persze másokkal együtt —, hogy eleve bennük foglaltott a válasz, működésbe léptek a reflexeim, mielőtt közbeavatkozhattam volna. Ötvenhat október huszonötödikén például kicsi híján elszavaltam az I. világháborús hősök szobra előtt a Nemzeti dalt. A párttitkár azokban a napokban nagy forradalmár volt — utóbb disszidált —, ő kért föl, hogy mint a fővárosi egyetemi ifjúság helyi képviselője, lépjek föl a haldokló cementbaka mellé. Rögtön pattantam, ahelyett, hogy legalább végigolvastam volna a verset, Természetesen belesültem. Két év múlva reflexszerűen léptem be a KISZ-be, és a vezetőségválasztó gyűlésen ugyancsak reflexszerűen számoltam össze a szavazatokat. Testre szabott föladatnak tűnt. Az is, hogy az előzetesen megbeszélt eredményt hirdessem ki. Viszont a kettő együtt meghaladta az erőmet. A számolás utóbbi ingere kioltotta a korábbi egyezségét, pedig én is benne lettem volna a kiszemelt vezetőségben, a ténylegesen megszavazottban pedig nem. Óriási ribillió támadt. A központi küldöttek megpróbálták jobb be-

látásra bírni. „Maradjunk a realitások talaján!” kiáltotta az egyik. „Csaló!” süvítette a másik. Egy lány. Márta. A diákok őket nevezték csalónak, engem éljeneztek. Mosolyogtam és többször ledaráltam az eredményt. A szavazatszedő bizottság másik két tagja kussolt. Órányi percek teltek el. A terem harogott. Kint esett az eső. Különleges, ferde zápor verte az egyetem vörös téglás épületeit. Az udvar tócsáin kupolák támadtak, elpukkantak, mielőtt lecsaphatott volna rájuk egy újabb vízbomba. Hiába drukoltam.

Nem emlékszem, meddig tartott, hogyan ért véget a gyűlés. Egyszer csak ott termett előttem Márta, és valami olyasmit mondott, hogy hős vagyok, és tisztel. De hogy én mit válaszoltam? Később számtalanszor a szememre vetette, hogy elfelejtettem sorsdöntő beszélgetésünket. Ő lett az első feleségem. Társaim is afféle hősnek tekintettek, sokáig kötelességüknek tekintették, hogy súgjanak nekem a zárthelyiken, rajzoljanak helyettem. A statika és a tudományos szocializmus két fiatal adjunktusa vizsga előtt megajánlotta a kettést. „A gerincéhez inkább az egyes illenék” tréfált — ha jól emlékszem — a tudszocos. Úgy tettem, mintha nevetnék, mert tényleg az egyes illet volna hozzá, hogy megkarózzam. Mindenesetre e nélkül az eset nélkül sose szereztem volna meg a mérnöki oklevelet.

Márta tisztelete hamar elmúlt irántam. Föl se támad, ha nem lett volna éppen annyira a kor gyermeke, mint én. Eleinte igyekezett olyan feleség lenni, aki nagy tettekre sarkallja az urát. Ő csinálta a diplomamunkámat, hogy legyen időm és energiám elmélkedni, közéletet élni. Küzdeni. Aztán sírt és vádolt, hogy elgyávultam, beálltam a szélirányba, ülök a babérjaimon. Szégyelltem magam, ígértem fűt-fát, tényleg szerettem volna betartani a szavamat, kiállni, bátran odamondani, odacsapni. Valóban „méltatlan hernyómód élni”, „így nem mehet tovább” — aztán jött egy alternatív kérdés, és én reagáltam rá a beléépített válasz szerint. „Nem vagy férfi!” Megcsaltam hát Mártát minden nővel, aki ajánlkozott. Őszintén persze. A kor eszménye az őszinteség volt, természetesen a korlátozott őszinteség; nem „ami a szívünkön, az a szánkban”, hanem ami megbizsergette a szigereinket, az tetté vált. Gondolatainkat nem a szívünkben vagy az elménkben képeztük, hanem a szánkban, cselekedetünket a tagjainkban. „Mindegy, hogy milyen vagy, csak őszinte legyél. Valósítsd meg önmagad!” Az őszinteség ideológiácskájának szellemében valójában nem csaltuk meg egymást, nem is csalhattuk, hiszen ebbe a korlátozott rendszerbe nem fért bele a hűség, a szövetség, semmi öv fölötti, semmi életstratégia.

Nyíltan, úgyszólván kérkedve ölettük meg a gyerekeinket. Az ötvenes évek végén alakult ki ennek a divatja, párhuzamosan a korszerű és ésszerű gondolkodásával. Amilyen köznapi volt, olyan hátborzongató. Talán nem igazán akartuk, de minden ismerősünk ezt tette. Meg is beszéltek velük. Márta kérdésében: „elvetessem?” már benne volt a válaszom. „El.” Akkori eszünkkel — természetesen — nem sejtettük, hogy kissé szórakozott párbeszédünk perbeszéd, valójában vésztróvényszéki tárgyalást folytatunk egy védekezésre képtelen lény fölött, akinek — ráadásul — tulajdon apja-anyja nem védője, hanem vádlója, bírója, pribékje. Csoda lenne, ha nem lennénk cinikusak. Az én nemzedékemben kevesen vannak a büntetlenek, a túlnyomó többség kihasználta ezt az „egyéni-társadalmi mozgásteret”. Ha már nem dönthetett arról, hogy ki legyen a főnöke, elnöke, hol lakjék, mit mondjon a gyűléseken, hát döntött élet és halál fölött. A töméntelen gyilkosság keresztül-kasul átjárt, fertőzött benűnnket, hiába rekesztjük el a gondolkodásunkat a reflexe-

inkkel, a lelkiismertünk működik. Vajon mit tisztelhetnének a mi generációnkban a fiatalok? Akiiket élve felejtettünk. Az a mentségünk sincs, mint a nácnak, hogy parancsra cselekedtünk. Mi szokásból.

Megértem azokat a kamaszokat, akik nem háborodnak föl, ha az anyjukat szidják. Amikor már kezdtem logikusan gondolkodni, nevettem azon az asszonyon, aki a saját gyerekének azt mondta: „a kurva anyád!” Ma inkább szomorú vagyok, ha ilyesmit hallok. Szegény asszony örülne, ha csak kurva lenne.

Egy légy nyalogat valami maszatot az asztalon. Darázs érkezik. Fekete-sárga osztrák darázs. Érdekli a maszat. Nem vesztegeti fullánkját a légyre, hanem mélyrepülésben elzúg fölötte. Szinte érinti. A légy mind a hat lábát szétterpeszti. Kapaszkodik. Küzd. Ha tehetné, a maszatjával együtt belebújna a deszkába. Aztán nem bírja tovább. Gondolom, lelkileg készült ki. A negyedik támadás után elrohan, leveti magát az asztal sarkáról, és nekikoppan az ablaknak. A darázs komótosan letelepszik a helyére. Körbeszimatolja a maszatot. Elégedetlen. Elszáll.

Nincs több munkám. Reggel nem folytattam az írást, hanem befejeztem a faház mázolását. Elégedetlen gyermekeimnek és áldozatkész feleségemnek néhány évig nem lesz gondjuk vele. Rájuk hagyom a szokásost: lakást, autót, nyaralót, és távozással nem túl soktól fosztom meg őket. Mártával annak idején cigánymód éltünk. Albérletben, a nagybátyámnál, az ő szüleinél, megint a nagybátyámnál. Szegényke nem érte meg nemzedékünk beérkezését. Koszta Farkasét még igen, mert Farkas szekere gyorsabban haladt a többiekénél. Természetesen lekurváztam — nem amikor összeházasodtak, hanem amikor Farkas megkapta a díjat. „Nem falevél, mint te”, mondta Márta a Gutenberg téren. Cipője orrával megérintette a homokozó melletti avarkupacot. Belerúghatott volna. Versenyre keltem Farkassal. Már a szanatóriumban gondosan tréningeztem a pszichológussal, hogy jól az eszembe véssem az önmegvalósítás egyre divatosabb fogalmát, és igyekeztem az érdekeim mentén haladni.

Figyeltem. Természetesen nem annyira magamat, inkább a kollégáimat, a szomszédaimat, az ismerőseimet, hogyan csinálják. Végére közösségi társadalomban élünk. Följegyzéseket készítettem róluk, és nagybátyám írását utánozva folytattam az ő naplóját, amikor az öreg meghalt. Naplót írni veszélyes (önveszélyes), tehát további óvintézkedéseket is tettem: a neveket, a dátumokat kódoltam, és a jelkulcsot itt, a faházban rejtettem el egy régi Új Írás falinaptár hátára ragasztva. Bácsikám halálával nem csupán a naplót örököltm, hanem a lakást, a berendezést, némi készpénzt, meg ezt a telket, amire fölhúztam az Erdért-házikót. Egy csapásra módos ember lettem. Hirtelen barátaim támadtak. A kollégáim addig csak untak, esetleg sajnáltak, ettől kezdve tiszteltek. Vendégségbe hívtak, meglátogattak, tanácsomat kérték, segítettek a faház alapozásában, feleségnek való nőket kommandáltak. Irodavezető főmérnököm a bácsikám kedvenc bőrfotelében tötyedezve arra a megállapításra jutott, hogy az én szakmai és emberi érdemeiktől dús személyiségem a legalkalmasabb arra, hogy a cég megfelelő információkat szerezzen a perui építkezésünkön fölmerült statikai problémákról.

Apránként kitanultam a dolgok illő tiszteletét. A lakását, a bőrgarnitúráét, az utazásokét, a följegyzéseket.

„Bálványimádók vagytok!” Farkas nem ült le nálam, pedig alig állt a lábán, annyira részeg volt. Egy hete temette el Mártát — alig másfél év házasság után. Imbolygott a fölbőfögött pálinkabüzbén, ahogy az Etna is im-

bolyogni látszik forró nyári napokon a maga kénes felhői között. Nagyon rég nem láttam. Gyűlöltem Mártát, amiért éppen akkor hagyott el, amikor a bácsikám helyet csinált nekem a világban. „Mindenki hisz valamiben” — mondtam, amit szokás ilyenkor. Farkas megkapaszkodott a vállamban. „Alacsony embereknek alacsony isteneik vannak.” Gúnyosan mosolygott a zsidó pofájával. Aztán tovább sértegetett, hogy én tettem tönkre Mártát. Kidobtam. Eltámolygott a hittudományi akadémiára és jelentkezett papnövendéknek. Persze kirúgták. Másnapra kialudta magát. Eladta, szétesztogatta mindenét, és újra jelentkezett. Megint elküldték. Leült a küszöbre. Napokig győzködték, hogy menjen a csudába, amit hitnek vél, az csak föllobbanás, elmúlik a gyász fájdalmával együtt, és jó katolikus lehet mérnökként is. Nem tágitott. Ült a küszöbön, vagy sétált az Eötvös utcában. Órák hosszat tárgyalt vele ott az igazgatója és a párttitkára. Szelidségét engedékenységnak vélték. Könyörögtek neki, majd megfenyegették, hogy kirúgják, mire elnevette magát, aztán bocsánatot kért. Végre a papok beengedték. A tanévet már lekészte — november volt —, a következő szeptemberig mint pedellus, fűtő, kézbesítő, mindenestől szolgált az akadémián. Akár egy középkori vezeklő.

A város meg a szakma teli lett megtévelyedése részleteivel. Szidtuk, sajnáltuk, értetlenkedtünk, és örültünk, hogy egy eszkimóval kevesebb. Meg foglalkoztunk a legendájával — addig se kellett magunkkal törődnünk. Mert ez a legszebb a hírekben, vagy ahogy mostanában mondják: az információkban. Csillognak-villognak, akár itt a teraszon a keresztespók hálója. Ezt is bármely pontjáról be lehet járni. Szem kell az úthoz, láb, figyelem és világos elme. Ha elegendő rutinja van már az embernek, akkor közben tanulmányozhatja, hogy hibátlan okfejtése milyen hatást gyakorol a jelenlevő jobb nőkre. Közben kecses kitérőket tehet sportra, a tervgazdálkodás lényegében rejlő tervszerűtlenségekre, a pszichológiára, szociológiára; leszakadt szálakat újra befűzhet, koccinthat, fejtartását előnyösebbre igazíthatja, kapcsolatokat ápolhat, vagyis élénk részvétele mellett személyiségének jó részét egyebekre tartalékolhatja.

Szépen haladtam. Alaposan áttanulmányoztam második feleségem egyetemi logika jegyzetét, sőt némi Arisztotelészt is olvastam, meg néhány oldal Wittgensteint. Egyre ritkábban vallottam szégyent szillogizmusaimmal, társadalomkritikus paradoxonaimmal. Ekkoriban — 68 táján — az értelmiség elitebb rétege addigi passzív illojalitását ha nem is ellenzékiiségre, de kritikára váltotta.

„Papok vagyunk.” Irodavezetőm ismét bácsikám bőrfotelében tanyázott. A fél liter konyak annyira fölbátorodott benne, hogy vállalta, sőt folytatta Farkas gondolatmenetét. „Hogyan is vonhatnánk ki magunkat korunk fétiseinek tisztelete alól, ha egyszer mi tervezzük, mi gyártatjuk őket? Az erőműveken és a mosógépeken keresztül nekünk is kijár a tisztelet mint pontifex maximusoknak.”

„No és a politikusok?” kérdezte valaki óvatosan. Talán Juli, a feleségem. „Ők is bálványimádók. Mi mások lehetnének? Legföljebb okosak vagy buták. Ha nem ismerik föl a mi mágiánk hatalmát, elvesznek. Ideológiai varázsigét nem lehet orkánykából helyett hordatni a népekkel.”

Talán ebből akart kilépni Koszta Farkas? Gondoltam, de nem mondtam ki. El is felejtettem a hamarosan következő depressziós rohamomban, holott éppen boldog apának kellett volna lennem. Kétszeresen boldog apának, mert

Juli ikreket szült. Egy fiút és egy lányt, akik külön-külön hasonlítanak én-rám, de egymásra nem.

Egy percre se tudtam szeretni őket, holott sosem feledkeztem meg azokról a szertartásokról, amelyek a társadalmi konvenciók szerint a szülői szeretet kifejezésére szolgálnak. Nem sikerült fölgerjesztenem magamban az érzést. Azt hiszem, eddig nem vették észre. Illdelmesek, szorgalmasak, jó tanulók, szóval ugyanolyan buták, mint az apjuk. Máris el vannak foglalva a beilleszkedéssel. Talán jól tesz nekik, ha elolvassák ezt a levelet.

A szeretet képessége elcsökevényesedett bennem. Márta a szemembe is mondta a Gutenberg téren a falevél hasonlata után, pedig megpróbáltam kikökkenteni egy gyatra tréfával. „A lehullott levelek aszottak, én meg dagadok.” Hiába, no. Az evés megnyugtat. Amíg a fogaim, rágóizmaim, az emésztőrendszerem dolgozik, kikapcsolhatok. „Képtelen vagy szeretni, akár a japán táskarádiód, amiért annyira rajongsz. Ha beugranék vele a Dunába, sose tudnád eldönteni, hogy melyikünket sajnálod jobban.”

Ha Márta nem könnyezik, ha éppen nem fut át a téren két gyerek, ha pont akkor nem rebben föl egy galamb a pad támlájáról, talán megverem, s akkor talán nem hagy el, nem megy hozzá Farkashoz, nem ül bele az autóba, és nem hajt neki a fának a Pasaréti úton...

De hát kinek lehet magaválasztotta, saját sorsa?

Nekem nemhogy a sorsomat nem sikerült birtokba vennem, a testemet se tudtam belakni bő négy évtized alatt. Egyszerűen zavar. Nem vagyok otthon benne. Pedig a pocakom ellenére se vagyok ronda, bár jóvágású se. Idegen vagyok. Idegen a lábam, a hajam színe, a fenekem, amin ülök, a futásom. Ha elhaladok egy kirakat előtt, lelassítok, belebámulok. Nem azt kell megnéznem, hogy jól mutatok-e. Arról kell meggyőződnöm, hogy a helyükön vannak-e a tagjaim. Nem csúszott-e el az orrom, nem akadt-e ki a vállam? Valószínűleg észre se venném, hacsak nem fájna. És ha fájna? Érték már kisebb-nagyobb balesetek, átestem néhány könnyebb műtéten: ott fájt... az fájt... Nem tudom, érthető-e? Nem nekem fájt, nem én fájtam, hanem a mandula helye, a nyelőcső, egy zápfog, a fölvergott kelés a jobb térdhajlatban. Ebből következik talán, hogy folyton viselkedem. Keresem azt a pózt, magatartást, szerepet, amit egyáltalán végig lehet nézni, s közben lötyyenek csöbörből vödörbe, vödörből csöbörbe...

Tekinthetném magamat a kor, a körülmények áldozatának — miként szokás. Tettem is, mikor a Wartburgomra gyűjtöttem, és az öregasszony szatyrából kicsúszott pénztárcát zsebre tettem a villamoson. (Százhuszonhat forint, negyven fillér, két tantusz, egy ötkoronás ezüst, egy alumínium Szűz Mária-érmecske.) Így vallottam Weszely Péter ellen. Nem hamisan, csak jogos indulattól stilizáltan. Péter engem szidott, fenyegetett, rajtam keresztül a főnököt s általunk a rendszert, amely ilyen alakokat... satöbbi. Elég volt hangyányit csúsztatni a tényeken, máris *elfehéredett* a valóság. Másfél évet kapott a doktor úr.

Rettegtem Pétertől. Kevésbé attól, amit vállalati jogtanácsosként megtudott hivatalos magánügyleteinkről, hanem ahogy keresztül szokott nézni rajtam! A tárgyaláson nem rám, eléem köpött, hogy ne koszolja be a nyálát, és arra kérte a bíróságot, hogy ítélje el, mert egyelőre jobb lesz neki a börtönben. Ott legalább nyíltan sanyargatják, nem úgy mint mi, akiknek minden szavunk hazugság, és a legnemesebb fogalmakat is az ellenkezőjükre fordítjuk. Ha elengednénk, agyonverne bennünket. A bíró meghökkent, aztán teljesítette a kérését. Péter nem föllebbezett.

Amikor itt a kertben „bemutatósi célra” fölszerelve a kátéesz a medencét, féltem. „Ugyan!” Irodavezetőm nevetve koccintott tettestársainkkal és velem. „Nem lenne logikus, ha mi lebuknánk. Mi sose szídtuk a rendszert! Nem is fogjuk soha!” Juli is nyugtatott, az ő álma volt az úszómedence. „Nem tettünk semmi törvényelleneset. Csak élünk, mint akárki más.”

Apránként dolgozódtam föl. Sose kértek belőlem egy csipetnyinél többet, de annyit szüntelen, és sok szabadságot kaptam cserébe. Lerázhattam avult, nehézkes kötelékeimet. Anyámat például. A Körtéren találkoztam egy volt iskolatársammal. A neve persze nem jutott eszembe. Makogtam neki valamit a rossz levegőről, aztán előkaptam egy megbízható anekdotát a matektanárunkról, és a lelkére kötöttem, hogy keresse föl anyámat, a jövő hónapban én is leugrom hozzá Bicskére.

„A múlt szerdán meghalt.”

Fölugrottam egy kóbor 49-esre. Anyám gondosan őrizgette karácsonyi-húsvéti üdvözlő kártyáimat — föladót persze egyiken se találtak a szomszédok. A községi tanács intézte a temetést. A költségeket utóbb behajtottam rajtam. Kegyeleti jogaink megsértése miatt Juli sokáig élesítette a csiszolt jogász eszét a szociálpolitikai előadón. Juli korszerű, művelt, emancipált asszony. Megvédi magát, és önállóan gondol arra, amire kell. Nyitott házasságban élünk. Éltünk? Ki? A toleranciánk, az intelligenciánk, az altestünk és jövedelmünk megfelelő hányada? Az ikreket is elosztottuk. Betegség esetén enyém Tamás, az övé Andrea. Ő jár szülői értekezletre, én felelek a leckékért.

A szerencsétlen körtéri beszélgetést néhány hónapon át napi fél liter pálinkával stimuláltam. Meglehetősen helyettesített a társaságban, az intézetben. „Meghalt szegénynek az anyja.” Koccintottak az egészségemre, és meghatódtak, hogy milyen rendes fiú vagyok. Özvegy Koltainé hetenként egyszer külön is megvigasztalt a lakásán, amikor a kislánya angolórán volt. „Maga szomorú, én magányos vagyok. Segítünk egymáson, Attila, ennyi az egész.” Tényleg ennyi volt. Ötkor érkeztem, hatkor távoztam. Végig magázódtunk, az irodában kizárólag a munkával kapcsolatban váltottunk pár közönyös szót. Kerültük a tréfát, a kedvességet és általában a találkozást. Magamban se szólítottam a keresztnevén. Koltainé. Tisza, korrekt nő. Tiszta udvar, korrekt ház. Múltkor elmentem az ikrek iskolai diszkójára. Táncoltak, s közben kínosan ügyeltek arra, nehogy véletlenül a partnerükre pillantssanak. A lányom olykor kiosont a folyosóra csókolózni. „Az osztályban mindenki szokott csókolózni, apu, a többieknek lefeküdő fiújuk is van, kivéve a dagadt Szekeres Tündét.”

A tervező intézetben megszokták, hogy olykor berúgok. Természetesen betartom a munkafegyelem alapvető normáit: sose iszom délelőtt, és sose iszom individualizáltan. A közösségi részegeskedés nem bűn, sőt, a divatos fokozás szerint még csak nem is hiba. Az élet természetes velejárója. Így alkalmazkodik az ember az elvárásokhoz meg a följebbvalóihoz: a piásabbik felét fordítja feléjük, s szesztestvériesen tekint föl reájuk, mint hű kisöccs a bátyáira. Koccintottam eleget főmérnökökkel, igazgatókkal, kormánybiztosokkal, vidéki uralkodókkal! Próbáltam volna visszaautasítani az alkoholelleses küzdők kedvéért, akik tőlem várták el, hogy bátrabb legyek náluk. A feleségem — terápius célzattal — elolvastatott velem néhány irományt arról, hogy mennyit vedel a nemzet, kit, miként térítettek jó útra, ám a főnöki absztinencia példamutató hatásáról egy sort se találtam.

Nem tagadhatom, némileg fölpuffedtem. A karikagyűrűmet fölöttébb nehezen fogja tudni majd lehúzni rólam Juli. Talán levágja az ujjamat, amilyen praktikus természet. Nem tilthatom meg neki, végtére is nem lesz szükségem sem a gyűrűre, sem az ujjamra. Hétgrammos, szép, vastag aranygyűrű. És szép, vastag ujj.

Depresszióim mélypontjain olykor végiggondoltam, hogy mire lenne igazából szükségem. Nos, a gyűrűmet bármikor nélkülözhetném az ujjammal együtt. Akár menten elküldhetném őket Julinak ebben a bonbonos dobozban. Üres. A bonbont fölfaltam, pedig meglehetősen avas volt. Megláttam. Ritkán állom meg, hogy ne egyem meg, ami elibém kerül. Ritkán. Meglehetősen. Némileg. Nagyjából ezek a fogalmak határolnak. Semmi szélsőség, semmi bizonyosság, semmi igazán.

A csomagocskával viszont le kellene mennem a faluba a postára, és ez túl éles elhatározás, túlságosan végletes cselekedet lenne részemről. Fölémészténé a tartalékaimat. Ez a kusza írás is a kelleténél többet vett már ki belőlem. A pálinka csak testileg szokott kikészíteni. Olykor hányok tőle, lelassul a nyelvem, tántorgok, de a fejem — mintha karóra lenne tűzve — rezzenetlenül, higgadtan néz le a romjaimra. Kiporciózza a személyiségeimet. A legnagyobb igyekezettel se tudom soha úgy összevizelni-rókázni magamat, hogy ne érzékeljem kristálytisztán, mit teszek. Nem sikerült alkoholistává lennem, pedig próbálkoztam nyugtatókkal is. Konyakos Seduxennel. Csak a karó lett hosszabb, a felhők közül néztem és láttam továbbra is azt, amit nem szerettem volna. A családom undorodott tőlem, utált és rettegett. Juli természetesen próbált hatni a „józan eszemre”, én ugyanolyan természetesen beláttam a belátni valókat. Néhány sikertelen menet után talált egy „kitűnő” pszichiátert, aki méltányos tiszteletdíjért ajánlkozott, hogy *helyette* meggyőz engem a családi élet szépségeiről, házastársi- és atyai kötelességeim teljesítésének fontosságáról, a jövő rózsáiról, az önmegvalósítás gyönyöreiről... „Mondja, doktornő, van magának halvány sejtelme arról, hogy mi sülné ki abból, ha én kibontakoztatnám a képességeimet? A riadt vénlány szekrényében láttam egy üveg körtepálinkát. Meghúztam, aztán távoztam a kezelésről.

„Ne moralizálj!” intett otthon Juli, mintha arra figyelmeztetne, hogy az eresz alá álljak, ha esik az eső. „A fogalmak relatívak. Kinek ez jó, kinek az.” „Akkor miből gondolod, hogy nekem jobb lenne, ha a pszichiátered meggyógyítana?” Kirohantam a lakásból és beültem az autóba.

Indítottam és hajtottam. Ki a városból. Végre egyszer nem igyekeztem az intézetbe, Koltainéhoz, vidéki építkezésre, hanem sehová. Bele a ködbe. Nem rugdostam hisztérikusan a féket meg a gázt aszerint, hogy ritkult vagy sűrűsödött a köd, hogy épen és gyorsan érjek oda, ahol semmi szükség nem volt rám. Istenem, kitől nyerhetnék én időt? És mihez kezdenék a nyeregménnyemmel?

Elképedtem a köd fenségességén. Éppen akkor ereszkedett le. A dombtetőkre kapaszkodva elnyelt, a völgyekben kibocsátott. A síkabb szakaszokon néhol kristálytisztá volt a levegő, aztán foszlányok jelentek meg, majd arasznyi vastag, de véghetetlen hosszú felhő következett: ha kinyújtóztam az ülésen, elláttam fölötte, ha lecsúsztam, alatta. Semmi hajlamom a metafizikus elmélkedésre, akkor is elkerültem, mindössze bámultam a két különböző tájat. Lekuporodva a szűkös mennyezet alatt görnyedőt, főlegyeneseďve a holdsütötte felhőbuckákat, s köztük a törzs nélküli fák ritkás, őszi koronáit. Lassan hajtottam, hogy minél többet láthassak. Nem féltem, a zsebemben

lapult a három Tubocurarines ampullám. Még Peruban ajándékoztam meg velük magamat. Most itt állnak az ablakpárkányon az üveg sör mellett — türelmesen várnak a *sorsukra*.

Amikor leszaladtam a lépcsőn, megszorongattam a dobozokat a belső zsebemben. Úgy feledkeztem meg róluk, ahogy távolodtam Julitól, Koltainétól, az intézettől, a pocakomtól, jobb szemem örökös rángatózásától. Ha az összes felednivalómat felsorolnám, az idők végeztéig körmölhetnék. Biztos megért, aki már tudott menni sehová, nem gondolni semmire.

Rejtély, hogyan tértem le az M 7-esről. Én a magam részéről egyáltalán nem vagyok kíváncsi rá. Egyszer csak nem voltam ott. Mellékutakon hajtottam, százzal az alvó falvakon keresztül, de a ködöt nem találtam többé. Ismét gondolkodnom kellett, figyelni a kanyarokra, a kocsmákból kitántorgó részekre, a csaholva rohanó kutyákra. Fél óra alatt halálosan kimerültem. Megálltam egy dülőút fölhajtóján, hátradöntöttem az ülést, és nyomban elaludtam.

Arra ébredtem hajnalban, hogy rettenetesen fázom. Kitettem a vizemet a dércsípte kukoricásba, s közben számtalan okos kérdés lepott: hol vagyok? hogyan kerültem ide? miért? hová megyek? beérnék-e még az intézetbe nyolcra? mi lesz a Sió-híd megkezdett statikai számításával? igazságos-e, hogy Szunyogh Jóska háromszázötven forintos emelést kapott, Kékesi Béla meg csak háromszázat? Földerengett, hogy éjszaka boldog voltam, de nem sikerült visszaidézmem: miért. Pedig köd volt ismét, és a Nap oly fehéren derengett, mint az éjszakai Hold.

Harangszó bondult tompán a vattás levegőben. A domb mögött, amerre a dülőút vitt. Arra indultam a kátyús, sáros úton. Igyekeztem céltalan menni, de ahol templom van, ott kocsmá is, és benne jó pohár száraz vermut, vagy legalább sör.

A falu útkereszteződésben álló főterén egymásnak szemben állt a templom és a „kiszvendéglő”. Kaptam kávét, vermutot — citromkarika helyett pár csöpp citromlével. Rajtam kívül csak egy hajnali részeg pálinkázott a pultnál. „Későn kelnek itt a népek?” „Ugyan!” A csapos szeme összevillant a pálinkázó emberével. Nem folytatta, amaz viszont elbődült: „Szeent vagy Uraaam, szeent vaaagy!”

Fizettem, átmentem.

Nem jártam templomban huszonöt éve, eltekintve a műemlékek rutinszerű megtekintésétől. Ez istállószerű, XVIII. századi épület volt, úgy barokk, hogy közben kopár. Zsúfolva berlinerkendős asszonyokkal és munkásruhás férfiakkal.

„Engesztelődjete ki szívből egymás iránt!” — énekelte Koszta Farkas az oltár mögül. Lehajolt, megcsókolta a ministránsait. Fölágaskodtam, hogy jól látok-e, tényleg ő-e az, amikor a mellettem álló asszonyok megfogták a kezemet, az előttem álló olajszagú férfi pedig hátrafordult.

„Legyen békesség köztünk mindenkor!” A templom morajlott. A két asszony — az egyik már reménytelen öreg, a másik nemrég még szép — türelmesen nézett, a férfi keze fölemelkedett a vállamra: ráncaiba, pórusaiba beleette magát az olaj. „Legyen békesség köztünk mindenkor!” ismételték. Utánuk motyogtam, erre rám mosolyogtak, elengedtek. Elhúzódtam tőlük. Szerencsémre hamar vége lett a misének. Nem bírtam nem bemenni Farkashoz. „Még mindig az atya a legjobb!” Csillogott a ministránsfiú szeme.

Farkas erővel átvonszolt a parókiára. A kocsmában már derekasan féldeciztek a hívei. Megjegyeztem, mosolygott. Pár szót váltott ezzel-azzal, el-

hárított egy meghívást. Alig változott, amióta nem láttam. Már harmincéves korára megöszült, megráncosodott, aztán abbahagyta az öregedést.

Érdekes, hogy most is pontosan látom pókhálós, aszaltszilva arcát, meg annak a pár órának minden részletét! Emlékszem a szavakra, a szám ízére, a kód árnyalataira, holott különben, ha meglátok és megkívánok egy csinos szőke nőt a villamoson, aztán egy pillanatra félrefordulok, nem találom meg újra a tömegben. Képtelen vagyok fölidézni régi szeretőim, osztálytársaim nevét, arcát, egyáltalán nem vagyok biztos a sokszor idézett, híres történetek hitelességében, fogalmam sincs, hogy 1956 október—novemberének fordulóján esős volt-e az idő, vagy hideg. Aligha tudnám föl sorolni egyetemi szigorlataim körülményeit, gyerekeim aranyköpéseit, zavarba jönnék, ha egy szigorú vállaltóbiztos megkérdezné, mit műveltem múlt vasárnap.

Sódart reggeliztünk. Amióta Bicskéről elkerültem, először. Farkas nem kérdezősködött, én viszont kényszeres hülyeségemben úgy éreztem, hogy mesélnem kell ennek az Isten háta mögé vetődött embernek a főváros, a társaság, a szakma, a közélet híreit. Türelmesen hallgatta hablatyolásomat, aztán megjegyezte. „Az öreg sódart jól meg kell rágni.”

Reggeli után befűtött teremnyi, hideg fürdőszobájában a fürdőkályhába, és rám parancsolt, hogy fürödjek meg, bújjak ágyba. Ő elrohant a hittanóráira meg a betegeihez.

Dél elmúlt, mire fölébredtem. Az öregebbik asszony hozta az ebédet — krumplilevest, krumplis tésztát —, az, aki reggel kétszer javasolta a templomban, hogy legyen békesség köztünk mindenkor.

„Azt hiszem, itt kell maradnod nálam néhány napig,” mondta Farkas ebéd után. „Meg akarsz téríteni?” „Az aratás az a vetéstől, meg a földtől függ.” Nem érthettem, még kevésbé vonatkoztathattam magamra. Szervezetem energikusan visszaverte a behatolási kísérletet. Elmeséltem gyorsan azt a viccet, amiben a disszidens Kohn a nyomorgó feleségének írott leveleiben mindig arra céloz, hogy ássa föl és vesse be a kertet, majd lesz pénze. Az asszony nem hajlandó ásní, a figyelő rendőrség igen. Na, most vesd be, írja ennek hírére Kohn. Addig meséltem a vicceket, amíg Farkas konok mosolygása ki nem hozott a sodromból. „Na, öregfiú, mit kell csinálnom ahhoz, hogy megtéríthess?” „Tanulj meg adni és szeretni.” „Még mindig a régi közhe-lyek!” „Beváltak.” „A könyökömön jönnek ki.” Farkas hallgatott. „Te állapítod meg, hogy tényleg tudom-e őket?” „Nem én, Attila. Saját magad. Amikor örömöd leled abban, hogy jót teszel a rosszakaróiddal, és nem ragaszkodsz az arany cigarettatárcádhoz.” Törökországból hoztam a tárcát. Elébe dobtam: „Neked adom, ha akarod.” „Nem akarom.” Visszatolta. „Különben se nekem kell akarnom, hanem neked, Attila.” „Szerinted mennyi idő alatt lehet ezt a tudományt kitanulni?” „Tíz év, húsz, harminc? Némelyikünknek sose sikerül.” „Talán mert hülyeség, nem?” Bólintott. „Bizonyára nem okosság annak az eszével, aki nem próbálta.”

Eltettem a tárcámat és hazamentem. Kifestettem a konyhát, megreparáltam a villanyvasalót, az összes rossz kapcsolót, zárat, nem ittam egy kortyot se, példásan teljesítettem atyai és házastársi kötelezettségeimet, elkerültem Koltainét, és annyi különmunkát vállaltam, hogy két hónap alatt egész esztendei fizetésemnek megfelelő összeget kerestem a családomnak. A szükségnél egy fillérrel se költöttem többet magamra. És ma rákentem a sziladékor utolsó csöppeit is a faházunkra. Faházukra.

Írtam egy utalványt — álnéven — Weszelyéknek háromezer forintról. Eltéptem, írtam egy másikat ötezerről, azt is eltéptem. Végül hétezeröttszázat

adtam föl nekik. Péter pár percig a legjobb barátom volt a gimnáziumban. Az első napon mind a ketten féltünk a sok idegen kölöktől. Egymás mellé ültünk, a szünetben megosztottuk az uzsonnáinkat. „En tudom mi a bűn, sut-
togta Péter. Irtózom tőle, utálom, mégis vonz. Biztosan börtönben végzem, talán föl is akasztanak.” Piros volt a nyaka és vékony.

Az első adódó alkalommal elültem mellőle. Inkább a Janicsár fivérek bandájának peremén ólálkodtam, pedig ők számtalanszor meggyepáltak, ha úgy találták, hogy egy minutával később hozom nekik a Tulipán cigit a trafikból, vagy egyáltalán: mert nem vagyok eléggé edzett az élet viszontagságainak elviseléséhez. Péter helyett inkább tőlük tanultam: elsősorban az erősebbektől, meg a lebukástól kell félni. Túrhető diáknak bizonyultam. Reflexes, majd okoskodó döntéseim általában az erősebbek oldalára sodortak. A társadalmi gyakorlat fővonalába simuló sikkasztásaim, lopásaim, hazugságaim — ahogy mondani szokás: ügyességeim — miatt ritkán éreztem lelkiismeretfurdalást. Hébe-hóba eszembe jutott azóta Péter rekedt suttogása, Különös, hogy megmaradt, és éppen most bukkant föl az emlékezetemből, holott nemigen tudtam mit kezdeni vele. Miért is tekintettem volna bűnnek azt, ami közszokás? És hogyan téphettem volna ki magamat a közszokásból? Éppen én?

Nem búcsúzom senkitől. Nincs, ki igazán nyerne, veszítene a távozásommal. Indulok a pokolba. Úgy érzem, van. Bizonyára rossz lesz, pokoli, de legalább az enyém.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Régi és új álmok

(BEVEZETŐ AZ ÁLOM-CIKLUSHOZ)

*Régen iszonyú rémálmok nyugöztek:
megásatták elébb a síromat,
majd csontfogóval, s lassú tűzön kínoztak ...
Trapézról trapéznra fönt ... s a kötél szakadt.*

*Könyveim közé becsempészték revolvert,
s azt megtalálták ... Vissza sose hoztak.*

*Emberevő hangyák vettek körül este,
s rám, lekötöttre, száz éhes állkapocs tört.
Kedvesem nyakát egy ördögmegszállt elnyeste,
kit elébb megmentettem a lincseléstől.*

*Hanem ma már szelídebbeket álmodom:
holt apámmal levéltárban találkozom:
épp a magyarok messze múltját kutatja,
mert ameddig nyúlik egy nép emlékezete,
addig az élete ... S e pillanatba'
bőrsátras konflison Krúdy jött érte a múltból,
s szivárvány spirálon szállnak az ég felé,
s körötte fenn szikrás hintók kocsiznak,
s homlokuk eléri az isteneket' ...*

*Csak hát az elmém mind jobban kiszikkad.
Szalagházban lakom, s a kapuszámot felejtem.
Ottlenn bolyongok jeges orkán-delejtben,
míg megfagyok ... S a számot csak nem tudom.*

*Végül megyek egy sosem fogyó úton
vakító hómezőn ... a nevemet elejtem.
Scott kapitány járt itt valaha,
de már nincs lábnyoma.
Sosem szikrázott így csillagokkal az ég.
Cirpeltek a csillagok: „Ha éned feleded,
testvér, a csillagsátor felett,
kell, hogy egy szerető Atya lakjék.”*

Tűnődés

*A halálban
az örökkévalóság és a pillanat
egy hosszúság lesz.
Az örökkévalóságban minden megmarad,
csak az idő tűnik el.
Aki nagyon öreg, már erre készülődik,
mint ősszel a szárnyát lengető madár:
mindenre emlékezik, de arra már nem,
hogyan tegnap történt, vagy egy éve,
vagy gyermekkorában ...
Így úszik bele észrevétlen
az Istennel átszőtt végtelenbe.
Jutalma, hogy átéli örökre,
mi életében szép volt:
kedvese mind vele időz,
de bűne is — ez a büntetése ...*

KISS DÉNES

Mohács sírkertjében

*Mohács Moháccsal nem vigasztal
Ne menj hazám Segesvárra!
Kopjafa-testőrség marasztalj
országos föltámadásra*

*Virágdal madárszíneződés
kaszamező égbevágva —
Csontig fájdul minden lépés
Föld alól dúl a dalárda*

Azt a tisztát!

*Azt a szerelmet azt a tisztát
többé meg se érintheted!
Hiába futnád be mezítláb
a gyerekkori réteket*

*Bámulhatsz égre végleg elszállt
Az a kékség már kőkemény —
Sosem az jött akire vártál
Kihűlt benned a tünemény*

*De már tudod véred volt vére
és bőrdön a sápadás
a rétek eljegesedése —
És tart a mezítlábfutás!*

Pendülő éj

*Ökölbezártan alszom el
Göcsört az agy göröngy a szív
A megütött csont énekel
'homokja arcon gyöngyözik*

*Ökölbezártan a haza
verítékezik kösznet
Puffadó temetők hasa
újabb sírokat szülne meg*

*Ökölbezártan a világ
vajúdik öl és haldokol
Ökölbezártan milliárd
fenyeget ég és föld alól!*

*Ökölbezártan nyúlok el
Göröngy az agy göcsört a szív
A pendülő éj énekel
véres csillagot gyöngyözik*

VECSERNYÉS IMRE

Hölderlin regénye

*Látnivaló, hogy egyként birtokoljuk
a különböző jeleket:
egy festmény szabadságában
ugyanaz a délután, a kidőlt
hirdetősziropon plakátok évgyűrűi.
Mosolytalan fölfedezés.*

Mindazonáltal hogyan nézünk a tenyérbe
 ütött seben át?
 Tudja-e mindenki, hogy a felhő egy torony
 vállán valójában angyalszárny?

Menedék

Hibád tökéletes
 és minden jeled szerelem.
 Bárki lehet tettes
 s meghasad a történelem.

Mondtad, hol veszély gyűl,
 majd tornyosul ott menedék,
 de megtaszít a bűn,
 az egésznél szebb töredék.

Tudom, engem vársz rég.
 Tükröm is felhőnyi mező,
 és a mélyülő ég
 szétnyílik, mint egy legyező.

Így kerülök haza,
 mint szigorú lényegébe
 a mondat parazsa.
 Indulok a van egébe.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Levél az ötvenesztendős Simai Mihálynak

Kedves Miska!

Vegyünk egy nyirkos, szeles novemberi napot, amikor én rosszkedvűen, de gyalog és hajadonfőtt becaplatok a szerkesztőségbe lakótelepi lakásomból (mert itt legalább csend van!), s nagy nehezen rászánom magam a napi munkára, aminek első állomása az, hogy téged felhívjalak, és megbeszéljük a soron következő teendőket. Téged ugyanis évek óta tartó betegséged ilyenkor a szobádhoz köt, látszólag tehát remeteéletre kényszerülsz. De alig veszed fel a kagylót, alig szólalsz meg, máris világossá válik: Te vagy az, aki mindenről tudsz, Te tudod, mit hol kell keresni a kéziratokkal, levelekkel zsúfolt fiókokban, a Te ötleteid sziporkáznak fel a drót végén, Te mozditasz ki ilyenkor is álmatag rosszkedvemből, holott Te küszködsz az állandó hőemelkedésekkel, Te kényszerülsz beteg epéd miatt szigorú diétára, Te jelensz meg időnként krétafehér arccal köztünk, hogy aztán percek alatt felvidíts minket — mindenféle lelki nyavalyákban szenvedő egészségesekeket.

Tizenegy éve dolgozunk együtt a Kincskereső szerkesztőségében — csökkenő reálbérrel, de, azt hiszem, lankadatlan lelkesedéssel és igényességgel; a mi lapunknak — s talán elsősorban neked — sikerült bebizonyítani; hogy nemcsak lehet jó gyereklapot szerkeszteni vidéken is, hanem leginkább csak itt lehet — ha ugyan a szegedi nagykörút által határolt terület inkább „vidéknek” tekinthető, mint a pesti — innen nézve ugyanis annak magabazártsága, provincializmusa a szembeötlőbb. Ez alatt a tizenegy év alatt Te voltál az, aki nemcsak szerkesztőként, hanem költőként, íróként is bebizonyítottad: mindent tudsz a gyerekekről és a gyermekirodalomról. Igaz, műfajváltásodban talán annak is szerepe volt, hogy „felnőtt” lírád nem lett igazi visszhangra, holott... különösen (reméljük nem) utolsó „felnőtt” köteted, az 1974-es *Kenyérszegő* jó néhány verse szebb is, eredetibb is, mint nem egy felkapott divatköltő egész életműve. De Te válságok és görcsök nélkül találtál magadnak új és hálásabb közönséget: a gyerekeket. Már az is csodálatos, hogy először minden írásodat saját gyerekeiden „próbáltad ki”; az ő tetszésük, jóváhagyásuk kellett ahhoz, hogy útjukra bocsásd őket. Így születtek *Az égre pingált kiscsikó* versei, *A nádszálon szippantott tündér* meséi; s ahogy fiaid nagyobbak lettek: *A világ legszebb lovai* és *A sólymok szabadnak születnek* című nagyszerű regényeid, melyekben a még tiszta gyermekek és a természetüktől fogva romlatlan állatok szövetkeznek a felnőtt világ közönye, gonoszsága ellen. Utánaszámoltam: negyvenéves korodig három könyved jelent meg, negyven és ötven között nyolc. Pedig ezekben az években vált számodra a betegség epizódból „állapottá”.

Ezért is hiszek benne, hogy még sokáig köztünk leszel. Te, aki személyes balszerencséből közös javakat varázsoatsz, epéd és tüdőd minden cselvéte ellenére is még évtizedekig fogsz újabb és újabb meglepetéseket szerezni nekünk — barátainak és olvasóidnak, s mindenekelőtt a Te könyveidet olvasó gyerekek tízezreinek.

BAKA ISTVÁN

A keserű pohár

*S felzokogott a ház előtt az út
— Megérkezünk? — kérdezted,
s ő tovább rohant
a távol örület felé*

*— Megérkezünk?
kérdezte egy madár
a hálóból
melyhez már közelített
a dígó madarász*

*— Megérkezünk?
kérdezte a két sárgasapkás
fruska a szinte lebegő biciklin
virággal-tömött piros hátizsákjuk
szirom-kérdőjeleket szórt a szélbe*

*— Megérkezünk?
kérdezte a remény
és még két grácia
az információban
de már záróra volt
arcuk előtt a rács*

*— Megérkezünk?
kérdezte egy tüdő
az egyre idegenebb levegőtől
köhögve fuldokolva
lobbantva vérsugarakat a ködbe
a halálfélelem felhőibe*

*— Megérkezünk?
kérdezte az önnön
szívére kést dobáló
— kezében az elűzhetetlen
végzetes remegéssel
az utolsó fellépés ihletében
már tisztán hallva a sikolyt*

*— Hová?
kérdezte emberét a nő
— Hová?
kérdezte asszonyát a férfi
— Hová?
kérdezte mindkettőt a gyermek*

*Miféle érkezésről
harsog a hallgatás
napról napra vadabbul*

*Zokog
egy néma megafon
egy párjavesztett sín fölött
csak a szemafor int vakon:*

*Minden
program
szerint
halad
Minden
program
szerint
halad*

*a számítógép vezérelte
számítógépek vezérelte
elszámítógép vezérelve
nyugodt lehet az ember lelke
megeerkezuenk
megeerkezuenk*

*— Megérkezünk?
kérdezte Krisztus a
lángoló kereszttel a hátán
menvén a Koponyák Hegyére s újfent
kérdés a Föld farizeusait
— Erre a lángra akarjátok-é
az Ember Fiát fölfeszíteni
ti szerencsétlenek
erre a Lángra?!!*

Ekkora tél után

*Te vagy az, nyugtalan vér,
ekkora tél után?
Te vagy az, fény-vibrátor,
te, rezonáló titok?
Te vagy, gyűrűsnyakú,
gombszemű, buksi gerle?
Te vagy, konok reménység
— ekkora tél után?*

*Irdatlan hófalat láttam.
Megdől, fölém hajolt.
Egy hóvirág tartotta
bimbónyi ujjbegyén*

meg egy csapat madár,
kiknek szárnyával egykor
az égre fölsegeztem
gyönyörű nevedet...

Azután az egyensúly
kinyílt, mint egy tenyér.
Hajamból a havat,
csontomból a jeget,
szívemből a fagyot
űzted kiszababákkal.

Te vagy az, Szerelem?
Ekkora tél után
te tündérekdsz mezítláb
tér és idő haván?

A kertben semmi hó.
A túlélés lobogóit
kigöngyölik a fényben a virágok.

Legyen áldott a selymük!
S te Veronika-kendő
tündöklő selyme is;
melyen az elszivárgott
vércseppek, mint a lángok...

Tavaszi tánc

És újra a meggyvirág-réják,
orgona-kurjantások,
a vadmályva-kürtök, bodza-dobok,
sziromharang-zengések újra!

Öltözik a menyasszony
aranysípok, kéklő citerahúrok között.
Éteri fák, üveghang-fürtű akácok alatt
ejhaj, eladó a menyasszony!

Táncol...
Liliomillattal magánhz láncol...

Ez a menyasszony a legfehérebb
veszély, a legszebb lilommámor.
a legédesebb szerelemméreg.

Remeg a lakodalmi sátor.
Halálos bódulatban
milliárd halhatatlant
forgat, lobogtat, ríkat az élet

— el kell hinni az öröklétet!

TARDI SÁNDOR RAJZA

FÁBIÁN LÁSZLÓNÉ NAGY IZABELLA

Család, gyerekkor, ifjúság

Szüleim 1923. január 2-án kötöttek házasságot. Anyámat a tizenöt kilométerre levő Nyárádról hozta apám. A nyárádi nagymama (Vas Gézáné) özvegyiségre jutott a világháborúban, öt apró gyerekkel. Anyám, nagynéném, nagybátyáim már kiskorukban sokat dolgoztak azon a földön, amit nagyrészt dédapánk szerzett. Takarékos ember volt, ha bement Pápára, még egy féldeci pálinkát sem ivott. Meg akarta venni a téglagyárat vagy a malmot, a kocsmát a gróftól, de jött a háború, a pénzt hadikölcsönbe fizették és elúszott. A három-négy gazda közös cséplőgépén a családtagok dolgoztak. Anyám kévét vágott, töreket hordott. A mezőn maradt krumplit szedték össze, és abból vettek maguknak flanel- vagy kartonruhát. De azért anyánknak volt nyaklánc, fülbevalója, gyűrűje, amiket aztán eladott, amikor tanultunk.

A nagy lakodalom után, apai nagyanyám, özvegy Nagy Istvánné, mindjárt dolgozra fogta. Előtte volt valaki segítségé, aki takarított, főzésnél kézre adta a dolgokat. Ő nagyon kímélte magát, menyét úgy dirigálta, mint egy cselédet. Mi meg egymás után születünk, én 1924-ben, Lackó 25-ben, Mari 27-ben, Pisti elkésve, 1938-ban. Nagyon fiatalon kijutott anyámnak a munkából, állandó futás volt az élete, korán kelni, állatokat etetni, reggelit készíteni, a gyerekek, rohanni a mezőre, haza, főzni, otthon elvégezni és megint a mezőre.

A háborúig elég sok földben gazdálkodtunk, volt bérelt földünk is. A szolgálával és a gulyásgyerekekkel együtt nyolc-tíz emberre kellett főzni, hetenként ugyanennyi kenyeret sütni, ennyi emberre mosni. Ritkán járhatott templomba vasárnap. Mi már nagylányok voltunk és azt hitték, a nővérünk. Apám két kö között őrlődött. A szőlőjét előörökölték tőle, nagyon bántotta. Visszaperelni sem lehetett, mert az összes papírt elvitte a hitelszövetkezet páncélszekrényébe, ami a háború alatt kiégett. Így pontosan ma sem tudjuk, mennyi lett volna a jussunk.

Mert mi használtuk a nagymama földjét, nálunk élt. Mint egy nagyaszonny. Pápán varratták a ruháit, a csipkés alszoknyákat, a fekete fejkötőket. Apám, ha eladott egy lovat, alig maradt belőle, a nagymama tartozását kellett fizetnünk. A Deutsch boltostól vásárolt könyvre. Kérdezte, Nagy úr, ezt hogyan bírják? Mért nem csinál valamit? Mi, gyerekek is észrevettük, hogy akármilyen munka volt, ő kivonta magát mindenből. Külön tartotta a tyúkjait, szobáját mindig becsukta. Evésnél kiszedte a javát, a rétes közepét, a végét meg mi ettük. Sublótjában megpenészedett az étel, szekrényébe akasztotta a szőlőt, amit sokszor megdézsmáltunk. Mi azért jóban voltunk vele, télen a kályha köré ültünk és mesélt. Elmondta, fiatalasszony korában, mikor a nagyapát behívták katonának, a kocsi mögé bújtak, úgy csókolta meg. Éne-

keltették, és azon neveltünk, hogy hamar elfelejtette és újra kezdte a Fecske-nótát kétszer-háromszor is. „Fecském, hova szállsz? Fecském, merre jársz?” meg a „Kék nefelejcs, kék nefelejcs virágzik a tó szélén.” A középiskolában temetési éneket tanultam, ha énekeltük és meghallotta, ránk szólt: Ugye, büdös kutyák, már szeretnétek engem temetni!

Öreg korára megszeliődött, kiült az ajtó elé, állandóan imádkozott. Érelmeszesedésben halt meg nyolcvanhét éves korában. Háromszor föladták neki az utolsó kenetet, mégis anélkül halt meg, senki sem számított rá. Még a levest megette, de mire Hermi néni, az idősebbik lánya, bevitte a második fogást, már nem élt.

Gyerekkorunkban sokat játszottunk és sokat dolgoztunk is. A ház melletti akácosban bújócskáztunk, utat vágtunk, szobát rendeztünk be, a fiúk figyelőállást csináltak a fákra. A pajtában a gerendára kötelet kötöttünk, a saroglyával hintáztunk, két-három gyerek fölülhetett, a többiek lökték. A nagykert utcai végén a gesztenyefákra fészket raktunk, mikor már érett a gesztenye, onnan háborúztunk. Még a hidas is egyik játszóhelyünk lett, kimeszeltük, fölsikáltuk, képeket raktunk a falra. Sok gyerek fordult meg nálunk, a két fiú-unokatestvér Pápáról, a Tibi és az Árpád. Tibi nem játszott velünk, már tanítóképzős volt akkor, és gyönyörűen orgonált és énekelt a templomban. Öccse, Árpád, elhozta unokatestvérüket, a Gőbölös Lalit Szilasbalhásról, ott volt a Vali, édesapám nővérének, Marcsa néninek a lánya, akit a Hermi néni nevelt. Jött Lackó barátja, a Szanyi Ernő és Vali bátyjai, Sanyi, Szilárd, Ottó. Nagyon szerettük a Somlót, nagy élmény volt a vár, lementünk a kútjába, a kilátóból jó időben látszott a Balaton. A hegyről még mostanában is mindig megkeresem az iszkázi templom tornyát, kimagaslik az összes torony közül. Egy időben Somlóvári Nagy Izabellának írtam magam a leveleimre feladóként. Pisti magáénak képzelte, mintha ő lenne a várúr. Nagykorunkban örömmel szüreteltünk a Hermi néninek, muzsikus cigányok jártak, a Sétabanda Devecserből meg a kertaiak. Koldultak a sümegi barátok.

Lackó egészséges, pirospozsgás gyerek volt. Öt-hat éves lehetett, nem ette meg a kacsahúst, kikapott és el akart menni világgá. Emlékszem, nagy hóban futott kertnek a Vörös domb felé, én meg utána, kifulladt, megfogtam, csak a szolga segítségével tudtuk visszahozni, aki a kazlaknál dolgozott. Ennyi időse lehetett akkor is, mikor karácsony másnapján regöltek, nekünk fiút, a fiúknak lányt, Lackónak a Kiss Ellust, a tanító lányát. Nagyon szégyellte magát, és mérgében rugdosta a regölők lábát. Ha valamiért csúfoltuk, azt mondtuk: Lackó, pipadohányzacskó!

Hajnali misérte is járogattunk. Vettek neki aranyos kis barna csizmát, föl sem húzta addig, amíg be nem festették feketére, míg olyan nem lett, mint a többieké. Én is így voltam, kaptam egy drapp filckalapot, bedobtam Ácsék kapuján és hajadonfőtt mentem a templomba. Ács Gyulát, Hermi néni férjét nagyon szerettük. A falu közepén laktak, mi meg a végén, télen templomba menet beszaladtunk hozzájuk melegedni. Vices ember volt a sógor bácsi, melegedtünk, közben kivett egy forgácsot, Mari kezébe nyomta: Edd meg! Kráfli. Mikor bele akart harapni, akkor látta, hogy kráfliforma forgács. Nem lehetett gyerekük, róluk szól a Magtalanok Jézuskája.

Lackó virgonc gyerek volt, vasgyúrnak mondták, nem volt magas, de erős, vakmerő. Egyszer kézimunkaóra végén gombostű szúrta át az ujját, megvárta, mikor az imádságot elmondjuk, aztán a többiek kiabálták, hogy a

Nagy Lacinak gombostűt ment a kezébe, a tanító kihúzta az ujjából minden jászó nélkül. Máskor a templomban a nagy gyertyatartóról leszedték a gyöngyöt, annyira megtetszett neki, lenyelte, hogy ne tudjuk elvenni tőle. Disznóöléskor belefeküdt a halas nyelű bicskába. Fakorcsolyával korcsolyázott a réten, ahol a Hunyor kiöntött, agyonfagyva jött haza, fájó kezét mindig anyáknak kellett dörzsölgetni. Hét-nyolc éves korában már dolgozott, amit meg tudott tenni, kapálókézésnél vezette a lovat, takarmányt dobott a jászuba, őrizte a marhákat.

Betegsége tízéves korában kezdődött. A mák már megérett, zsákokban állt az ajtó előtt. Ahogy vissza tudok emlékezni, rövid nyelű ostorát ledobta és ledült egy zsákra. A marhákat valaki más hajtotta haza. Este már félrebeszél, lázában patkányokat látott a kisszoba gerendáin, katonaindulókat énekelt. Elvitték a csöglei orvoshoz, de nem tudott mondani semmit, úgy vitték Pápara, ahol le akarták vágni a lábát. Édesapám onnan Pestre ment vele, a Verebely-klinikán operálták meg először csontvelőgyulladás miatt. Mi otthon sirtunk és aggódtunk. A Krisztus a Gecemáni-kertben kép elé térdeltünk, közepén anyánk, egyik felől a Mari, másik felől én, és nagy kilencedet imádkoztunk, hogy meggyógyuljon. Úgy tűnt, sikerült a műtét, mehetett iskolába, de késő ősszel megint nagy láza lett. Újra operálták a Fővárosi Gyermekkórházban. Holt szilánkok jöttek a lábából, ahogy vették a csontot. A harmadik műtét végén skarlátot kapott, elvitték a Stefánia úti járványkórházba. A lába megbénult, aztán csak géppel tudott járni. Anyám sírva jött haza, mert durván beszéltek vele az orvosok. Közben tönkrementünk, egy-egy operáció 300 pengő, egy tehén ára, 10 pengő volt a napidíj. A természeti csapás sem maradt el, sorra pusztultak a teheneink. Minden pénz elfogyott és Lackó megint belázasodott, könyörgött, hogy csak még egyszer vigyék orvoshoz. Anyám liliumlevelet rakott a meggyült lábra, ami annyira megszívta, hogy másnapra kitisztult. Valamikor feküdt a devecseri kórházban is, férfiak között, akik nagyon szerették, kényeztették. Onnan írta a lapon: Sárga virág a réten, választ várok a héten. Pünkösdhétfőn meglátogattuk. Devecserben elektromos kezelést kapott, naponta szénapelyvába fűrésztötték.

Láza miatt szüleim nem számíthattak arra, hogy paraszt lesz. Őt is taníttatták utánunk, de a polgári első és második osztályát magánúton végezte, a tanítónk, Kiss Jenő készítette föl a vizsgákra.

Mind a hárman Pápara kerültünk iskolába. A nyárádi nagymama volt velünk. A Vak Bottyán utca 7-ben laktunk, a nagymama szombathelyi rendházfőnök unokatestvére házában, elég távol az állami polgáritól. Először ketten a Marival, a második évben Mészáros Vali is elkezdte, Ilona nagynénénk lánya, és így a többi unokatestvér minden évben. Kicsi lett a szoba-konyha, átköltöztünk a Zöldfa utca 20-ba (ma Virágos utca), háromlakásos házba, de az új házigazda, Hercz Imre, hamarosan hátra költöztetett bennünket. Lackó a Zöldfa utcába jött a különbözeti után. Osztályfőnöke, Bihari Artur megkérte, hogy fiát tanítsa rajzra. Eljárt hozzájuk, mindig megkínálták valamivel, de mert zsidók voltak, libazsírral főztek, a libazsírral sültött pogácsát zsebre rakta, csupa pogácsamorzsa lett a ruhája. Ügyes keze miatt minden plakátot, rajzot ő készített. Mari húgomnak, aki kongregációs titkár volt, gyönyörűen megírta, megfestette a jegyzőkönyvet. Lombfűrészszel is mesterkedett. Kitűnően végezte a polgárit, vastag betűkkel került az iskola évkönyvébe.

A Református Kollégiumban kereskedelmiben folytatta a tanulást, én az apácákhoz kerültem, Mari Mészáros Valival Veszprémbe az angolkisasszonyok-

hoz, de maradtak a többi unokatestvérek, Vas Ilonka, Vas Edit, Mészáros Mari, a Vas Zsuzsi legkésőbb.

A nagymama kiadta a földeket a gyerekeinek, magának annyit fogott fönn, amennyire szüksége volt. Először a nyárádi rokonok nem akarták, hogy Pápára jöjjön, aztán az ő gyerekeik is kitanultak. Nagymama elolvasta az összes kötelező olvasmányt, letehetette volna velünk az iskolákat. Persze, sohasem tetszett, amit sütött, főzött; most a cicegét, ezt a krumplis lepényt annyira szeretjük, akkor meg nem akartuk megenni, pedig tejföllel is leöntötte. Krumplisnudlit készített gyakran, mákot rakott rá, keveselltük. Elment a templomba, Lackó törte a mákot, valamelyikünk a kapuban leste, akkor meg olyan sokat csináltunk, hogy nem tudtuk megenni. A délről maradt krumplifőzeléket elástuk a kertben, hogy ne azt kelljen vacsorázni. Vasárnaponként paradicsomos káposzta szokott lenni főtt hússal, hasaszalonnával, elosztotta, megettük volna a vasszőget is. Nagyon sok mákos-, dióskalácsot meg tudtunk volna enni, de mindig elosztva kaptuk. Lackónak a nyárádi lányok egy dolgozatért, rajzcsinálásért odaadták a részüket. Ő a konyhában feküdt az asztal-ágyon, nem az asztalon feküdt, át lehetett alakítani fekvőhelynek, meseautónak mondtuk. Sokat csintalankodtak Vas Edittel. Azt mondta nekik a nagymama, misét szolgáltatót, ha végeznek. Lackó meg azt válaszolta, első pénzéből piros bugyogót kap tőle. Sokszor megvicceltük szegényt, Mikuláskor krumplit tettünk a csizmájába, mikor a hajnali misén volt. Énekeltünk, táncoltunk. Nappal tanultuk a leckét, mert nem volt még villany, csak petróleumlámpa. Korán feküdtünk, sokalltuk az imádkozást, de anélkül nem hagyott bennünket elaludni. Télen font, horgolt, segített a pápai rokonoknak ingyen, csak azért, hogy ne unatkozzon. Nem tudtak úgy öltöztetni bennünket, mint a nyáradiakat, mi hárman tanultunk. Bocskai-ruhát kaptam tőle, fehér matróruhát, köpenyt. A zárdában sötétkéék alj, csikos blúz, fekete harisnya, köpeny vagy klottkötény volt a kötelező. A blúzra könyökvédőt húztunk. Első líceumban kaptam egy sötétkéék szoknyát, azt használtam négy éven keresztül. Annyi azért mindig volt, hogy váltani tudjunk, a nagymama minden hétre kimosta a kötényt vagy a köpenyt. Ha egy volt is, hétfőre tisztát kaptunk.

Lackó a kereskedelmiben nem tanult már olyan jól. A magyart szerette és a rajzot, amit A. Tóth Sándor tanított. Megvan egyik képe, az iskola Kossuth-díját kapta rá. De a Trócsányi teológiatanárral vitatkozott. Többet tudott, mint amilyen jegyei voltak. Valami okának kellett lenni, hogy a kitűnő polgárista bizonyítvány után csak hármass lett. A számtant és a könyvelést nem szerette, és egyik tanárát szívből utálta. Kivételeztek az úri gyerekekkel.

Nem szerettük, hogy a Pisti született. Nagylányok voltunk, polgáriba jártunk. Karácsonykor, mikor hazamentünk anyánk már hathónapos terhes lehetett, dagadtak voltak a lábai. Nem beszéltük, hogy testvérünk lesz, láttuk a szekrényben a holmikat. Csak Lackó örült, akkor otthon volt még. Húsvétkor, pár hetesen nem is néztünk rá, sírt a pólýában az ágyon, idegesített bennünket, megfordítottuk a pólýát, de csak egy pillanatra, nehogy megfulladjon. Év végére már nagyon aranyos lett. Szépen öltöztettük, szép kis ruhát varrtunk neki, fehér mackót, hurcoltuk mindenhová. Hát amikor tudott már valamit mondani! Volt nálunk egy ember, aki segített, azt kérdezte tőle, hároméves lehetett, mi a tapasztalat, azt a feleletet kapta, hogy szomorú tapasztalat. Megkérdezte, mi a vitamin? Sokat hallott és tanult tőlünk. Mindenhol ott volt, ahol Lackó és mi voltunk. Úgy játszott, mintha sámolin utazna hozzánk Pápára, fölült rá és emelgette, mintha kocsi zörgött volna. Lackóval meséltetett

az ágyban. Igaz, én sokszor egrecírozattam, mindig vigyázni kellett rá. Araitásra pálinkát hoztak Jánosházáról, betették a spájzba, mi meg a Marival ruháinkat próbálgattuk a tükörben, nem figyeltünk oda, összetörte az üveget, nagyon kikaptunk miatta.

Szüleim azt gondolták, lesz majd valaki, aki átveszi a gazdaságot.

Segítettünk a nyári munkákban. Emlékszem, két nagy rétünk volt, az iskákai meg a csösi, öten-hatan kaszálták, a reggelit elvittük, ebédre hazajöttek. A forgatást, a gyűjtést, a behordást mi végeztük. Akkor érett a meggy, a meggyesben mindig a fákon voltunk olyankor, úgy másztunk, mint a mókus. Egyszer Marival ebéd után föl akartam mászni, és egy vastag ág, amiben kapaszkodtam letört, hanyatt leestem, alig kaptam levegőt, jó ideig nem tudtam megszólalni. Utána fölültünk a hosszú szekérre és mentünk gyűjteni. Lackó rakta a szekérre a szénát, dobálta a kévét az asztagálláson, de kapálni nem szeretett. Az Apponyi-tagban, amit Bánom-tagnak hívtak, öt hold kukoricát vetettünk. Édesapám valamelyikünk segítségével megekézte, a többiek kapáltunk, Lackó zsebre tett kézzel, olyan erős volt a karja, hogy félkézzel kapált, meg is látszott, melyik a rendje. Ha elmaradt, kiségettünk. Már annak is örültünk, ha kocsin mehettünk haza. Édesapám mondta: Szegények, elfáradtatok. Mi rá: Milyen jó, hogy elismeri, mennyit dolgoztunk. Nem titeket sajnállak, hanem a lovakat.

Változatosan főztünk, amíg nem vágtunk disznót, addig kacsa, liba, tyúk, csirke. Tavasszal és nyáron csütörtökön galamb. Ahogy elkezdődött az olvadás, mentünk a rétre sóska szedni, a csösi réten mindig volt sóska meg gomba is. A sok gyümölcsből meggylevest, mártást, meggyes rétest, almás rétest, aszalt szilvát készítettünk. Kilenc-tíz zsák dió termett, két-három zsák mák és bab. Vacsorát mindig főzni kellett, mert nem maradt ebédre. Nagyon szerettük a keltrézt, a túsós keltrétes olyan pehelykönnyű volt, még a takarulók is mondták, ilyen finomat életükben nem ettek. A gabonatakaruláskor összesegítették az emberek, a nők a konyhában dolgoztak arra a sok emberre, nagy reggeli tojásrántottával, zöldpaprikásan, délben tyúkpaprikás, keltrétes, diós, mákos kalács, amit a kemencében sütöttünk, este paprikáscsirke, kakaspörkölt volt a szokásban nálunk.

Mikor nagyobbak lettünk, anyáknak jobban ment a sora. Marival takarítottunk, meszeltünk. Sokat kínlódtunk a kötelezően vetett szójababbal, ricinussal, napraforgóval. Negyvennégy őszén a bácskai menekültek segítettek a napraforgót kivenni, olyan jól termett, majdnem leszakadt a padlás. A háború után cukorrépára szerződött apám, hogy legyen cukor, havasesőben szedtük föl, csíráztuk. A falubeliek kinevették bennünket: A Nagy kisasszonyok, de igen dolgoznak! Aztán irigyelték a két zsák cukrot, melaszt.

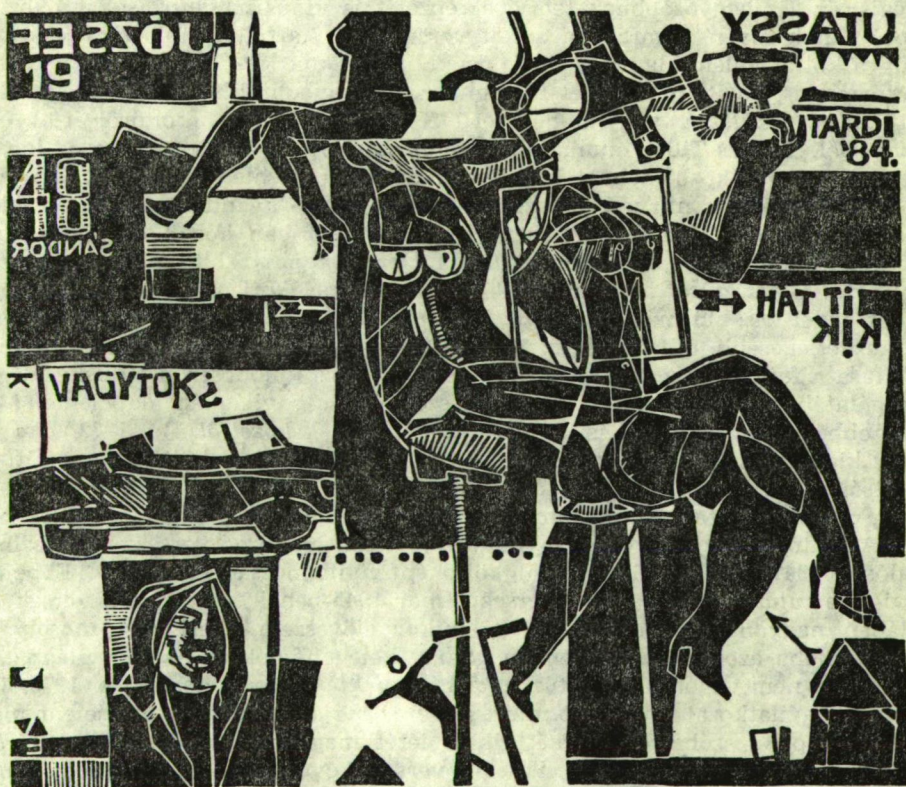
De szabadidőnkben, vasárnaponként jól elszórakoztunk. Szanyi Ernő, Kiss Laci, a tanító fia, Lackó és mi, a két lány, Pisti nem hiányozhatott. Nyáron, mikor már a széna bent volt, a férfiak a pajtában aludtak. Nappal mi is a szénára terítettük a pokrócot vagy a fűbe a kertben, énekeltek, beszélgettünk. A szobában télen zálogoztunk, asztalt táncoltattunk. Az egyik kis asztalt használtuk szellemidézésre, mert nem volt benne vasszög. Körülültünk, úgy tettük rá a kezünket, hogy összeérjen. Éreztük egymás érverését. Lackó volt a parancsnok, az ágyra ült és mondta, hanyat kopogjon. Táncolt az asztal, megkérdezte: Asztalkám, a Mari hány éves korában megy férjhez? Nem akartuk elhinni, hogy olyan későn. Akkor Szanyi Ernő azt mondta: kérdezzük meg, a Bellust ki vezeti be a templomba? Azt kopogta, nem ő vezet be engem, igaz

lett. Lackó a Tomor Mariskának udvarolt, mi nemigen tudtunk róla, helyes kislány volt, hozzá írta a Kereszt az első szerelemre című verset.

A háború végén elhajtották a marhákat, a lovakat. Az utolsó napokban németek lepték meg a falut, az oroszok földerítették és gyújtóbombákat szórta-
tak le. Leégtek a zsuppos házak és a pajták. Befogadtunk egy hétgyerekes családot, apjuknak a bomba levitte a fejét, leégett az istállójuk, a marhákat hozzánk hozták, de csak a gyümölcsfákhoz lehetett kötni őket. A faluból az ő állataikat meg a mienket vitték el. Előtte nagyon féltünk. Sokat köszönhetünk annak az alföldi katonának, aki házunk előtt ült az árokparton. Gondolkoztunk, kérdezősködtünk, mit csináljunk, azt mondta, ha elvész mindenünk, leég a házunk, akkor is otthon vagyunk. Nem maradt egy tyúk, galamb, a kotlós lúd agyonlőve a tojáson, az angóranyulak elpusztítva, pedig apám rokkát is vett és megfontuk, megkötöttük a szőrüket. A pap pincéjében bújtunk. Nagypénteken az árokba dobált német kenyeret ettük. A házat akárki prédálhatta. Nem volt edényünk, az ágybelit úgy szedtük össze. De azért hamar talpra álltunk. Apám megtalálta csikónkat a határban, a szomszéd visszaadta tehénünket, amit tolmácsolásért kapott, s egy valahogyan eltévedt malac is segített. Nyáron jött a bíró: Nagyné, el kell vinni Jánosházára a süldőt! Még most is látom anyámat, ahogy futott mellette és sipákolva mondta: Amíg a bíró úrnak három disznaja van, addig mi ezt az egyet nem adjuk be. A kiszőlősi rokonok adtak kotlóst meg tojást is. A frontból visszamaradt néhány bivaly, Szabó Jánosék, akiket befogadtunk, kaptak egyet, mi nem, a Kis utcaiak megosztottak maguk között. Senkinek sem jutott eszébe, hogy nincsen semmink. Irigykedtek ránk, mert tanultunk, de hogyan, azt nem vették észre. A bivalyt a visszakapott tehénnel fogtuk össze.

Közelgett az érettségi. Én már nem mehettem vissza Érsekújvárra, ahol utoljára jártam anyám tanár unokatestvérénel, Vas Károly iskolájában, emiatt végeztem egy évvel később. Az angolkisasszonyok Veszprémből nyugatra menekültek, Mari, mint kereskedelmista a református kollégiumban végzett Lackóval együtt. Áprilisban Lackó elment Pápára és írt, hogy húgom is leérettségizhet. A Zöldfa utcai házban Herczék adtak nekik egy kis szobát, amit szabóműhelynek használtak előtte. Beraktak két ágyat, egyikben Mari és Mészáros Vali feküdt, másikban a Lackó. Lovaink nem voltak, hogy kosztot vihattunk volna, csak a nyárádiak segíthettek. Mari sütötte a kenyeret tepsiben, Major néni, a szomszéd, a nagymama barátnője tanította rá. Pogácsát is süttött, de nagyon kemény lett, kaszakő-pogácsának mondták, Mari zsírral megkente, fényes legyen legalább. Egyetlen pár parafacipője az érettségi előtt tönkrement, elkezdte a sírást, mit vesz föl? Barátaikkal együtt tanultak a pici szobában, Rosta Robi, Sűgár Tibi, Kovács Edit, Szalai Mari ülték végig a két ágyat. Tornacipőben, hátizsákkal vittem nekik a kosztot ballagásra. Vid felé jártam, mikor egy kerékpáros férfi megszólított, vigyázzak, mert katonák jönnek, és egy lánynak nem biztonságos az úton egyedül. Siettem disznólegelőn, dűlőutakon Nyárádra, másnap Pápára vittek. A nagy fa alatt érettségiztek, a püspök is ott volt a bizottságban. Sokan hiányoztak, hadifoglyok lettek, még az iskolából is vittek el közülük. Utána Mari és Lackó gyalog mentek Nyárádra, ott aludtak anyám húgáéknál, Ilona néniékhez mindig, mintha hazajártunk volna. Másnap újra gyalogoltak Felsőíszkázig. Mari mondta, ha jött egy autó az országúton, befutott a kukoricásba, vagy a gabonába. Egy öreg néni megkérdezte Lackótól, milyen a lába, azt felelte, ellőtték a háborúban. Nagyon sajnálkozott rajta.

Pedig nem hagyta magát sajnálni. Nagyon vígkedélyű volt és barátságos, szerették az iszkáziai, mindenkivel elbeszélgetett, a Szanyi Ernő és a Kiss Laci mellett jóban volt a többi falusi legénnyel, a pápai diáktársakkal, különösen Lengyel Pistával, aki szintén kedvelte az irodalmat. Mindannyiunkat megnevettetett. Apám falhoz támasztotta az ostort, leöntött bennünket vízzel, ebédnél annyit bolondoztunk. Már táncoltunk, búcsúkor egy asztalnál ültünk, fölkertek bennünket, ő meg ott maradt, akkor láttam nagyon szomorúnak, sohasem felejttem el azokat a szemeket.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Nagy László zsengei

Nagy László első gyűjteményes kötete, a *Deres majális* 1957-ben jelent meg. Ennek első két ciklusa — *Galambcsőrök*, *Az angyal és a kutya* — száznál több olyan verssel lepte meg az olvasót, melyek a pálya előidejét képviselték. E versek alatt keletkezésük dátuma is olvasható: 1944, 1945, 1946. Nagy László első verseskötete, a *Tűnj el fájdalom* 1949 könyvnapjára jelent meg, s összesen nyolc verset közöl ezekből a korábbi évekből. Okkal lehetett hát azt hinni, hogy a *Deres majális* említett két első ciklusa a költő ismeretlen zsengeit tartalmazza.

Így is történt. Volt, aki a sematizmus által megrontott versek, *A tűzér és a rozs* gyöngeségeinek logikus előzményeit vélte felismerni bennük (Bori Imre), mások üde romlatlanságukon ámulnak, elbűvölő természetességükön, amely aztán, véltük, átmenetileg a zsdanovi követelményeknek esett áldozatul. Uralkodónak ez az utóbbi elképzelés mondható, hiszen akinek hallása van, észlelnie kell, hogy ez a két ciklus összehasonlíthatatlanul tisztább, teltebb és varázslatosabb, mint a *Tűnj el fájdalom* és *A tűzér és a rozs* versei. Noha ezek későbbiek. Mégis, ez a meggyőzőbbnek tetsző elképzelés is kínos melléfogásokat okozott. Korábbinak híven a korábbra datált verseket, a startállapot poétikai adottságait, a költői jellem alapvonásait is azokból olvastuk ki. „Már ekkor olyan telt és formailag hibátlan verseket ír, mint az antológiadarabbá vált és megzenésített *Adjon az Isten*, vagy a népszerű *Kiscsikó-sírató*.” A költőről írott első könyvből, Tüskés Tibor munkájából (Nagy László. Bp. 1983) való ez az idézet, egyszersmind a közhiedelmet is kifejezi. Ennek a közhiedelemnek a „már ekkor” nyomatéka is állandó tartozéka. Magam régóta gyanítottam, hogy ezek a tündéri zsengek talán nem is zsengek, s egy 1968-ban közölt dolgozatomban azt írtam róluk: „Pedig ezt a ciklust a *Deres majális* költője alaposan át is dolgozta. Olyannyira, hogy az 1949-ben megjelent *Tűnj el fájdalom* című kötet s a két évvel későbbi második, *A tűzér és a rozs* (1951) általában egyenetlenebb és kezdetlegesebb, mint ezek az 1944–1949 között írott versek. Az érett költő javítása a fejlődésrajz sok fogódzóját tüntette el, s különösen a stíluskészségek vizsgálatában utasít óvatosságra, de a szemlélet s a világkép alapelemei [...] már ebből a két ciklusból is kiolvashatók.” (Művek közléről. Bp. 1972.) Persze, hogy kiolvashatók — tehetném most hozzá, hiszen az érett költő immár kiforrt sajátságai jegyében készültek, de azzal, hogy belőlük a későbbi arculat elemeit, csiráit olvastam ki, magam is hozzájárultam a téves verzió berögzüléséhez.

A költő érdemben kétszer nyilatkozott a szóban forgó versekről. Először a Valóság 1947. 12. számában, ahol költőként nyilvánosság elé lépett. Ebben a rövid Bemutatkozásban írta: „Verseket már 1945-ben írtam. Ezek a versek általában nagyon pesszimisták. Néha, mikor előveszem őket, csak mosolygok rajtuk. Néha azonban megértem magamat, belegondolok az akkori világba, és csak ezért nem vágom őket a tűzbe.” (Adok nektek aranyvesszőt. Bp. 1979. 10.) A másik nyilatkozat fontosabb, mert a *Deres majális* utószavaként jelent meg, s benne épp a szóban forgó két ciklus létét magyarázza: „A *Galambcsőrök*, *Az angyal és a kutya* című ciklusok versei, kevés kivétellel, most jelennek meg először. Ennek két oka van. Első kötetem összeállításakor, 1949-ben, a költészetről alkotott fölfogásom s valamiféle szégyenérzet zárta el javarészüket

a megjelenéstől. A másik ok: a kézírásos füzeteim néhány darabja már jóval előbb eltűnt a különböző kollégiumi szállásokon. Írásaim többsége szerencsére ismét visszakerült hozzám. A verseken itt-ott vigyázva javítottam. Néhol szó-cserékkel, strófák elhagyásával segitettem rajtuk. A javítások tartalmi és formai, ritmusbeli lényegüket nem érintik. E könyvben közölt verseket valloam enyéimnek. Szövegük végérvényes.” (*Adok nektek aranyvesszőt.* 53.)

Erre a nyilatkozatra még vissza kell térnünk, itt csak annyit fűznék hozzá: akaratát végrendelet-érvényűnek tekintem. Más költők esetében is csak azokat a műveket forgalmaznám a nagyközönségnek szánt „összes” vagy „összegyűjtött” művek cím alatt, melyekről maguk a költők rendelkeztek így, ha erre módjuk volt, s mindent, amit ebből kihagytak, kizártak, csak a kritikai kiadásokban s ott is függelékként publikálnám. Fontosnak érzem ezt szövéatenni épp ebben az összefüggésben, részint azért, mert azt hiszem, amit Nagy László művelt a maga zsengeivel, ehhez fogható átigazításra nincs példa költészetünkben. Érettségük magasabb fokán sokan igazítottak korábbi verseiken, például Csokonai, Kosztolányi, József Attila s kivált Szabó Lőrinc, de ők publikált szövegeiket módosították, s az eredetitől ritkán tértek el lényeges mértékben. Nagy László ön maga egy korszakát teremtette újjá, ismeretlen szövegekből. A másik ok: tudom, hogy Nagy Lászlónak módjában lett volna közölnie ezeket a zsengeket, de nem tette. Ismerte idézett dolgozatomat, annak egyik kitételéről („Maglehet, hogy ezek a stílussajátóságok, s épp a legjellemzőbbek, a későbbi átdolgozás szüleményei, s így, bármily szervesen illeszkednek is, nem jelölhetik pontosan az indulás szintjét...” I. h. 183.), beszélgettünk is. Kértem, mutassa meg a pepita füzeteket. Talányosan mosolygott, de aztán elhatározás-szerű hangsúllyal válaszolt: „Jól van, egyszer megmutatom.” Bizonyára azért, hogy belelássak a műhelyébe, s nem azért, hogy kötetait e füzetek verseivel én vagy akáarki kiegészítse.

Halála után, mikor Szécsi Margittól e füzeteket megkaptam, hogy anyagukat feldolgozzam, elsősorban a javítások természete érdekelt, a mester mozdulatai, műhelyének titkai. Most, amikor ezekről beszámolok, annak tudatában teszem, hogy szép hiedelmeket foszlatok szét, de a zsenialitás bizonyosabb tényeit tudatosíthatom.

A füzetekről

Külsőre olyanok, amilyennek a költő leírta őket: „...csak olyan irkába szerettem verset írni, amit magam csináltam. Negyedíves papírokat hajtogat-tam össze, zsebre tehető füzet alakúra, ezeket hordtam magamnál, s ezekbe írtam a verset, rendületlenül persze.” (*Adok nektek aranyvesszőt.* 66.) Öt ilyen füzetet ismerek. Valamennyi kézzel és tintával írott verseket tartalmaz. Minden vers alatt dátum. Eszerint a legelső vers 1945. július 27-én kelt, a legutolsó 1946. május 23-án. A termés tehát folyamatos és bőséges, erre utal az öniro-nikus határozó, a „rendületlenül”. Az öt füzetben több mint 50 olyan verset találtam, amelyek a *Deres majális* első két ciklusában levő versek előzményé-nek tekinthetők. A füzetek termése legalább háromszor ennyi vers. Az az öt-ven, melyekben későbbiek csiráit ismertem fel, az említett két ciklus 116 verse-höz képest nem kevés, hozzá az én számításom nem is végleges, mert azokat a szövegeket, amelyekben csak gyanítható, hogy közük van a *Deres majális* verseihez, most figyelmen kívül hagytam. Ismétlem: tetemes versmennység ez, elegendő az összehasonlításokhoz, hozzá az 1944-es esztendő termését tartal-mazó füzet hiányzik. 30 vers való ebből az évből, közülük egynek az előzmé-

nye megtalálható a későbbiek között, s így voltaképpen 77 érett vers mennyiségéhez mérten számolhatunk 50 össel.

A harmadik és negyedik füzet első lapján ott a költő neve és a versírás helye, dátuma: Felsőiszkáz, 1945. október 10. és 1946. január 14. Az első füzet elején mottó is olvasható:

*Tehetnek rám sötét kantárt,
kemény zablát vetőlánccal,
megfékezni nem lehet már
szembevágók a világgal.*

A negyedik címlapján rajz látható: férfifej hajlik pietás komolysággal egy teltidomó meztelen nőhöz, s fölötte a bizonyára kötetcímnnek szánt cím: *Bűnbánatszenség*. Mottója az utolsó füzetnek is van:

*Adjál nekem is tavaszt
igazságos Istenem!
Gyöngyvirágok nyiljanak ki
fagyoktól megmart mellemen!*

Rajz a második füzet első lapjain is van, de ezek szerintem későbbiek, talán az 1957-es átdolgozások közben készültek. Ilyen vázlatok, ujjgyakorlatok a füzeteken belül is találhatók, ezek is későbből valók. A kézírás igen határozott, de egy év alatt is sokat alakul, a látványosabb, karakteresebb grafikus írás irányába. Általában jól olvasható. Sokkal nehezebb kiolvasni azokat a szakvakat, töredékes mondatokat, melyekkel költőnk az átdolgozás irányát rögzítette, de a *Deres majális*-beli szöveg ismeretében ezek az odavetett, különösen olvashatatlan szövegek is megfejthetők.

Gondot okoz, hogy — mint jeleztem — az 1944-ből való versek füzetei hiányzanak. Pedig bizonyos, hogy léteztek vagy léteznek, mert a *Galambcsőrök* című ciklus harminc verset keltez 1944-ből, s közöttük olyan kis remekműveket, mint a *Holtak felkelőben*, *Az én szívem*, *Adjon az Isten*, *Kiscsikó-sírató*. Talán előkerülnek majd ezek a füzetek is, de ha nem, bizonyos fogódzók így is találhatók. Gyöngye fogódzók.

Egyik ilyen a *Tűnj el fájás* című első kötet, mely három 1944-ből való verset tartalmaz: az *Öreganyám*, a *Nem apad el az Isten tehene*, s az *Elfogynak a fák* című darabokat. Átdolgozott változatuk a *Deres majális*ban is jelen van. Az elsőt keveset igazított, az utóbbit semmit, a középsőt sokat. Alkalmask volnának tehát arra, hogy belőlük a korai verselőkészségek szintjét kiolvassuk, de nem tudható, hogy a *Tűnj el fájás* összeállításakor nyerték-e el ezt a formát, vagy eleve ilyenek voltak. Utóbbi valószínűtlen, mert a legjobbnak minősíthető, az *Elfogynak a fák* című a füzetekben is megvan, de a harmadikban, s keltezése nem 1944, hanem 1946. január 28. Ez lehet a magyarázata merész képeinek s a záradék képet és zenét hibátlanul összeszövő gyöngéd líraiságának is:

*Amikor az Isten szeme
jéggé fagy a kék magasban*
— — — — —
*A tuskókon Isten keze
kalácsot formál a holdból
az éhező kisdédeknek,
de csak holdból, de csak holdból.*

A füzetekben következetesen jegyzett dátumok világos időrendet rögzítenek, de a *Deres majális* szerkesztésekor a költő más sorrendet alakított ki. Ennek során korábbi verscsírákból lett versek későbbre is kerülhettek és fordítva is történt.

Másik fogódzónk az 1944-es termés eredeti természetéhez, minőségéhez az 1945-től már rendelkezésünkre álló füzetek anyaga, a módszer, ahogy a korai szövegekkel bánt, ahogy ezek elemeit megőrizni és újjáteremteni törekedett. Erről annyit előre megmondhatunk, hogy átmenteni nem feltétlen azt mentette, ami hibátlanabb. A legutolsó, tehát 1946-ból való füzetekben már elég sok a sutaságok nélkül gördülő, jól szerkesztett vers, ezek zömét mégis mellőzte. Inkább azokra figyelt, amelyekben érdekes részletekre bukkant, eredeti képekre vagy képmozzanatokra. Ezeket megjelölte, tintával bekeretezte, némelyik mellé odaírta: „jó”, máshol: „jeles”. Úgy figyelhette ön-maga korai verseit, mint gyermekkori fényképeinket szoktuk: fürkészve és mosolyogva. Bizonyos, hogy nemcsak átmenthető szövegeket keresett, hanem megőrzésre érdemes élettényeket, emlékeket is. Külső szemlélő a bekeretezett, megjelölt szövegről nem is sejthetné, miért fontos, a költő azonban az eseményre is emlékezett, olyan tartalmakra, melyekre akkor még nem volt szava. Amit életre keltett tehát nem csupán szöveg, hanem élettáj is, saját történelme egy elsüllyedt rétegének rekonstrukcióját is véghezvitte.

Ez a magyarázata annak is, hogy néhol a nagyon ügyetlen szöveget teremti újjá, máskor egyetlen sort vagy képet, pontosabban szólva: a szövegrészlet által felidézett emléket formálja verssé. Nagyon valószínű, hogy az 1944-ből keltezett harminc vers többsége ilyen szövegfoszlányból készült. Mennél hibátlanabb a „varázslat”, s mennél természetesebb benne merészség és folklórelegyszerűség összeforrása, annál bizonyosabb, hogy az érett költő kezeműve. Mint említettem, nem spekulatív úton jutottam e felismeréshez, hanem az 1945-ös termés tanulságai felől. Az 1944-gyel keltezett versek között épp a legüdébbek s a dalszerűek, *Az én szívem* vagy az *Adjon az Isten*, melyek Sebő Ferenc zenéje révén ma már népdalszerűen élnek, bármennyire illenének is a pálya gyermekszakaszába, valójában egy nagyon is kiérlelt és tudatos verskultúra termései. Az 1945-ös termésben is vannak ilyen édeni dalok, s ezek eredetije a füzetekben is fellelhető. Mielőtt a módszeresebb összevetést elkezdeném, lássunk egy ilyen nagyon korainak tetsző dalt, a *Köd-konda támadt* kezdetűt. Sebőék ezt is megzenésítették, s ez is közkedvelt. Ez a szöveg, tehát a *Deres majális*-beli, így hangzik:

*Köd-konda támadt
rétemre,
virágaimat
megette*

*Már csak a betű
virágzik,
eredő könnytől
elázik*

*Pusztá világra
jön a tél,
árvaságomra
nincs fődél.*

Bizony, mikor először olvastam el az eredetit, azt, ami annak minősíthető, nem vettem észre, hogy ez a *Köd-konda támadt* változata, címe *Le-szállt a köd*, keltezése 1945. X. 10.

*Leszállt a köd már mindenekre,
hervad a virág dideregve.*

*Vérem a tinta: szánom-bánom,
hosszú hajammal elsikálom.*

*Nem szép az Ősz, Tél, téged várlak,
kökénybogyóval megkínállak.*

Elsősorban azért nem, mert a ritmusa is más. A *Köd-konda* támadt 5+3 tagolású, hozzá az ütemhatárok mélyek, külön sorba is kerül a második ütem. A *Leszállt a köd* ritmusképlete 5+4 // 5+4. Szövegéből hiányzik a köd-konda kép, a pusztulással felelő költszetet a mezei világra transzponáló második szakasz, s a befejezésből is az árvaság és a tél összefogásával meg-súlyosodó, sorssá nehezedő szomorúság. Pedig a *Leszállt a köd* így is előzmény. Ez is ki akarja terjeszteni a köd, az ősz hatályát, ebben is áldozat a költszet, de a veszteségérzést az utolsó szakasz vigaszra, reményre fordítja. (Az évszakokhoz való viszony talán a *Pusztta, télen* mintája szerint alakult így.) Az utolsó sorban eredetiség is villan, de csak itt. Ezért kellett ennyire átírni, s e villanást is feláldozni a hangulati egység érdekében.

Természetes, hogy az újjáteremtő szándék annál hívebben vigyáz az eredeti szövegére is, mennél életrevalóbb. A felismerhető előzmények között így is jóval több az olyan, amely nagyobb mérvű vérátömlesztésre szorult. Néhány összevetéssel most bemutatom, miként is történt ez a vérátömlesztés, miből mi lett.

A *Deres majális* rendje szerint haladva szembeötlő, mennyire vigyázott a 45 elejéről való, tehát igen korainak számító versekre. Hogy miért, az összevetések beszédesen megmutatják. Az egymás mellé írt szövegekből a bal oldali való a füzetekből s a másik a *Deres majális*ból.

NE VESSZ KÁRBA

*Igézlek Márta
régi sugárka
hajdani világ
mosoly virága
Uccajtó boltos
homlokod holdas
szemem szemedből
mindent kiolvas.
A lelked darcás
vadvize rucás
hallik belőle
a nádsusogás.
Átkos kapuláb!
Itt feküdt apád,
véres por fődte
sárga homlokát.
Akarom Márta:
te ne vessz kárba
ne fonyadj hamar
bús hervadásba.*

MÁRTA ÉS MÁRIA

*Márta szorgalmas
nap-tépő ordas,
Mária lehajló
homloka holdas*

*Márta ha zsákol,
mázsákkal táncol,
Mária felizgul
nádsusogástól.*

*Márta szelíden
simítja ingem,
Mária ököllel
üti a szívem.*

Ez a Márta máshol is felbukkan a füzetekben, de a nagy szerelem Máriához fűződött, sok szerelmes vers szól róla, soknak ő a címzettje. A füzet-

beli szöveg egésze Mártáról szól, őt jellemzi, érte aggódik, a *Márta és Mária* a két lány különbségét s a hozzájuk fűződő kapcsolat ellentétes természetét fejezi ki. Az eredetiből voltaképpen csak Márta neve, a hozzá fűződő viszony szelidsége maradt meg, a képekből a holdas homlok s a nádsusogás. Mi kötötte mégis az érett költőt az eredetihez? Legerősebben valószínűleg a ritmus, a gagliarda és az adonisi sor természetét egyesítő ötösök, melyeket a végső forma intenzívebb rímeléssel is alátámaszt, felerősítve hangzaskarakterüket. S természetesen kötötte az emlékükhöz fűződő hűség. Amit megőriz s amit elhagy, világos dokumentumai a mester mértékének, ízlésének. A romlandó elemek kiiktatásában épp olyan csillogó, mint a művész megte-remtésében. Annakra nyilvánvaló ez, hogy magyarázatára felesleges.

A *Márta és Mária* közelében találjuk az *Éjjélkor* című verset, mely lát-hatóan szintén az életrajzi tény őrzése miatt lehetett fontos a költő számára, de ebben már szorosabb a megfelelés a füzetbeli s a végső szöveg eseményei között, így az alakítás árnyalatai is felismerhetők az egybevetés révén. Íme a két szöveg:

*Holdvilág volt, mikor
hazaballagtam
s a kúthoz mentem, hogy
megmosakodjam.*

*Megcsördült a nagy lánc
húztam a vödört,
zengett a mélység s a
káva nyöszörgött.*

*Gondoltam, mielőtt
derékig mosdok,
újra kell csókolni
számon a csókod.*

*A víztükör fölé
csendbe hajoltam,
hogy csókodért számat
félve csókoljam.*

*De küldte az Isten
vaksi angyalát
s eltűnt a kép, mint a
csalpa délibáb.*

*Kút lánc csördült,
húztam a vödört,
beton-öböl zengett,
káva nyöszörgött.*

*Leánytól jöttem,
csupa csók voltam
sima víztükörre
inni hajoltam.*

*Ajkam a vízen
pirosan feltűnt,
tüzesített sarló,
sustorgott, elhűlt.*

*Égen vak angyal
botolva lépett.
ellökte a holdat
koromsötét lett.*

Az átigazítás logikája első pillantásra nyilvánvaló. A korai változat el-beszéli a történetet, nagyon is precízen fejtve ki, hogy miként vallott kudarcot a csókfelidéző szándék. Végül mégis épp ez a kudarc hígul fel s mosódik el az utolsó szakasz konvencionális hasonlatában. Az érett költő szűkebbre vonja az epikai keretet: elhagyja az első strófát, elhagyja a csókismétlésre irányuló tervről tudósító harmadik szakaszt. A lényeges eseménnyel indítja a verset, s a vízmerés mozzanatai: a súly, az erő, a feszültség, melyet az adonisi sorra emlékeztető ritmikai lüktetés is fokoz, epikai jellege ellenére belső történést intonál. Az elbeszélő múlt ideje ezzel a lényegnél történő bevágással kitágul, az én-te viszony kiiktatása is segít ebben. A harmadik és ne-gyedik szakasz tervező, tudósító langyosságát a csókok által fölszított láz égő képeivel cseréli fel, megszabadítva így a verset a „csókodért számat félve csó-

koljam”-gondolat ügyetlen alázatától. Az érett változatban csak ivás céljából hajol a víz fölé a vers hőse, tehát természetesebb az esemény, mégis kifejezőbb, mert a vízbe került izzó vas sustorgásával s lehülésével a szerelmi láz és kijózanodás egész kis drámája sűrűsödik a szakaszba. A javítás, a kép feltöltése, újjáteremtése épp ezen a ponton, a negyedik szakaszban a legteljesebb. Ez már az érett költő drámákat szakaszokba tömörítő tudománya. Az utolsó szakasz egyszersmind az ígésző tehetségnek az a mozdulata, mely varázslatos természetességgel feszíti kozmikussá az eseményeket. A kút láncának csörömpölésétől, a káva nyöszörgésének rusztikus realitásától úgy billen át az esemény erre a mágikus síkra, hogy közből a láz és kioltódása révén az átlényegülés kis színjátéka is lejátszódik. Szembeötlő, hogy a magyarázó jelleget teljesen kiszűri, élesebben tagolja a versmondatokat, szabatosabbá teszi a ritmust, kivált ott — például az utolsó szakaszban —, ahol nem kötötte a kész szöveg iránti kegyelet.

Ez a kegyelet azonban határozott. Jeleire fel kell hívnom a figyelmet. Először arra, hogy az esemény lényege ugyanaz, azonos a kudarc, a veszteségtudat emléke, hasonló a vers menete, ritmikája is csak annyit módosul, hogy a 4+2 | 3+2 | 4+2 | 3+2 ütemezést 3+2 | 3+2 | 4+2 | 3+2-re változtatja. A félrímes megoldást is megőrzi, igaz, súlyosabbak a záradékai, s a ritmikai módosítás is nagyobb, mint a képlet alapján hihetnők, mert a későbbi változat harmadik sorában a 4+2 teljesen a környezetét alkotó „gyors” típus természeté szerint apróz.

Az eredetihez való hűségnek persze ára is van. Mert ha tettenértük is az érett költő tehetségének vérátömlesztő: ígésző, mágikus műveleteit, ez a vers ilyen átdolgozott alakjában sem olyan varázslatos, mint a ciklus népszerűbb darabjai. Az első két szakasz így is egysíkú, a harmadik nemcsak tömör, de szűkszavú is, s voltaképpen csak a negyedik monumentális. Monumentális attól lesz, hogy a személyes esemény világeseményné jelentékenyül. S ez a példa az átigazítások többségének logikáját is felfedi. Amikor Nagy László vállalhatóvá alakítja ezeket a zsengeket, felnőtt tehetségének legerősebb képességét: a lényegességet, a súlyt és távlatot adó igényt s az ígészés rejtelmességét is alkatukba oltja. Alapszándéka, hogy megemelje a verseseményt, horizontját kitágítsa, összefüggései az emberi lét határait is elérjék. Ennek érdekében kiszűri belőlük az esetlegest: az epikus részletezést, az okszerű előadás alárendeléses kötéseit, a panaszszerű érzelmességet, s mindent, ami elhasznált. S mégis egységesebb lesz a vers, kötéseit fessebbek, mert kiiktatja a szervességet felbontó idegen toldalékokat, s úgy alakítja a vers menetét, hogy a lényeg érdeke szerint illeszkedjen minden elem, s a zárulásban együtt zengjen az egész. Ezzel éri el, hogy első személyben szólva is nem egy privát személy, hanem „ember tündérkedik” ezekben a versekben. Olyan emberi érzékenység és lírai hős, mely rendkívüli események részese. A füzetbeli szövegek felpanaszolják ezt az érzékenységet, a *Deres majális* versei példázzák.

Vannak példáink, amelyek mindezt együtt és fényesen demonstrálhatják, de ezek szemügyre vétele előtt lássuk néhány részműveletben az átigazítások értelmét, mindenekelőtt a vers *szervességét* biztosító alakításokban.

*Hogy én ilyennek születtem,
ki az oka annak?
Ha duhaj is ne szedjék el
agyarát a kannak.*

*Jó az Isten s talán jót ad,
ha valakit megver,
vadság nélkül nem élhetek,
mert akkor is megver.*

*Lelkem kender, eláztatott,
hiába tilolta
húsz esztendőn át az anyám
gyertyáját fogyasztva.*

*De nem vagyok csípős csalán!
bár megérdemelné
sok sárkánytest, ha a mérgem
tüzesre csipkedné.*

*Agyara nőtt a vadkannak,
villog a holdvilágba.
Nincs fegyverem, csak a szívem,
istennek céltábla.*

*Jó az isten, talán jó az,
ha vasakkal átver,
nyilaitól nem üvöltök,
vagyok erős ember.*

*Tiszta vagyok, életemet
jó anyám tilolta,
aranylámpáját én viszem,
sose lesz kioltva.*

A két szöveg elsősorban a komponálás különbözősége miatt tanulságos. Az elsőben a kendertilolás képzete strófányi metaforát tölt ki (a 3. szakasz), s ez csak a rimkényszer miatt zárul a gyertyás képpel. S hozzá, amit indukál, szét is foszlik, mert a zárószakasz új irányba téríti az indulatot. A *Deres majálisból* való vers előrevetíti a vadkanképet, talányossá avatja a kezdést, személytelenné, s amit ezután magáról mond, mégis tartalmazza a nagy vad helyzetét. A második szakasz utolsó sorának hirdető büszkesége ugyan kéri az isten és vad viszonyára épülő analógiából (talán épp ezzel akarta érzékeltetni költőnk a kamaszöntudat báját), az utolsó szakasz azonban nemcsak biztosítja a vers egységét, de a tilolás képzetét az életvezető értékek összefüggésébe emeli, az anya ezek jelképeként válik e fölgazdagítás részévé. A gyertyából „aranylámpa” lesz, s a metafora magjává válik. Minden képalkotó elem szorosabb és kifejezőbb viszonyba lép így egymással. A csalános zárószakasz annyira feleslegessé válik itt, hogy teljesen kiiktatódik. Talán ez kerül *Az én szívem* című, 1944-es keltezésű kis remekmű második szakaszába:

*Születtem, felnőttem
durva gaz-erdőben,
virág vagyok, attól félek:
csalán lesz belőlem.*

A versegész érdekeit óvó eljárás másik szép példája a *Kopár parton* szövegében megfigyelhető átalakulás. A füzetben az Isten mellett még egy másik, leskelődő öreg is szerepel, az átfírt versben a zenélő isten kibővített metaforája ezt kiszorítja, egyneműbb lesz a vers. Végül az esőkép nemcsak releváns elemként tért vissza, hanem a szenvedély mértékét kitüntető erőként, a zenélő Istennel rokonfunkcióban hangsúlyozva, hogy ez a szerelem fűtül viharra, Istenre. Az esemény dinamikusan halad célja felé, elemei is mind ezt szolgálják.

*Akkor készülődött az eső
lila ruhát öltött az erdő.*

*Kopár parton ültünk csókosan,
csókosan és igen kócosan.*

*Kopár parton ültünk csóktalan.
Szemed mozdult, mikor kélt szavam.*

*Égben úszott egy borzas öreg
kék szemein sötét szemüveg.*

*Messze, messze Isten orgonált
húrja szakadt és vilámmá vált.*

*Isten volt ő, hegytetőre ült,
szorított állára hegedűt.*

*Összenéztünk, villámlott szemünk
s frigyét kötött forró jobb kezünk.*

*Húrja pattant, villámtünemény
cifrázkodott, kinevettem én.*

*A szomszédban egy szuszogó öreg
nézett ránk, mint nagyító üveg.*

*Zápor palástja zengve ráncszakadt,
s mi csókolóztunk a zápor alatt.*

*Csodálta, hogy milyen jók vagyunk,
szürkült az ég, lobogott hajunk.*

A szervesség biztosításának emellett a nagyon egyszerű, a jellemre és sorsra utaló elemeket vallomássá rendező formája vagy egy-egy emlék körében kirajzolódó változata mellett van egy lazább változata is, mely egymással szorosan össze nem függő élménymozaikok révén létesül. Ezeket csillaggal el is különíti a költő, ezáltal ciklusszerű emléksort alkotnak, bennük a vallomásos rész és a tárgyias életdarab szeszélyesen követi egymást.

Az Októberi napló és a Májusi napló ilyen ciklusok, de ezek komponálásában a nagyvonalúság, az etűdök váltogatására emlékeztető improvizáló szabadság teljesen kései munka. A füzetek versei mindig zártak, költőnk ezekből emelte ki később a szakasznyi részleteket, s illesztette bizonyos igazításokkal a végleges rendbe. Több verset is hasznosított így. Az Októberi napló néhány előzménynek tekinthető csírája például fellelhető a füzetekben, hozzá éppen Napló címen (kelt: 1945. szeptember 20.), de ennek programos jellegét és zömét mellőzve csak ilyen részleteket emelt át:

*Voltnémetszágból, mint a fecskék
jönnek meg a szegény gyerekek
és beszélnek és mesélnek sokat,
s hallgatják az ifjak, öregek.
Egyik így beszél sovány szájával:
„A Lajcsi, mikor leült a sárba
elosztotta közöttünk holmiját
nálam is van itt a rizsás zsákba.”*

*Déli madarak most búcsúznak,
meghívva vágnak égi útnak,
idegen országból fiúk jönnek,
botladoznak, vézna-nyakúak.*

*Mire anyjukhoz hazaérnek
igen porosak, alig élnek,
mindenki kérdegeti őket,
csak susogni tudnak szegények.*

*Egyiknek így remeg a szája:
Lajcsi, amikor leült a sárba
elosztottuk holmiját — üngét
hazahoztam, itt van a zsákba’.*

Megtalálható a füzetekbeli Naplóban az Októberi napló utolsó darabját inspiráló szöveg is, összevetésükből kitetszik, hogy nemcsak a mester rutinja jóvoltából lett teljesebb a későbbi, hanem a régi emlék, a régi ihlet újjáéledése is kellett ehhez. Emellett az utolsó szakasz kukoricacső-kepe a füzet egy másik verséből kerül ide. Abban (Fogadalom hét éjszakára) egy Mártát fenyegető fogadalomban így hangzik a szóban forgó két sor:

*s azt a szemtelen kukoricát
dajkálod majd, mert az lesz a babád*

A *Deres majális Októberi naplójában* szó sincs Mártáról, s a baba is Mária karjára kerül, s minden harag nélkül:

A napló már csak azért lesz napló,
mert lapjára írom Máriát,
nem azt, aki az oltár felett
tartja meztelen kisfiát.

Máriát, ki oly szépen nevet, mint
a napban az érő szőlőfürt
Máriát, ki elmerül bennem, mint
szürke vízben rezgő gyöngyházkürt.

Elöttem írka, fehér napló,
írom lapjára Máriát,
de nem őt, aki glóriában
szoptatja póre kisfiát.

Az én Máriám arany-édes,
bazaltkövön ért szőlőfürt,
az én Máriám őszi fényben
kődöt rettentő gyöngyházkürt.

Mária kukorica-halmon
csücsül, megrezeg vad haja,
pillog reám, dajkás karján
kukoricacsó a kisbaba.

A szerkesztésnek ez a merészebb, távoli valóságelemeket egybefogó nagyvonalúsága az átigazításokban eléggé következetesen érvényesül. Ennek jóvoltából lendül meg a képzelet, s az ígész, legendásító hajlam ennek segítségével talál helyet a paraszti világ realitásai között. Ehhez természetesen másfajta grammatika is kellett. Babonába, mesébe illő események ugyanis a füzetekben is történnek, de azokról a grammatika ki is tünteti, hogy nem az adott világ részei, míg az érett költő kiiktatja ezt az iskolás precizitást, s a realitás természetébe oltja a csodát. A *Karikáznak az ördögök* esetében például a lovakéba, s a hajnaléba. A szülőház keserveiből kiszakadni, a nagy sírások látványától menekedni akaró költő mindkét szövegben sárkányszerű lovat ígér, de a kései vers már létező, élő képbe, kozmikus arányú látomásba is ágyazza:

Elmegyek az ördögökkel
garabonciás diáknak,
tüzeságyékú sárkányt hozok
csodálatára anyámnak

Az ördögökkel elmegyek,
leszek én garabonciás,
sárkánylovam haja vihar,
a hasa hajnalpirkadás.

Így változnak a sárga kékék, melyek a füzetben pacsirtákként röpködtek, „aranypalástú csődörökké” (*Kéve-dobálók*); ujjai közt remegő csillaggá a szőlő, mely csak szőlő volt (*Árokparton járok mindig*): az asztag szalmájában csak dagad a szem, s haja alá „verébcspat ül” a füzetben, az átigazított szövegben viszont: „kalásza az égben kicsírázik, | zöld hajába verébcspat ül” (*Rohadt szupp alatt*). A „hóharmat” jelenléte több versben is szintén az átigazítás műve, noha feltűnik a füzetekben is.

Feltűnik, hogy Isten már a korai szövegekben is „bólogat”, de ezek a jellegzetes képek az erejüket felfokozó összefüggések révén válnak annyira kifejezőkké. Attól, hogy az „Eső, hóharmat rászakadt” (*Szívem örökös életed*); „fejemre hull” (*Fogaim közt fekete szipka*), tehát attól, hogy létfontosságú személyes események részeként léteznek. Az előbb idézett vers korai változatában is szerepel például a kivájt, halálfejjé alakított, kivilágított tők emléke. Ebben is felrémlik valami halottas árnyék, de elmerül a tőle idegen „szép-csoda”, egy játék epikájába, míg az érvényes versben a költőt fenyegető más veszedelmek, a „gaz-király”, a „hóharmat” előzményeként töltődik fel személyes érdekű jelentéssel:

*Kopár parlagon éhes marhák
nyálazgatják a gaz-csukát [sic!]
örzöjük lopott tökből csinál
vigyorgó szájú szép-csodát,
halottak estéjén ilyen lámpák
díszítik fel az őszi fát.*

*Parlagon éhes marhacsorda
rágja a torzsák ormosát,
kölyök a sárga tököt csórja,
tökfejet csinál, ostobát,
halottak estéjén száz töklámpa
rádvicsoritja fogsorát.*

Természetesen az átigazítás révén intenzívebbé, égőbbé, súlyosabbakká válnak a képek, de finomabbakká, remegőbbekké is, kivált a fájdalom kifejezésében. Pedig néha csak árnyalatnyi a módosítás:

*Csönd van, hideg van, elaludt a szél
nem hallatszik még a pihegése sem,
de párája a csöpp bokrokra fagy,
ezüstcsillag a kökényszemeken*

*Csönd lesz, hideg lesz nemsokára,
ajkamról egy sóhaj lebeg,
pára hül dérré, dideregnek
ezüstcsillagos kökényszemek.*

(Január királya)

Árnyalatnyinak persze csak a kompozíciót is átformáló alakításokhoz mértén mondható, ami itt történt, különben a jövő idő a közlést baljós hangulatúvá teszi, a sóhaj és a pára és az egész „ezüstcsillagos” metafora kimondatlanul is egymásba játszanak, ami alanyként suta volt, mert egyetlen valami („ezüstcsillag”) jelzőként sok apró csillagot jelenthet, a „dideregnek” a zenéjével is kifejez. Nem folytatom, mert az „árnyalatok” értelme is kimeríthetetlen. Elég egy-két sor felcserélése, hogy a befejezett múlt esdeklő ábránddá változzon. Egy rusztikusabb szó, például a „gebed”, s az ábránd máris megvédi hitelét az érzelmességtől, s a József Attilára emlékeztető zenét is eredetivé édesíti, finomítja:

*Gyöngé kalácsom voltál, ettelek
nem is tudom, mint szerettelek
szád parazsa örökmécsem volt
és én mégis elvetettelek.*

*Édesem voltál, azért ettelek,
sok volt a jóból: elvetettelek,
szívem gebed most érted, itt a tél,
kopár kezeim feléd kéklenek.*

Máshol messzebbre utalón elemivé válik az átigazított kép, jelenvalóvá az ősemlék. Ami a füzetben még érzelmesen kedves, átigazított alakjában (*Anyám ül, mint egy óriás*) a majdani virtus gyermeki előképe:

*Csak néztem csöndben fájó szemekkel
S ott melegektem az ölen
összehúzódva, kötött kezekkel,
ütőkőző szarvú kisbölény.*

*Anyám ül, mint egy óriás,
gúzsba kötözve tart ölen,
ott rúgkapálok pántlikás,
ütőkőző szarvú kis bölény.*

Noha mindezt az átigazítások részműveleteinek tanulmányozásaként mutattam be, mindig jeleznem kellett, hogy az igazítás sohasem egymozzanatú, a kompozíciótól a képekig, a szavakig s a ritmusig terjed. Mégis látnunk kell még egy olyan példát is, amely minden ízében példaértékű, együtt mutatja az újjáteremtés teljes értelmét. Hozzá ez a vers, *Az ördög hárfái* remekmű is, Sebőék zenéje révén pedig annyira elhíresült, hogy az ígésző tehetség korai megnyilatkozásának példaverseként ismeretes.

Furcsa talány, hogy noha egy homályos csírája már 1945 augusztusában felbukkan egyik füzetben (*Újra mosdik a fekete kócsag*), s az igazi előzmény

is 1946. január 26-os keltezésű, mégis az 1946-os versek utolsó darabjai közé került a *Deres majálisban*. Az 1945 augusztusában *Újra mosdik a fekete kőcsag* címmel található szövegben ez a strófa olvasható:

*Most én vagyok a szél a nagy vihar
könnyű ruhád bontnám teli vágygal:
s mutatod a tested: a melleidet,
krajcár-térded tulipános ággyal
s ringó csipőd, mely nehéz lehellet.*

Ezt a szakaszt s a következőt a költő később bekeretezte s mellé jegyezte: „jó”. Az első szakaszban már ez a gondolat is felvillant:

*„nem bújsz téli keszkenőbe,
hanem testedet megmutogatod a
goromba szélnek, ...”*

Nos, ez a gondolat másképpen szólva: a vers műzsájának ez a szentségtörő teljessége keresett formát az 1946-os kísérletben *Ne szomoríts* címmel, s valószínűleg végül az ismerős formában. Íme az 1946-os és a végső változat:

*Ne szomoríts, ne nyomoríts
a hajaddal be ne boríts,
tekinteted, ha rám tűzöd,
fekete az, mint az üszög.*

*Ne szomoríts, ne nyomoríts
hajsátorral el ne boríts,
erős várat fürgeteggel:
életemet ne foglald el.*

*Ne markold meg a szívemet
ne ingasd meg a hitemet,
ne bántsд kedvem leverője,
Antikrisztus szeretője!*

*Lángokat lehelsz a télbe,
selyemben kiállsz a szélbe,
havas melled ormosodik,
szemem érte kormosodik.*

*Ne csalogass a testeddel,
gyilkos melleidet simítsd el,
némaságnak add ajkadat:
tűzes vesszők minden szavad.*

*Becsületed romló pénz lett,
s gyönyörű vagy mint az ének,
testünk az ördög hárfája,
ejhaj, pengessen halálra!*

*Romló pénz a becsületed,
olcsó lesz a széületed,
őrangyalod nincs már neked,
se Máriád, se Istened!*

A két vers így, egymás mellett páratlan tisztaságú foglalatok annak, ami a pápai diák spontán verselésétől a *Rege a tűzről és a jácintról* költészet-történeti rétegeket egyesítő tudatosságáig történt. Annak is, amit jobb híján „népi szürrealizmus” néven szoktunk emlegetni, s aminek a létét némelyek kétségbe szokták vonni. Hogy milyen érvekkel, erre sok szót vesztegetni ma már nem kell. De arról új nyomatékkal kell szólnunk, hogy a kiérlelt versbeszéd birtokában, a viták közben is élesedett tudatosság, mintegy laboratóriumban, hajlott vissza a zsenigékhez, és iskolapéldákban mutatta meg a szürrealizmuson nevelt képfantázia, a népiéletből vett anyag s a folklór egybeforrásának lehetőségeit. Kormos István kései gyakorlatában hasonló folyamat tanúi lehetünk. A népiség és szürrealizmus találkozásának poétikai lehetőségeit ő is mesteri tudatossággal aknáztá ki. Olyan verseiben, mint az *Ágborisrét* vagy a *Profán mágia* valósággal manifestálta azt, amiről ak-

koriban vitatkoztunk. Nagy Lászlót még fejlődéstörténeti meggondolások is vezethették: érett költészetének mitologikus jellegéhez megteremteni a hozzá illő zseniséget. Mint már említettem, egyfajta rekonstrukció ez: így írta volna meg azt az élményt, ha már akkor kész lett volna hozzá a nyelv és a módszer. Rekonstrukció, de nem iskolás, a laboratóriumból csak a szellem él benne: a maga ifjúságát újraátéló tehetség áthelyezkedő érzékenysége. Spontánul a füzetekben verselt, ráhagyatkozva a konvencióra, az 1957-es átköltés poeta doctus-i munka, hogy mégis ez az üdőbb és természetesebb, ez már ugyanannak az áthelyezkedő képességnek a műve, mely a *Szépesszönyök mondókái*...-ban s a *Versben bujdosóban* ér tetőpontra.

Visszatérve *Az ördög hárfáihoz*, első hallásra szorosabbnak érezzük a hasonlóságot, mint az *Éjfélkor* és előzménye viszonyában. Ennek oka az intonációk azonossága, a felszólító mód s a ritmus azonossága. Különben még a szemlélet is más, s ennek megfelelően vesz más irányt a vers fejlődése is. A korai vers legjobb találatja így minősíti a címzettet: „Antikrisztus szeretője!” És a viszonyt, költő és címzett viszonyát végig ez szabja meg: észveszejtő, ledér parázna ez a hölgy, megrontja a költőt, menekedni kell tőle, hagyjon békét neki, ez a kérlelő grammatika uralja a dikciót s szervezi a verset. Ám a kérlelésben a kiszolgáltatottság érzését elnyomja a minősítő, megbélyegző keserűség, a grammatika kérlelő módját ez a megvetés, hamisá teszi, a kizengésben költő és címzett teljesen elkülönül.

A végső változatban ellenkező irányú a vers. Itt is tiltakozik a költő a fürgetegszerű szenvedély ellen, de a második szakaszban az üszökhöz hasonlított tekintet megbélyegző hasonlatát olyan metaforára kellett cserélni, mely a címzettet igazi hódolatónak, természeti és történelmi hatalomnak mutatja. A második szakaszt egészében gyöngének érezhette, s így nem elemeit, hanem az utolsó találó sor értelmét vitte át az új versbe, így a szöveget¹ egészében elhagyhatta. Helyette egy gyönyörűen kedves szakaszt szentel a címzett bátorságának, erotikus varázsának. Az első szakasz hódoltató nagyhatalma ezzel a legendásító képpel a csoda felé mozdul („Lángokat lehelsz a télbe”), a folytatásban pedig a zsengeség képzeiteivel finomul játékosná ez a hatalom: „havas melled ormosodik, / szemem érte kormosodik”. Gyermekkorai ízek a szavakban, mondókák primitívsége a ragrimben, s a gyermekien kedves képformálásban a nővé és férfivé válás fűszeres izgalma színesedik angyalivá. Az utolsó szakasz, mikor a romló pénz képzeiteit (1946-ban vagyunk!) átmenti, már nem töri meg az előző szakaszban kifejtett szédület erejét, csak egy érdekesebb ütemet hoz a dallamba, hogy a megfontolásoknál nagyobb erő és szépség hatalmát éreztesse, hogy a szerelem a kárhozát és üdvösség fölé emelhesse leigázottját. — Igen: kárhozát és üdvösség felé, a túl jón és rosszon síkjára, melyet jól ismer a modern költő. Mindehhez azonban gyorsan hozzá kell tennünk, a kárhozát és üdvösség túl dagályos szavak ebben az összefüggésben. Az üde kedvesség itt, a tetőponton se vadul részegséggé. Az „ének” ezt a zsenge Báthory Annát az ártatlanság felé közelíti („Gyönyörű vagy mint az ének”), s az ördög hárfájával azonosított test s az így létesült kép azzal, hogy felszólít a halálos nászra, a hárfázás képzeiteit is bevonja a versbe, szellemivé finomítja, játékosná avatja a szenvedélyt. Megőrzi így a szexualitás minden árnyalatát, melyet előbb felidézett, sőt összefogja, a mulatásra felhívó formulával gesztussá tömöríti. Így nyeri el mélyebb értelmét a kétütemű nyolcas is. A füzetbeli versben amolyan ritmusreflexként működik, itt a szerelem veszedelmét vállaló kamaszelszánt-

ság hangulati megfelelője: könnyed dallama s a vér hatalmát kifejező tartalom súlyossága épp olyan izgalmas ambivalenciát alkot, amilyen a képekben s a vers egész alkatában is megvalósul.

Elgondolkodtató, miért sorolta ezt a verset (verscsírát) keletkezésénél valamivel későbbre. Feltevésem szerint éppen azért, mert nagyon is pogány, nagyon is ambivalens, s úgy érezte, kirína a korábbiak közül, melyek naivabbak, szelídebbek, a szó szoros értelmében zsengebbek. S ezzel a két ciklus rendjének s az átdolgozások jellegének összefüggéseihez értünk. Míg a *Galambsörörökbe* sorolt korábbi termés jobbára strukturális jellegű és arányú újjáteremtés eredménye, addig a későbbieknek, pontosabban szólva az 1945 őszétől 1946 nyaráig írott verseknek — ezek zöme került *Az angyal és a kutyák* című ciklusba — már nemcsak élménymagvát és egy-egy mozzanatait menti át, hanem igen sokszor a vers szerkezetét, grammatikáját s a képek többségét is. Megesik, hogy ebből a termésből is csak ötleteket emel ki, de a mű egészét újjáalkotó szándék az uralkodó. Ha arra kell válaszolnunk, egyáltalán mi volt meg készen vagy majdnem készen abból a tündéri üdeségből, mely a *Deres majális* szenzációja volt, akkor elsősorban ezekre a versekre hivatkozhatunk.

Megvolt például a Cigány Kati jóslatát az akcentusában is felidéző *Életem a cigánykártyán*. Igazított ezen is, de nagyobb részét szó szerint átmentette. Fontosabb, hogy a szerep ízei s a viszony ugyanaz maradt. Máshol a líraiság természete olyan, mint a zsengeben, a tónus, a hanghordozás s a képek akár szó szerint is megállnának, mert magvasak, eredetiek, de épp az előzmény értéke inspirálhatta a kényes ízlést, hogy még erősebbé, tökéletesebbé tegye azt, ami már úgyis lélegzett. A *Négy őszi vers* négyes tagolású, nagyigényű kompozíciója már megvan a harmadik füzetben (keltezése 1945. november 2.), s a részletekben ily mérvű az egyezés:

*Ó kár, hogy a repüléshez
szoktattalak én kedvesem
szerelmes vagy a kékségbe,
s egyoldalú a szerelem.
Itt is elér a végzeted,
menyasszonyságod sirba száll:
fátyol helyett a fejedet
ezüstözi az ökörnyal.*

*Az égre fölemeltelek,
szállni tanultál kedvesem,
levegő édes vándora,
kisangyal, hol a szerelem?
Nem is repülsz, de kergetett
menyasszonyságod tova száll,
becsavarja a fejedet
ökörnyal, őszi pókfonál.*

A hanghordozás jellegadó tényezői között a ritmus szerepe igen lényeges. Láthatóan törekszik is arra, hogy az eredeti dallamát megőrizze, s ez 1945 őszétől lehetségesebb is, mert a dallamhordozó szövegben is sok az átmenthető. Ilyennek bizonyult a *Széllal sodort* dal előzménye is, de még inkább a *Krizantém* előzménye, mely a jambusokkal feltöltött 4+3 | 4+2 osztású ütemezést éppúgy tartalmazza, mint a struktúra képi megfelelőit:

KRIZANTÉMOK A SÍROKON

*Fehérek, mint a habcsomó,
nehézek, mint a bánat,
körülöttük a csattogó
és kopár őszi árnyak.*

KRIZANTÉM

*Fehér vagy, mint a habcsomó,
nehéz vagy, mint a bánat,
sokasodnak a csattogó,
vicsorgó őszi árnyak.*

Ó, ti fehér búbánatok,
halálvirágok vagytok,
csillogó ég a sátratok,
de alatta megfagytok

Krizantém, havas zivatar
készül s a föld lesz ágyad,
isten haragja betakar
és vége a világnak.

S bár óhatatlanul csonka minden magyarázat, mely a vers egy-egy összetevőjére figyel, de ebben az összefüggésben kell rámutatni arra, hogy a ritmus szimultaneitását életrehívó készség már ekkor adott, de a nagyarányú és gazdag ritmuskompozíciókat alkotó verselő ekkor még egyszerű formákkal kísérletezik, dalszerű alakzatokkal, melyekre József Attila műhelye nyithatta fülét. De ezek némelyikében már ilyen, a *Deres majális*ba illő tökéletességgel forr össze nehéz bánat és gondolatot, ritmust egybehangoló angyali zene:

Sötét lesz mindjárt,
alkonyul,
a lóhere szára
lekonyul,
fázik szegényke,
didereg:
fehér hóharmat
csípi meg.

(Nyárfák alatt)

És ritmikájában készen volt a táncosan pompás *Aranypénz-térdű szerető* anaesztizált ütemképlete is:

Kerekas [sic!] térdű kicsikém
pirosbóbítás madaram
te táplálsz engem egyedül
éhes szívem ha bajba van.

Érett szőlő az ajakad
kipattantom a csókkal
üvegkancsó az én szájam
leve fölforr benn azonnal.

Igy születik az én kedvem
és így alszik el a kinom,
ha eltűnsz szemetet eszem
és rozsdás vizeket iszom.

Aranypénz-térdű szerető,
muzsikás lángsisakos,
te táplálsz engem egyedül,
bú-baj, ha belémtapos.

Ősszel édesült szerelem,
mint a bor télre kiforr,
lélekben erős ragyogás,
mint a pohárban a bor.

Világra kedvem te szülted,
tipródba bajaimon,
nélküled szemetet eszem,
rozsdás vizeket iszom.

Természetesen észlelem, hogy a *Deres majális*-beli vers második szakasza sokkal jobb a füzetbelinél, az utolsó első két sora is erőteljesebb. Ezen kívül a ritmus végig olyan táncosan lüktető, mint az első szakaszban, sőt változatosabb, szakaszárulásaiiban keményebb is az 5+3 / 4+3 periódusok révén, melyekben a hetes sor osztódása lehet másrmilyen is. Mégis azt hiszem, a kapcsolat szoros, a kísérlet már igazi változat, néhol abban is egyenértékű, amit a költő árt, például a „pirosbóbítás madaram” esetében.

Szándékom mégsem az, hogy bizonyítsam a két szöveg értékének azonoságát, hanem az, hogy a tendenciát, a készségek: képfantázia, verselés alakulásának irányát jelezzem. Az iménti példákbl az a látszat támadhat, hogy Nagy László 1946 végére befordult abba a célegyenesbe, amely a *Galambcsőrök* és *Az angyal és a kutya*k verseihez vihette volna, ha nem kerül bele a fordulat éve előtt már alakuló, sodró új költői irányzat vonalas áramába. Ebből annyi bizonyára igaz, hogy Nagy László második kötete, *A tűzér és a rozs*, mely

1951-ben jelent meg, még a sematizmus nyűgeivel terhes, de 1955-ben már kész a *Romantika nyolc versben*, kész *A vasárnap gyönyöre* s a *Havon delelő szivárvány*. Az utóbbi költészetünk egész kultúrájának ízeivel teljes. Sokan, akik 1945-ben már gáncstalanul verseltek, szinte úgy is maradtak, Nagy László érésének és gazdagodásának irama azért lehetett ilyen tüneményes, mert már megszerzett látens képességeket is mozgósíthatott. Mégsem állítom, hogy 1946 őszén befordult a célegyenesbe. Valójában bonyolultabb a kép. Részint azért, mert az idézett versek igézõ, bájoló részletei olyan szövegek szomszédságában találhatók, amelyekben kevés a friss elem. A panasz sűrűn oldódik ilyen zengõ, édesen gördülõ sablonokba:

*Szeretsz-e úgy, mint nem régen
a csillagos, lágy estéken,
amikor a vén fa alatt
csókolgattam az ajakad?
Szeretsz-e még olyan lánggal,
kacagó, víg lemondással,
mondd, szeretsz-e úgy engemet
mint napsugár a felleget?*

*Felleg vagyok, szép szomorú,
s te aranyos fénykoszorú,
ha engemet koszorúznál
a villámot széjjelzúznám.
Játszhatnál a dús hajammal,
játszhatnál az ajakammal,
s nem átkozna meg a nagy ég,
szeretsz-e még, szeretsz-e még?!*

A vers címe: *Nem hozzám illõ dal*, de alig hihetõ, hogy 1946 februárjában Nagy László eredetiségét kevesellte, inkább a kérlelést, az ábrándot érezhette csalódása után méltatlannak. Tény, hogy ilyen olajozottan futó verset elég sokat ír, s ritmikájában, rímelésében feltűnõ a könnyed, dallamos alakzatok iránti vonzódás, a drámai mondandók feloldásának, felédesítésének tendenciája. Valószínű, hogy õ maga is hasonlóképpen gondolkozhatott ezekről a versekrõl, amikor mellõzte õket a rekonstrukció munkálatai során. Az elkopott simaság annyira taszította, hogy inkább szándékosan alakította ügyetlenebbé a szöveget. A *Deres majális Szerelem halála* című darabjában olvasható például ez a gyermeket sorpár:

*Csillagok között farsangolna rangod,
szerelmet ha velem gyakorolnál.*

A füzetbeli előzményben szó sincs a szerelem gyakorlásáról, tehát a költő érettebb megoldással is élhetett volna. Ezt érezte hitelesnek. S ezt a hitelességet már a rutin, a bezártság is fenyegette 1946-ban.

A szülőfaluból való kiszakadás, a „fényes szellők” néven ismert új áram, abban a művészjelölt barátok: festők, írók közelsége; a figyelem, a megváltozott igények és eszmények sarkalló, sokkoló, vizsgáztató szerepe kellett ahhoz, hogy Nagy László a nagy idő, a história zajló színterére jusson. Ennek izgalmai, lehetőségei és kényszerei aztán pályáját, életét, egész sorsát megváltoztatták. A titokban verselő mezei diák orfeuszi pályára került.

Hogy Iszkárról ki kellett mozdulnia, nem is vitakérdés. A kérdés az, nem kellett-e az új közegben elnyomni eredendõ hajlamait, tehetsége igézõ készségeit, s nem kellett-e emiatt fölös kitérõbe kényszerülnie? E kérdésre csak úgy válaszolhatunk, ha tudjuk, mit némitott el szemléletében és tematikájában is, másképpen fogalmazva: milyen a zsenék szerzőjének hangoltsága, milyen a helyzettudata, mik a gondjai? Könnyű lenne erre tüzetesen válaszolni, csábítóbb is, mert a politika vadvízein idõzhetnénk. Hely híján azonban itt csak a lényegre szorítkozhatom.

A zsengek költőjének szemlélete is olyan, amilyennek a *Deres majális* első két ciklusa mutatja. Ami 1949—1956 tapasztalataiból beszüremlik, azzal természetesen drámaibb, veszedelmei ártalmasabbak, sejtelmei baljóslatúbbak. A zsengek költője inkább panaszos. Fájlalja, hogy akit szeret, a „förfeteges lélkú” múza méltatlan, nem hűséges. Ez a leggyakoribb témája. Emésztli a csontvelőgyulladás nyomán állandósult baj, mely miatt magát „billegőnek” nevezi. Szenved a család megromlott helyzete, anyja sírásai miatt. Csodát ígér, vigasztalja: „mi a rongyban is szépek vagyunk”. Elkekerítik a politikai fordulatharcái, civakodásai, a háború még befórratlan sebei: az elpusztult barátok, a légerekben sínylődők. „Most a foglyok világa van... minden ima hiába van” — írja az egyik szövegben. A békekötést az ünneplőktől elhúzódozó szomorúsággal éli át, a nemzet veszteségeire gondol. Erről több verset is ír. Arról, hogy milyen mostoha a magyarság sorsa. Csak a munkában, a szántás, vetés újrakezdésében bízik. „Meváltótok a kezetek” — írja egy ekkori versében.

Nem kétséges, Nagy László ekkori verseiből hiányzik a felszabadulás öröme, izgalma, tematikájából és hangoltságából egyaránt. Úgy érzi, mindenből kiszorul, mindenről le kell mondania, felrémlenek képzeletében a krisztusi mártíromság árnyai. Oka lehet ennek családja helyzete is: az állatállomány elvesztése, a gazdasági leromlás, elszegényedésük a rongyossáig — és a régi jobbmód, amely miatt az osztályharc még türelmes, de már világos logikája miatt ők a történelem baljára kezdtek szorulni.

Az ilyen okokból eredő rossz közérzet csak rosszabb lett a személyes veszteglés érzetétől. Az 1945 nyarától 1946 őszéig otthon töltött hosszú esztendő a visszaparasztosodás lépideje: csődörösködés, nagy ivások, legénydaráidók, szerelemtornák jobbra az istállóban. Miattuk pletyka, rágalom a faluban, szegyen és keserűség otthon. Szegyen és büntudat a költőben is. Fél az elkallódástól, és az Istent is féli még, bűnét, számláját bűnbánattal igyekszik rendezni. A pogány vakmerőség, melynek fedezetével így kéri: „nekem a kérés / nagy szegyen, / adjon úgyis, ha / nem kérem” (*Adjon az isten*), biztos, hogy későbbi keletű.

Költőöntudata már éledőben, úgy érzi, a verstől újjászületik a szíve, de érzékenysége visszatartja attól, hogy fölfedje titkát. Ezzel a hatás látvánvától, az önalakítás, az ízlésérlelés külső ingereitől is elesik, iskolához nem is juthat. Ez lehet oka annak is, hogy Arany, kivált a *Tengerihántás* és az *Epilógus* költőjének vonzása legalább olyan erősen érződik versein, mint a dalok József Attilájának hatása. S e két nagy minta között szabadon árad be az a jellegtelen verskonvenció, mely névhez már nem is köthető. Alkatához közel áll ugyan a balladás Sinka is, de fesztelenül e ronkoságot se sokáig vállalhatta.

Hogy az érett költő mindezek ellenére annyi átmenthető részletet, kibontható csírt talált egykori füzetében, nagyon törvényszerű. Ennek oka és magyarázata mindenekelőtt az a nagyon egyszerű tény, hogy a zsengek költője csak arról írt, ami vele s körülötte történt: szerelméről, mulatságairól, a szárazságról, az esőről, az évszakokról, a falu eseményeiről. Élethelyzetekről, melyek ebben a közegben adódtak. A szokványos nagy témák: az olvasmányélmények, az imponáló szerepek szinte érintetlenül hagyják. (Az ország helyzete, a nemzet állapota foglalkoztatja, de ilyen verseiben még a hangvétel is a „romlott hon” ostromozásának nagy mintáihoz köti.) Ezért ezek a zsengek alkalmasak lehettek, hogy egy élettáj eseményeit, történelme egy szakaszát belőlük az érett költő rekonstruálja.

Ösztönözhatték erre azok a stíluselemek, ügyetlenségükben is üde megoldások, melyekben egy varázslatos költői világ kezdeményeit vélte felismerni.

S végül vissza kellett hajlania ehhez a réteghez azért is, mert a költői ösztinteség, az igazmondás olyan készségeit tartalmazzák, melyeket átmenetileg fel kellett adnia. Attól, hogy a saját akaratából történt, csak fájdalmasabb lett egy korábban már létezett konzekvensebb igazságösztön elnyomásának tudata. Mert bár igaz, hogy Iszkázzról ki kellett szakadnia, s levegősebb, eszméletőbb szintérre kellett jutnia, s igaz, hogy ott társakra, szerepre talált, vesztelő, kallódó, sértett kisbőlönyből hivatást teljesíthető költővé lett, de az orfeuszi szintérről éppen orfikus hajlamait kellett száműzni. E hajlamokat kifejező verseiről írta 1947-ben történt bemutatkozásában, hogy nagyon pesszimizisták, már mosolyog rajtuk, bár megérti magát, ha akkori helyzetére gondol. 1957-ben már ezt a költészetfelfogást okolta a zsengek elhallgatásáért.

Okkal, mert bármily kezdetlegesek is ezek a zsengek, velük értékes, termékeny, költő számára nélkülözhetetlen adottságok némultak el. Előbb konzekvens igazmondásnak neveztem ezt, s ha végignézzük e füzeteket, minden tárgykörben kiviláglik, mit kellett feladni. A szerelem például állandó vergődés áhitat, esdeklés és kiábrándulás végletei között. Szemrehányás, vád, panasz és ragaszkodás hullámverése, mely néha átkozódásba csap. Legkényesebb, legfájdalmasabb sebéreől hasonló nyíltsággal beszél: „Kinek a lába fonnyad el, / az mellén hordozza ékszerét.” — Nyílt a viszony Istennel is: bűn és bűnhődés zajlik színe előtt. A virtusnak, a boros mámoroknak alján érzékelhető a salak, a züllésveszély sejtelve. Az élet virtusok terepe, de nem vidámvásár, olykor nagyon is mostoha: „Néha szeretlek, néha utállak / szép-muzsikás hitvány élet” — írja róla.

Az új költői szemlélettel ez az ambivalens valóság- és világélmény nem fért össze. Elmúlt bajok rossz emlékévé minősült. A nemzet miatti aggodalom is. Ma már emlékiratok és történelmi tanulmányok tanúsítják, hogy a második világháború utáni évek nagy zajlásaiban a feltámadás izgalmaival együtt iszonyú veszteségek, bántalmak, szégyenek közeli emléke; zavar és szorongás is jelen volt. S nemcsak a tegnapi gazdagokban. A katonasorban levő nemzedékek vérvesztesége bénítólag hatott az egész országra, szétszóródásuk még nem ért véget, s folytak a kitelepítések. A zsengek költője ezeket is átélte, s hallgatni verseiben sem tudott róluk. Pedig a tabujelleg már kezdett rákövülni ezekre a témákra, s ettől már a zsengek költője is szenvedett. Igazságérzete lázadásra ingerli, a *Deres majális Kemény számot angyal zabolázza* című darabja ennek emléke, a füzetekben nyíltabb a lázadás, s a gátoltságra is utal:

*Engedjétek meg nekem
s jogom is legyen, kérem,
hogy kimondjam: fürtelem.*

Helyzettudatának józansága és önfegyelme a kitérés gondolatához közelíti:

*Sárga szájú, fürge fecskék
a gerendán fészket raktak
(csak ilyen dolgok érdekelnek
a nagyvilági események
kupán csaptak).*

*Szorgalmasan dolgoztatnak
csicseregnek, csivitolnak
(nekik nem huzkodnak határt,
építenek amekkorát
ők akarnak).*

(Fecskék, 1946. május 14.)

*

Mindezt együtt a *Deres majális* bajvivó költője okkal érezhette genezise forrásának, érett költészete must-idejének. Felőle, vele és általa növekedése szervezesebb lehetett volna, mert a valóság természete, a történelemé és a társadalomé is olyannak bizonyult, amilyennek a zsengek költője ismerte, s önmagát csonkította, teherbírását, megismerő érzékenységét és feldolgozó képességét szűkítette, mikor egy nagy lendület megváltó erejében bízva, arra hagyatkozva adta fel azt, amire az élet tanította.

A „fényes szellők” ígéretéből a történelem keveset, a költő sok mindent megvalósított, még a megcsalatasból is értéket értelt, de a *Tűnj el fájás* nem bizonyult hatékony ráolvasásnak. Ki kellett küzdeni a szembenézés és megnevezés poétikai képességeit. E nagy munka ihleteiben nyílt ki érzékenysége és vonzalma e zsengek iránt. Újjáteremtésükkel élete és pályája kontinuitását állította helyre.

Ez az egység, sajnos, már csak virtuális lehet, a pálya folyamatában a *Deres majális* két első ciklusát — azt hiszem — *A vasárnap gyönyöre* után kell tárgyalnunk.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Nagy László Latinovits-verséről

I.

Nagy László költészete is cáfolja azt az irodalomelméleti babonát, hogy ha egy költő más művészetek inspirációját fogadja be a saját művészetébe, az az alkotói teremtményképesség, az egyéni invenció hiányát jelenti. Költészetében az utalásos versek, az alluzív költői magatartás éppen akkor jutott jelentősebb szerephez, amikor kreatív képességeit a magyar líra élvonalába tartozó nagy versek sorával bizonyította már. Portréverseinek megszaporodása éppen a művészi erőnek a bizonyítéka, hiszen a költőnek azt a képességét mutatja meg, hogy a legkülönbébb karaktervonásokat tudja szervesen a saját világgépébe építeni, abban produktívan kamatoztatni. A valóság egészére vonatkozó értéktételének kifejtési terepe lehet ez a kapcsolódás. Nagy László világnézetének fogalmi érvényű körülhatárolását, megnyilatkozását a portréversek olykor aforizmatikus tömörséggel fejezik ki. Szinte egymást kiegészítve mutatják be azt a tudatos önépítést, mely a világgépben az életérdekű cselekvésnek, a bűnöket ostromozó magatartásnak, a nagy emberi igényeknek, a középszer megvetésének, a mindenségarányú léptéknek, a művészet küldetésének, emberi lényegét továbbörökítő hatalmának, a játék személyiséget mentő vitézi erejének példaállító megmutatását jelzik. S ezzel még csak néhányat említettünk a hosszú portrésorból (*József Attila! A föltámadás szomorúsága, Szindbád, Bartók és a ragadozók, Balassi Bálint lázbeszéde, Furcsa vitézi verzet*), melyben történelmileg igazolt minőségekhez kapcsolódva fejezi ki Nagy László a maga költői világgépét, világnézetileg — tehát tudatosan értékelő módon — rendezett életpasztalatait, életelveit. Az említett tételek azt is nyilvánvalóan jelzik, hogy egymással kiegészítő módon harmóniában vannak, mélyen átélt és átgondolt tudatos művészi világgép elemei. Abban az értelemben is, hogy a nagy műalkotásban a művész világgépének hangsúlyt nyelő eleme az alkotó teljes világgépével összhangban van. Nagy László költészetének utolsó szakaszában világgépétanúsító nagy versek alkalmi lettek a halottsírátók. Azok a tragikus veszteségek, melyek barátainak halálával érték, a fájdalom kényszerítő kihívását is jelentették számára, hogy az életnek úgynevezett végső kérdéseivel a halálközelség tudatában is szembenézzen. Saját betegsége, gyötrő testi fájdalmai súlyosan személtessé tették az őt amúgy is közről érintő tragikumot. Halottsírátói azonban életérdekűek, nem a fizikai pusztulás siratása a fő motívumuk, hanem a létezés tragikus arculatának megrajzolása, az emberi élet minőségvesztésének siratói ezek, s ebben az értelemben gyakran fordulnak át ítéletté, indulatos és dühödt bírálattá. Karakterük drámai jellegű, mert kihívóan ütközik bennük Nagy László értéktudata és környezetének magatartása, habitusa, értéksüket eszméletlensége, közönye. Különösen drámain konfliktusos és dinamikus világgépűek azok a siratói, melyek az életet önszántukból föladó kivételes minőségű művészekről vallanak. Az értéktelítettség tragikus sorsa, az érték és az értékhiány ütközése központi motívuma a *József Attila!* című portréversének is a *Himnusz minden időben* kötetben. Az „Egészre futotta érdemed” és a „Részt se kaptál” drámája, ütközése okán. A *József Attila!* üzenetének fontos része az, hogy az

adott közegben a zseni sorsa törvénytörően vezetett a pusztuláshoz. Nagy László azonban az élet értékeinek védelmében elutasítja ezt a törvényt, s arra kéri József Attilát, hogy cáfolja meg halálos logikáját s értékeivel a remény elvének jogát adja a kései utódnak. Már Kiss Ferenc alapvető tanulmánya rámutatott arra, hogy Nagy László utolsó kötetében „minden érték, első helyen maga az élet is a veszendőség előterében, a pusztulás pillanatában válik versüggé”. A *József Attila! késői párverse* Nagy László költészetében a *Gyászom a Színészkirályért*. Olyan jelentős vers, mely a világkép legfontosabb elemeit mozgósítja drámai feszültségű kompozícióban és háromlépcsős érték-szerkezetben. Háromszakaszos versbeli létértelmezésről akkor szokás beszélni, ha a versben az értéktanúsítást értékhány követi, majd újra értéktelítettségben végződik a vers. „Ha e szakaszok szerves folyamatot képeznek, akkor dialektikus létértelmezésről beszélünk — ami egyértelmű a feloldásos tragikummal —, deus ex machina jellegű harmadik szakasz esetében viszont melodramatikus az értékszerkezet.” (Szegedy-Maszák Mihály.) Éppen ezért különös jelentőséggel bír az, hogy a költői világképet milyennek minősíthetjük egy-egy kulcsvers tüzetesebb vizsgálata alapján. A cselekvő, létérdekű küzdelemköltészetet ugyanis elég gyakran éri az a vád, hogy tanúsított értékei nem világosak, drámai értékkonfliktusainak feloldása könnyítő jellegű, eleve reményelvű. Nagy László bajvivő karakterű költői személyessége pályájának utolsó szakaszában — miként maga többször is kivallotta verseiben is — már a lehetetlen képviselőjében, vesztett ügyek bolondjaként nyilatkozik meg, de megadás és föladás nélkül. A költői világkép elkomorulásának és értékóvó elszántságának egyaránt jelentős példája a *Gyászom a Színészkirályért*. E vers világképbeli fontosságát pontosan érezte Nagy László már jóval a vers megszületése előtt. Szinte mérnöki pontossággal összegezte *Jönnék a harangok értem* című kötetében létszemléletének legfontosabb elemeit Tudta, mi hiányzik még, s annak mi a szerepe a kötet világképének egészében.

II.

Latinovitshez régi kapcsolat fűzte. Latinovits is a magyar költészet legnagyobbjai közt tudta Nagy Lászlót. Az *izgága Jézusok* című önálló estjének műsorát Ady, József Attila és Nagy László verseiből állította össze 1969. március 3-án. De már korábban, 1968. december 8-án, Nagy László szerzői estjén is mondta az *Ég és föld* című oratóriumát, 1969. január 26-án az Ady-esten *A föltámadás szomorúságát*. Az *izgága Jézusok* pedig Nagy László édesanyjának levélrészletét, *Ki viszi át a Szerelmet* című versét, Nagy László bevezetőjét a *Menyegzőhöz*, illetve az est befejezéseként a *Menyegzőt* tartalmazza. Később, 1974. október 24-én Nagy László szerzői estjén újra mondta *A föltámadás szomorúságát*, s Nagy László ötvenedik születésnapja tiszteletére rendezett eseten is fellépett a Fészek Klubban, s a felsőfokú ítéleteket ritkán fogalmazó Nagy László ekkor is „kitűnő”-nek ítélte Latinovits versmondását. 1971-ben Huszárik Zoltán *Szinbád* című filmjének plakátszövegében írta: „Latinovits Zoltán szelíden és komoran, elszántan és árván: emberi teljesség. Fenséges kapitány a szinbádi hajón.” Latinovits művészete Nagy László számára a „magasra csavart láng”-ot, a „lepecsételt szájjal” szemben a nagyratörő emberi teljességet, a veszély szélein járó zsenialitást jelentette már életében is. *Szinbád* című versében — érezhetően Latinovits zseniális alakításától ösztönözve — ezt a magasabb emberi, erkölcsi-művészi minőséget az eszményeiről lemondó, megalkuvásokba, s azok megideologizálásába bele-

nyugvó-belekapaszkodó korszellemmel szemben emeli magasra. A szinbádi láng ellenpontja annak a kornak, melyben a „branyiszkói dobok is legurultak az orfeumokba”.

A „felséges kapitány”, a tüneményes tehetség, az „emberi teljesség” öngyilkossága a nagyobb emberi minőség, a maga nemében kivételes minőség tragikumával vált Nagy László számára korának szemléletét, értéktudatát megítélő vers ösztönzőjévé. Sohasem az átlagosat tekintette emberi normának, költészete a lemondó profanizálással szemben a tüneményeszerű tökéletességért való küzdelem. A Latinovits-jelenség és sors megítélése így módon a minőség, az értékhez való viszonyulás mai drámájává emelkedhetett. Nagy László 1976. június 5-én hallotta meg egy taxisofőrtől a „szörnyű hír”-t, hogy az előző napon Latinovits öngyilkos lett. Naplójában napról napra följegyezte ezután, hogy barátaival „Latinovits a téma”. „Sokáig Latinovitsról társalgunk, kutatjuk a halál okait, nem nehéz.” Június 8-án az Élet és Irodalom számára írást kérnek tőle Latinovitsról. Nem vállalja, mert ekkor már verset forgat a fejében róla. Méltatlannak tartja, hogy Latinovitsot Balatonszemesen csendben és gyorsan eltemették. Június 9-én már írni akarja a Latinovits-verset, de nem sikerül. 11-én ezt jegyzi föl: „Értekezlet, a végén Latinovitsról újabb hírek: A töltés mellett a ház, onnan szaladt ki, a tehervonathoz, egyik kezét és lábát levágta a kerék. Elvérzett. Melocco nem csinálta meg a maszkot, mert egyik szeme kidudorodott, a másik besüppedt.” Az Élet és Irodalomban megjelent búcsúztatókat szépeknek, jóknak ítélte, de minimálisnak a Latinovitsnak adott terjedelmet. Somlyó György *Még egy halálhír* című verse kulcsszavakban sorolja föl a Latinovits halálakor felvillanó jellemzéseket: „Mondjuk, hogy Tünemény / Tünemény és Ifjúság Szerelem és Elekro sokk Romeo Cipolla Száguldás a Fél- / halálba és Egész Élet Szavak Tündére és Véres- / szemű Szitok San Sebastian Éje és Isten- / hátamögött Mocska Szuicid Alkat”. Nála ítélkezés nélkül, a gyász döbbenetében villannak föl ezek az ellentétes minősítések. Császár István *Tarpataki vízesés* című írásának fő iránya már a megemlékezésekben elhangzó „önpusztító zseni” minősítést cáfolja: „Önpusztító? Minek fáradozott volna ilyesmivel? Nem olyanok voltak a viszonyai... Latinovits még a halálban sem lett önpusztító. Visszavette magát.” Önpusztításnak látszó magatartását pedig egy példázattal magyarázza: „mintha házméretű számológépek folyton bérelszámolást, tehát olyan munkát végeznének, mely luxus ekkora képességekkel, s föllázadnának és pusztítanak önmagukat.” Egy héttel később, 1976. június 19-én jelent meg az Élet és Irodalomban Timár György „Az üstökös csóvjaja” című írása, mely — nyilvánvalóan Latinovits ürügyén — általában elmélkedik az öngyilkosokról. Az öngyilkosságot „leleplezett öncsalásnak nevezi, s elveti annak lehetőségét, hogy a felelősséget általában a társadalmi meg nem értésre hárítsák. Erről az írásról Nagy László ennyit jegyez fel: „Értekezlet, vita, mert Timár György az öngyilkos művészekről, írókról nem írt valami etikusan”. Közben versíró erőért fohászkodik, s készülődik versírásra. A Latinovits-vers azonban nem indul meg benne. Továbbra is érdeklődéssel figyeli mindazt, ami Latinovits halálával kapcsolatosan elhangzik. Följegyzi, hogy újabb híreket hallott, meghallgatja az emlékműsört is a rádióban. De a vers egyelőre nem indul, más versek születnek szinte rohamos iramban: *Műtét anyáék szemén, Számadás egy pillanatról, Feltárt idill, Kormos és körei*. Szeptember másodikán a lakonikus bejegyzés a Latinovits-téma állandó jelenlétét igazolja: „Latinovitsról jegyeztem.” Aztán újabb versek: *Didergő ezüsfű*, majd a Szilágyi Domonkos-búcsúztató (*Aki szerelmes lett a halálba*) és

a *Glossza* bocsánatáért, *Az erdéli asszony keze*, *A havazás árnyéka*, *Magtalanok jézuskája*, *Arany úr az őszikék meg én*, *Verseim verse*, *Kérés nem teljesítve*, *Susogó Gim-üzenet*, *Crás*, verses *BUÉK*. S közben készül az Adypör filmforgatókönyvével. Mindez még 1976-ban. 1977 elején befejezi az Adyműsört bő termékenységgel írja az újabb és újabb verseket, köztük olyan remeket, mint a *Balassi Bálint lázbeszéde*. Április 1-én egy összeállításhoz írást kérő szóra azt válaszolja, hogy Latinovits izgatja, róla akar verset írni, amíg az kész nincs, nem tud mással foglalkozni. Aztán mégis más versek születnek áprilisban: az *Elhullt bolondok nyomán*, s *A zöld sátor elégiája*. Készülődik a nagy feladatra, de inkább csak azzal, hogy a könnyebbeket megoldja. Tudják szándékát barátai is, biztatják is, sőt Pálffy G. István bemutatja neki Ablonczy Lászlót, aki Latinovitsról könyvecskét szerkeszt, s szívósan kéri a Latinovits-verset. Ennek a könyvecskének a művészeti szerkesztője Huszárik Zoltán. A belső igény és a külső várakozás, kérés egybecsendülése megadja a végső lökést az elszánáshoz, s 1977. április 30-án elkezd írni a majdnem egy év óta tervezett verset: „Fölirok egy címet: Szeptember vége. A hangyákat akarom megírni két éve fél napig néztem őket Visegrádon, Vigh Tamásék udvarán. De a versből az öreg Vajda János portréja lesz, siratja a kihunyt szép aranyasszonyt, a szép lehetőséget. Legépelem... Most a Latinovits-versbe fogok. Ezt szerettem volna nem megírni, igen nagy vállalkozás, és mostanában nincs erre időm, erőm. De szerkesztenek egy könyvet, képest, igen kérnek, hogy írjak valamit. Készülődök. De most kezdődik a magyar—szovjet meccs. M. is velem van, éneklük a Himnuszt. Végighallgatom a mérközést, de közben a vers indítósorait csinálom fejben. 2:1-re győzünk. Este a verset kinezem, jobban mondva ő kinez engem. Haladtam valamit. Éjfél.” S ezután meglehetősen szokatlanul néhány napra megszakad a naponta vezetett napló. Nyilvánvaló, hogy a hatalmas művészi küzdelem töri meg a megszabott rendet, mert a következő feljegyzés május 4-én már arról számol be, hogy két verset vitt a szerkesztőségbe, *A zöld sátor elégiáját* és a *Gyászom a Színészkirályért* címűeket. Az öröm érződik sorain, hogy a *Színészkirály* mindenkinek tetszett, akinek megmutatta. Kiss Ferenc véleményét külön is felírta, nyilván azért, mert egybehangzó volt a művészi elgondolással, szándékkal: „neki is tetszik, főleg az, hogy nincs benne számonkérés”. Ez azért is fontos mozzanat, mert Nagy László verse vitázó vers, cáfolata, szinte dühödt elutasítása — azoknak a nézeteknek — írásoknak és szóbeli vélekedéseknek —, melyek a történelemért magát az áldozatot tették felelőssé, vagy kizárólag személyes tragédiaként értelmezték Latinovits halálát.

Egy műalkotás eredetiségét, koncepciójának és esztétikai értékének önállóságát jobban érzékelhetjük, ha legalább futólag rámutatunk annak irodalmi környezetére, azokra a mozzanatokra, melyek ugyanannak a témának irodalmi pozícióját tükrözik. Ezért érdemes legalább néhányat felvillantani azokból a versekből, melyeknek Latinovits halála volt a művészi inventora. Somlyó említett verse a megrendülés nagyságát és a megítélés sokrétűségét és tétovaságát egyszerre tükrözi. Hangsúlyt is tesz arra, hogy „nem lehet mondani csak azt hogy nincs mit, hogy nincs mit mondani”. Juhász Ferenc hosszú verse, a *Latinovits Zoltán koporsója kívül-belül teleírva, mint az egyiptomi múmiababok* az Új Írás 1976. augusztusi számában jelent meg, tehát szintén közvetlenül a tragédia után készült. Szidalomból és számonkérésből épített vers. Latinovitsot — a „Hisz volt remény!” pozíciójából ítélve — bolondnak, gőgös rohadtnak, gyávának, megöszült gyermeknek nevezi: „Mert gyáva, hazug, kurva, rongy mind, aki más szívére dönti / választott halálát.” Ezzel a fele-

lösségrevonással azonban logikailag aligha összeegyeztethetően Latinovits be-
tegségét hangsúlyozza. Juhász versindulata teljesen fölmenti a közeget, a tár-
sadalmat, s egyértelműen a halált választók ellen lobog. Megrendülten, mély
fájdalomban értékeik maradandóságát is kétségbe vonja a választott halál
miatt: „Mulandó nem élhet: csak teljes halállal halhatatlanul!” Elrettentésül
a pusztulás tényeit, részleteit naturalista módon részletezi: „A jobbszem kida-
gad. Mint csigaszarv a csigatest-bársonykocsonyalepényéből / hagymásan ki-
tolul.” A halállal elpusztuló életet mutatja be, az élet mellett érvelőn festi a
halál révén kihívott rothadást. „Fehér frakkod lassan enni kezdi a 'moly.'”
Fájdalom, gyásza olyan fokú indulattal szól az öngyilkosság ellen, mely a fe-
lelősségrevonás kizárólag rájuk irányított gesztusában semmiféle feloldozást
nem tesz lehetővé, örök a „sárga szégyen”, az öngyilkos „rohadtak” szégyene,
s a költő fájdalma miattuk. Az ismétlődő „nyár van” előbb a költő belső hi-
degének ellentétéként („s szívemben hull a hó”), majd az önpusztítást fizikai-
lag is siettető motívumként hangzik föl („Sírodon szárad virág, koszorú...”) Juhász Ferenc versének csak azokat a mozzanatait említettem meg, melyek-
kel Nagy László verse vitázik vagy legalábbis határozottan más nézőpontot és
ítéletet mutat.

A Latinovitsot sirató versek között több olyat találunk, melyek határozott
vagy rejtettebb módon utalnak a tragédia tágabbkörű felelősségére. Nagy Gás-
pár *Sírverse* a spártai hősök sírfeliratának allúziójával már eleve Latinovits
társadalmi küldetését emeli ki, s minősítése is egyértelmű: „Te erre járó sírj
avagy ne vess / zokogó víz / Balatonszemes / fái görcsben a tóra hajolnak /
hatalmas nagy-fia holtán”. Majd a legnagyobb szellemi minőséget jelölő szak-
rális képzetel („Pünkösdi Láng”) jellemzi, s szembeállítja a „hazányi vakok”-
kal, „boldog vagónok”-kal. Ebben az ellentétben a szellem sorsa nem lehetett
más, mint „Napfogyatkozás / egy / júniusi éjben”. Kányádi Sándor *Prome-
theusza* általánosabban szól drámai monológban: a lánc és a sas okozta kínna
is nagyobb az „árulás” fájdalma: „miért kellett körém / gyújtánokok az er-
dőt”. Illyés Gyula *L. Z. halála* című verse Nagy Lászlóéval együtt a Latino-
vits-füzetben jelent meg. Eszerint a vonat, melynek Latinovits „düh-köpés-
ként” szembe-szökött, maga a pokol, a rossz, a lét negatív erőinek összessége
volt. S annak kellett volna meghátrálnia. Határozottan elveti azt a „magyará-
zatot” is, hogy „mert nem lett, nem is lehetett segítség”.

III.

Nagy László versének már a címe is határozottan sajátos karakterű, el-
határoló jellegű. A gyász önmagában is hozzánk közelálló ember halálán érzett
tartós fájdalmat jelent, a birtokos személyrag ennek az összetartozásnak újabb
nyomatékokat ad. A cím ezúttal is magában foglalja az alapmotívum megoldá-
sát, s utal az egész mű felépítését, irányát meghatározó elvre. A tartós és sze-
mélyes fájdalom ugyanis a *Színészkirályért* történik. Ebben a megjelölésben
szinte előlegeződik a vers belső vitáját lezáró személyes döntés. Nagy László
Latinovits Zoltánt királynak, a hozzá hasonlók között a legkiválóbbnak min-
síti, s az *ért* határozórag kettős értelmét feszültségteremtő forrásként alkalmazza:
egyszerre érezzük a vers egészének ismeretében az *érte*, érdekében és a *miatta*
jelentést. A vers ugyanis a fájdalmat értéktanúsító, értékvédő vitá-
ban fejezi ki. A cím közvetlenség — és a nagybetűs írással nyomatékosított —
mitizálás egysége. A közvetlen, analitikus tárgyiasságnak és a mitizáló inten-
zitásnak a drámai feszültsége végighúzódik a versen. Szemben áll a közvetlen

tapasztalatiság és az élmény intenzitásából eredő és értelmezhető globális, mítoszi tárgyiasság. Az empirikus képzettség minőségét a mítosz nagyobb hálója, nagyobb világa értékeli és ítéli meg. A *Gyászom a Színészkirályért* cím tartósságot és intenzitást kapcsol össze. A vers keletkezéstörténete is az intenzív élmény kifejezést kereső tartósságát mutatta. S az egész vers a köznapiságnak, empiriának és az egyetemesítésnek a termékeny kettőssége, drámai egysége. Nagy László verse úgy hangzik, mintha a halál hírének pillanatában írta volna. Dikcióját a heveny fájdalom uralja, de ez sokféleképpen nyilatkozik meg a gazdag retardáltságú versben. Előbb olyan hatalmas indulatban tör ki, amely világigazító hatalommá növeszti a költői személyiséget. Így teremti meg a hatékony ítélkezés lehetőségét:

*Megfojtom a heroldokat,
kik halálotól hívva gurulnak,
vért gurguláznak,
lerakom mind a gyalázatosat
küszöbére a gyalázat urának.*

Ennek a többszörösen összetett mondatnak mindkét mellérendelő tagmondata első személyű igével indul („megfojtom”, „lerakom”), olyan nagy, keserűségből fakadt erőt demonstrál, amelyik az erkölcsstelenség fizikai („megfojtom”) és szellemi („lerakom”) megsemmisítését jelenti be. A „lerakom” ugyanis elvont képzethez kapcsolódik. E két ige feszült hangzásával felháborodást és erőtudatot fejez ki, első személyű ragjával pedig a verscím birtokos személyragos szavához kapcsolódik. Három alliterációs szócsoporthoz erősíti a feszültséget. Az alliterációnak mindkét fő funkciójával gazdagon él. Az első esetben a tagoló, strukturális szerepe erősebb: összekapcsolja a tartalmilag összetartozó fogalmakat. De ezek között a fogalmak között feloldhatatlan ellentét feszül. A „herold” szó idegenségével is nyomatékosítja — ez esetben — morálisan felháborító jelentését. A középkorban egyebek mellett a rang- és címerügyek nyilvántartásával megbízott tisztviselő volt a herold, később pedig az ünnepi hírnök. Nagy László versében elsősorban eme második értelemben szerepel, de a vers folyamán kiderül, hogy az első jelentése is fontos, hiszen a tragédia súlyának tudatosítását egyebek mellett az ittmaradók pozitív látszatú rangváltozása, „előrelépése” is gátolja. A herold antitézise a versben az aposztrofálás, a megszólítás: „halálotól”. Ez mindenekelőtt a bensőségesség és meglevenítés retorikai eszköze, az empátikus beszéd sajátossága. Szétvált tehát a viszonyuló közeg a megszólító, halotthoz forduló költőre, s a pusztulást örömmel híresztelő heroldokra, a költővel homlokegyenest szembenálló értelmezőkre. Már itt azonosul a költő a megszólítottal, mert azonosak az ellenségeik. Az első alliteráció harmadik része („hívva”) a heroldok bemutatása ezt az ellentétet erősíti többszörös fokozással. Hívni — elvont értelemben — attól lehet, aminek örülünk, ami nagyon kedvűnkre van. Itt pedig a heroldok annak a halálától híznak, akihez a költő azonosuló megszólítással fordul. Az újabb alliteráció ezt a képtelenséget látványszerűen elmélyíti, hiszen örömtől, tréfától, mulatságos látványtól lehet „gurulni”. Majd látomássá, iszonyú vízióvá fokozza: „vért gurguláznak”. Ennek a második alliterációnak a funkciója az, hogy erős hangzásbeli nyomatékot adjon a képtelenségnek. Az ellenséges közeg gátlástalan tobzódásának. A harmadik alliteráció első tagja fogalmilag megnevezi a látványban és látomásban megjelenített pusztulást ünneplő közeget („gyalázato-

sat”), második részével pedig — negatív értelemben — mitizálja, nagyobb erő-
 térbe helyezi, az egyetemes gyalázathoz, a gyalázat elvéhez, urához kapcsolja.
 Ennek az alliterációnak azonban emellett az egész vers struktúráját érintő
 tagoló funkciója is van, majd a vers első nagyobb egységét erre visszautaló
 ítélet fogja lezárni („ekkora alázat már gyalázat”). Az idézett első strófa eszté-
 tikai hatását fokozza az alliterációkkal szorosan összefüggő rímillúzió. Az in-
 dulat széttöri a rímeket, de a tagoló, hangsúlyozó vagy hangulati hatást fokozó
 alliteráció olyan esetekben is szubjektív rímérzést, egybehangzásérzést kelt,
 amikor a szavak nem rímelnek: gurulnak-gurguláznak; gyalázatosat-gyalázat.
 Más esetekben viszont a rímelés — erős disszonanciát víve az egybehangzásba
 — az ítéletnek ad nyomatékot: heroldokat-gyalázatosat; gurguláznak-gyalázat
 urának.

Az első strófa indulata után riadtan, de ítéletet és felháborodást most is
 tartalmazva hangzanak föl a vers társadalmi vonatkozású szenvedélyességét is
 motiváló általános kérdések:

*Mi történt megint, mi történt?
 Kicsoda ment el megint
 valami vérző eskü szerint
 szétdúlva a köznapi törvényt?*

Az epanálepszis — egy szó vagy szócsoport nyomatékos megismétlése a mon-
 datkezdésben — retorikai alakzata hordozza itt a megrendült ember pátoszát,
 a „megint” szó kérdésbeli ismétlése pedig azzal nyomatékosítja a túrhetetlen-
 séget, hogy nem egyszeri jelenségnek itéli a tragédiát, hanem sorozatszerűnek.
 A „ki” kérdőszónál drámaibb, feszítettebb „kicsoda” is hangsúlyt ad ennek.
 A kérdésekben ítélet fogalmazódik: az élet természetes törvényeit szétdúló
 tragédiák történnek itt. Az alliterációval erősített ölelkező rím („történt”...
 „törvényt”) szembeállítás fejez ki: ami itt történt, az ellentéte a megszokott-
 nak, a létezésben a természetesnek, de nálunk ismétlődőnek számít, azzal sú-
 lyosbítva, hogy „valami vérző eskü” rítusa irányítja. Már egyfajta hagyomány
 képezi ki dramaturgiáját. Gazdag jelentésű szókép ez: távoli allúzióval fölsej-
 lik benne a vérszerződés is, de közelebbi utalás ez Nagy László költészetén
 belül a stigmatizált mártírokra, elsősorban József Attilára és Szilágyi Domokos-
 ra. Ez a strófa kitágítja a tragikumot, másrészt kérdéseivel a vers további
 szakaszait meghatározó módon kihívja a történetek elemzését, mert szembené-
 zésre kényszerít. Ezekre a kérdésekre indulatos érveléssel ad választ a vers.
 Három egysoros kérdőmondat antitézises struktúrájában, ellentétes fogalmak
 választást kényszerítő összekapcsolásában szembesíti a tárgyáról alkotott néze-
 teket. Az egyik póluson a szélsőségesen elutasító, morálisan és művészi érte-
 lemben megsemmisítő ítéletek, melyek végül a vegetáció szintjére tolják az
 életet („eb”, „ripacs”, „színhús”). Ezekkel szemben a mitizáló, szellemi tartal-
 makat szakrálissá és magasztossá emelő fogalmak:

*Eb voltál, vagy nagyranőtt Krisztus?
 Csak jó ripacs, vagy színészkirály?
 Szépség, vagy hetven kilógram színhús?*

Hatalmas feszültséget tartalmaznak ezek az ellentétek; közvetlenül utalnak a
 negatív pólusok az ellenséges vélekedésekre, melyek vagy morálisan, vagy
 művészileg próbálják lealacsonyítani a kivételes művészt. A „ripacs” közvetlen

utalás — negatív értelemben — arra, hogy Latinovits visszahozta a színpadra az érzelmet, a széles gesztusokat, teljes személyiségével vett részt abban, amit csinált. A harmadik minősítés („színhús”) pedig arra utal, hogy csupán „jól néz ki”, de semmi egyéb értéke nincs vegetatív szépségén kívül. Ezekkel szemben az ellenpólus a szellemi felemelés mitizáló mozzanataiból épül, egyszerre szakrális és szellemi minőségekből. Az alliteráció nyomatékosít, és az alliteráló szavak totális ellentétével a harmadik kérdésben (szépség — színhús) e vita képtelenségét minősíti. A három kérdés azonban csak a nyíltan megnyilatkozni sem merő, vagy legalábbis „színfalak mögött” bátrabb „irigység, közöny és középszer” előtt kérdések. Nagy László a *Szindbád*-ban is „penésztorkú”-nak nevezte a középszerűséget. A negatív tartalmú fogalmaknak ez a felhalmozása, akkumulációja a hangzásában is pejoratív, idegenséggel távolító „hezítál” szóval tovább fokozódik. A magyar habozik, tétovázik sokkal enyhébb kifejezés lenne. Nagy László az idegen szót itt az ironia eszközéül használja. Az itt ironikusan megsemmisített kicsinyességhez, tehetetlenséghez, határozatlansághoz a „színfalak mögött” ismétlése kapcsolja a következő társadalmi típusokat. Az „irigység, közöny és középszer” ugyanis elsősorban a közvetlen színházi közegre vonatkozott („a színfalak mögött”). A határozott névelő elhagyásával megismételt szókapcsolat („De színfalak mögött”) kitágítja a teret, s általában a társadalmi-politikai élet kulisszáira vonatkozik, a nyilvánosságra nem hozott belső vélekedésekre. Azokra, akik értékvakságban szenvednek, és semmi egyébbel nem törődnek, csak azzal, hogy ne okozzon kellemetlenséget a kivételes minőség. Nagy László az archaizálás és az elszemélytelenítő tárgyiasítás eszközeivel semmisíti meg ezeket a korszerűtlen, dogmatikus időkből ittmaradt hatalmaskodókat: „Vakotás, rozsdasálas ócska lokomotívok”-nak nevezi őket. A „lokomotív” önmagában is archaikus fogalom. Személyekre vonatkoztatva az elszemélytelenítő tárgyiasítás a funkciója: megszünteti azok emberi princípiumát, megvonja tőlük a személyiség jegyeit. Az inperszonifikáció az elidegenítő ábrázolás eszköze. A háromszoros jelző ezt fokozza a végletekig, hiszen már az első („vakotás”) is rozsdafoltosat, hibásat, piszoktól, régiségtől foltosat jelent. A három jelző tehát szinonímasort alkot az avítságra, alkalmatlanságra nyomósítására az önmagában is archaikus fogalom előtt. A költői dikció retorizáltsága itt sem öncélú: azt a nagyfokú indulatot fejezi ki, melyet Nagy László a bajokat nem megoldani igyekvő, hanem azokat láthatatlanná tenni szándékozó, gondokat eltorlaszoló szemlélet ellen táplált. Statikus, konzervatív, dogmatikus világszemlélet képviselői ezek a „lokomotívok”, nem a nagyobb emberi lehetőségek és minőségek érdeklik őket, hanem a saját fennmaradásuk. Uralmuk anakronizmusát a régies ige („prüsszögnek”), létük képtelenségét a képtelen funkcióban alkalmazott szókapcsolat fejezi ki: „torlasztják homlokuk egyként a gondnak”. Akadályt állítanak az elé, amit megoldaniuk kellene. S ebben az igyekezetükben még a magukra vett szerepet, igazi mivoltukat elfedő külsőjüket, álcájukat sem tudják tartani: „mázukat is pattogva egyként bongnak”. A „gondnak” ironikus ríme a „bongnak”, s ez egyértelműen utal arra, hogy álmegoldást, álmagyarázatot keresnek, nem fogadják el igazi gondnak a nyilvánvaló tragédiát. Mindezt „párátlan” szemmel, közönyösen teszik, amíg a költő sír, a veszteség teljes tudatában. A vélekedés, amit — kizárólag maguk között, „színfalak mögött” — a kényszerűség kivált belőlük, az az ő teljes önleplezésük:

*ez a rebellis nem az enyém,
de halottam rend és szokás szerint,*

*sorsa írva volt a tenyerén,
onnan eredt az öngyilkos gesztus,
neki is jobb már nemet, ha nem int.*

Megkönnyebbülés és megideologizálás egysége ez az idézet. A felelősség teljes elhárítása, hiszen a tragédiát örökölte, a halott tenyervonalaiban hordozta: senki nem oka hát. Rejtett öröm is, hiszen mindig szemben állt velük, halála tehát elsősorban nekik megnyugvás. Az archaikus idegen szóval („rebellis”) természeténél fogva lázadozónak minősítik, hogy pusztulása is a kikezdetetlen nyugalmú, konzervált rend erejét demonstrálja. Nagy Lászlónak a vers kezdetén kinyilvánított fölháborodott indulata a költői dikció árnyalataiba, ironiájába épül, erőteljes társadalomkritikává rétegződik. A költői személyesség közvetlen megnyilvánulása a sírás, siratás lett, majd a következő két strófában részben ez folytatódik, illetve árvaságérzéssé, magányos didergéssé válik egy közönyös világ közepette.

Ezt az ítéletet két hasonló felépítésű strófa — az elszemélytelenítő tárgyiasítással ellentétes retorikai alakzattal — a megszemélyesítéssel fokozza tovább. Az emberek közönyösen, tárgyként viselkednek, gépiesen reagálnak. Velük szemben az „ártatlan Diesel” büntudattal és magányosan reszkette áll a „végállomási vakvágányon”. „En ártatlan — reszket az Elektro-sokk”. Ezekkel a mozzanatokkal Nagy László visszautasítja azt a vélekedést is, amelyik kizárólag a betegséggel magyarázta az öngyilkosságot. De ebbe a két strófába a „Diesel” és az „Elektrosokk” parantézissel, gondolatjelek közé tette közbevetéssel illeszkedik hangsúlyozó, ellenpontoszó mozzanatként. A strófák itt is az emberi világ közönyét elemzik sűrű motívumszövevéssel kapcsolódva az előző versszakokhoz. Az árván maradt költő empatiával tudja idézni a „tárgyak vallomását”, az emberi világ gyarlóságáról azonban csak indulatos ítéleteket mondhat, ironikus idézetekkel szólhat. Ebben a világban mindennél fontosabb a vegetációs béke. Mindkét strófában ismétlődik ez, az elsőben az eszményi minőség („Hamlet”) pusztulása után annak helyét is átveszik az élet „pitizve”... „operett-kutyaként” eltöltő alázatos igénytelenek.

*„Aranyos meg édes nyár van s béke,
minek ide tébolyult Színészkirály?”*

A másodikban pedig a versmondó, cselekvő, lelkeket felrázó művész és azok a költők bizonyulnak fölöslegesnek, zavarónak, akiknek a versét mondta. Egyáltalán: minden, ami szellemi fölösleges itt. A „Látjátok-e vicsorgó vad krisztusok?” ironikus idézete egyszerre hozza emlékezetünkbe Latinovits jellegzetes versmondását, s *Az izgága Jézusok* című műsorát. Az ilyen, küldetést vállaló művészetet utasítja el az eszmétlenül vegetáló közöny: „Ostor, ige-habzás immár elég volt, / béke van, nyár van...”

A versszakok az egész versben láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz ismétlődő-variálódó motívumokkal és szigorú, vitázó logikai renddel. Az eddigiekben a társadalom tagadó választát láthattuk az alternatívaként felvetett kiélezett kérdésekre. A gyakorlat eldöntötte a „hezitálást”, megnyugvást jelentett a pusztulás. Nem kell sem a Színészkirály, sem a nagyranőtt Krisztus, azaz: sem a hivatás maximuma, sem a küldetéses művészet, a társadalmat megváltani-jobbítani igyekvő művész. Csak az édes nyár. Most ezen a szálon megy tovább a vers, s a következő strófa bezárja a vers első körét,

első nagy egységét. Éles iróniával megadja a nyitányban fölvetett „mi történt?” kérdésre is a méltatlan közeg választát, és drámai hangvételű kérdésre is a méltatlan közeg választát, és drámai hangvételű kérdésben a költő ítélkező és felháborodott különvéleményét. A stilisztikában animizációnak szokás nevezni az olyan szóképeket, melyek nem emberi élőlény tulajdonságaival mutatnak be élettelen dolgokat vagy fogalmakat. Elsősorban az ironikus stílus szokott élni ennek egy különleges fajtájával, amikor az animizáció az elszemélytelenítéssel kapcsolódik össze, azaz személyeket jellemzünk állati tulajdonságokkal, s így fosztjuk meg őket személyiségük emberi minőségétől. Nagy László ezzel a stilisztikai alakzattal indítja a vers első nagy egységét lezáró strófát:

*Nyár van, illene hogy én fázzam,
csak bűgjak fehéren, turbékoljak
e hét emelet vasbeton-galambházban.*

„Illene”, vagyis ez a társadalmi norma vagy legalábbis közösségileg elfogadott tény. A társadalmi körkép ezután olyan vegetáció látványával egészül ki, amelyekben nincs helye a szellemnek, s a szellem pusztulásán érzett tragikumnak. A minimumokra, vegetációs kielégülésre zsugorodott, silányult életnek a látványa ez („sör habzik, folyik az ultiparti, / kockáztatnak elég is ennyi”). S az „ennyi” a „nem történt semmi” sorra rimel! Az itt is folytatódó leleplező ironikus idézés — ezzel a vegetációs életelvvel egybeillően — ismétlődően a „minek” kérdéssel indul, de itt már a kérdés felkiáltássá erősödik a felháborodástól:

*minek a sebeket fölkaparni,
minek akarni,
fényesen hasítani a bizonytalanba!*

Folytatódik tehát a megtagadás, a hangos kitiltás. De egy vegetációs szintű eszméletlenség pozíciójából. Nagy László nem a vegetációt itéli el, természetesnek veszi, hogy „az élet nem hagyja abba”, hogy az állati és növényi vegetáció nem vesz tudomást a tragédiáról. De ha emberek is ezt teszik, akkor ő kis vegetatív lényekké minősítik magukat. A szép természet látványa ezért tűnik át a társadalom éles iróniájába:

*a síron a bogarak összeragadva
sürgenek, apró piros vonatok,
pirosul a dinnye, mosolyt von a tök,
együtt vidulnak a vevők s kofák,
rogyásig telve az uborkafák.*

A bogarak öntudatlan életét a tárgyiasítás menti föl, igazolja. A dinnye és a tök megszemélyesítése is a természet eleven szépségét jelentené első szinten, de itt a folytatás ironikus előkészítésévé, szinte szarkasztikus azonosítás sugallójává minősül. A „pirosul” és a „mosolyt von” nem más, mint az „együtt vidulnak”, ily módon a „dinnye” és a „tök” szavak pejoratív mellékjelentése fölerősödik, a vevők és a kofák jellemzésévé válik. Ezt a jelentésszelevezést az idézet utolsó sora indokolja. A „rogyásig telve az uborkafák” sor ugyanis morális ítélet. Az uborkafa csak pejoratív értelmű szó-

kapcsolatokban fordul elő, s mindig morális éllel. Nagy László szokatlan értelembe használja itt ezt a szót, s így ironikus tartalmát fölerősíti: már a „rogyásig” is ízléstelen bőségű mértéktelenséget jelent, a kifejezés egésze pedig arra utal, hogy a társadalom egyedüli törekvése az, hogy ki-ki fölkapaszkodjék az uborkafára, hogy érdem és képesség nélkül foglalja el a jobb pozíciókat, s ez a törekvés már a „rogyásig telve” szintjéig jutott. Ebben a szatirikus kifejezésben az összerogyás, összeomlás képzelete is felmerül. De csak a költőben, hiszen aki benne él ebben a vegetációban, annak bármely szellemi érték pusztulása: „semmi”. Az „irigység, közöny és közönszer” hezitálása széles körképpé tágult, bejárta az elutasítás változatos módozatait, majd ebben a morális és szellemi nihilizmusban „nyugodott meg”, s adta azt a választ, hogy „nem történt semmi”. Az ezzel a közeggel és vélekedéssel, vegetációval mindvégig drámai küzdelemben álló költő mintegy a saját maga által bemutatott és elemzett látványtól még jobban fölháborodva ítél:

*De ki látja, hogy rohadttá ért a szegyen?
Hogy ekkora alázat már gyalázatot?*

Olyan drámai kérdése ez Nagy Lászlónak, mint a „Kinek fáj, emberek, / ha az élet ér-fala átfagy / dörrenve megreped?” vagy a „S dült hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrális?” Benne van a cselekvésre, eszmélkedésre szólítás morális kényszere, s a közeg vakságán érzett indulat és fájdalom. A megjelenített vegetációs szinthez ezért kapcsolja ellentétes kötőszó, s a rogyásig alliteráló párja ezért a „rohadttá”. Bármilyen a közeg, a költőnek tudnia kell a maga hivatását: a tisztánlátás kötelességét. S Nagy László ennek etikája szerint rendezi a verset. Utolsó, „végső szerep”-nek, az adott eszméletlenséggel szembeszegülő akciónak minősítette az „öngyilkos gesztust”. A körképben, drámai és ironikus elemzésben a veszteség tudatosítása volt az inventar. Ennek érdekei túlozták általánossá a tényeket. A megrendült kérdés-pár belső rímekkel is kiemelten („alázat gyalázatot”) visszakapcsol, visszaüt a versnyitó indulat szavaihoz („gyalázatosat... gyalázatot urának”). Azt a viselkedést, amellyel a bemutatott közeg vegetatív módon tudomásul veszi alárendeltségét, jelentéktelenségét, s nem is lázad létének értéktelensége miatt („alázat”), egyetlen mássalhangzó hozzáadásával morális ítéletté, hitvány cselekedetté minősíti („gyalázatot”). Ez a paronomázia — különböző értelmű, de hasonló hangzású szavak egybefűzése — nagy hatású ironikus eszköze a költőnek. A két kérdés utolsó szavainak spontán összekapcsolódása („szegyen” — „gyalázatot”) szólásjellegével is erősíti az ítéletet. Arany János Toldijának híres találkozási jelenetét („Szegyen és gyalázatot: zúg, morog mindenki...”) is emlékezetünkbe idézi, a Toldiban is értékhiány és értéktelítettség találkozásának pillanata ez. A drámai erejű kettős kérdéssel azért zárul le a vers első nagy egysége, mert az adott, empirikus szinten nem fokozható, nem növelhető a közeg értékvakságának és a tragédia hőséneke értéktelítettsége közötti drámai ellentét. Ez az első rész azonban éppen az értékhiány dölyfös és öntudatlan tobzódását mutatta, ezen keresztül, tehát visszajáról, tagadásban, negatív rajzolatban jelent meg csupán az érték. Ezért, mintegy a kitagadott, saját érdemeinek aránya szerint észre sem vett művész iránti tapintatból nem nevezte meg hőseit Nagy László. S ez a tapintat az általánosítás eszköze is volt. Az értékhiány dőzsölésével szemben az érték tragikumára a lírai személység önportréja, kifejezett indulata és megrendültsége, odaforduló, tár-

suló dikciója mutatott rá. De a közeg sokrétűségét és nyomasztó méreteit látva az empiria szintjén inkább csak „a lehetetlen képviselésében” működte értékvó, értékvigyázó indulatát és fájdalmát, „szentséges dühét”.

IV.

A vers első nagy egységének ezzel a vegetációs, értékvak szintjével egyenes ellentétben áll a második rész eszményi, szakrálissá magasztosított képzetköre, melyben tündöklő szépségében és titáni nagyságában mutatkozik meg az az érték, amit az első részben az elárvult költői személyiség gyászolt. Az érték és értékhiány tragikus kimenetelű küzdelmére ez a befejező rész az értéktelítettség, az érték létjogának igényét fogalmazza. Az „ez van”-nal szemben a „legyen” jelenik itt meg. A tényekkel szemben egy virtuális szférát teremt a költő. A vers világképe mégsem romantikus vagy apokaliptikus. Több oknál fogva. A szakirodalom — Baudelaire nyomán — katartikus elevációnak, katartikus felülemelkedésnek nevezi azt a jelenséget, amikor a költő azzal ér el erőteljes esztétikai hatást, hogy az egy adott szinten tovább nem feszíthető verset a tapasztalati szférából — az emberi lényegbe emelkedés kifejeződéseként — extatikusan fölemeli, megszabadítja visszahúzó tapasztalati kötéseitől. Németh G. Béla figyelmeztet arra, hogy ezt nem kell „a normálissal szemben álló, a tudat ellenőrzése alól kisikló állapotnak felfognunk. A lélek erőinek olyan *főlfokozottsága* ez, amely az emberi dolgok lényegének villanásszerű fölismerésével ajándékozhatja meg szellemünket”. Nagy László verse ezt a kartartikus fölemelkedést az eszményi minőség marandó értékének hitével, érvényre juttatásának igényével teremt meg óhajító-felszólító módú igék sokaságával. Annak kíván igazi létjogot és terepet, amit a vers első részében is védelmezett, aminek vitathatatlan értékét ott is képviselte. Nem romantikus reményelvűséggel szól, hanem a művészet erejének és hatalmának tudatában. A Latinovits-verset néhány héttel előzte meg a *Balassi Bálint lázbeszéde*. Abban Balassi költészetének történelmi igazoltsága okán is mondhatta: „de a vers Pelikán, / valakihez pirosra áttör időn s ködön”. Pedig a haldokló Balassit körülvevő „tábor” sem volt külön, mint a *Gyászom a Színészkirályért* közege. Nagy László portréversei éppen az eszményi minőség, érték marandóságát, erejét igazolták. Ilyen értelemben a Latinovits-vers befejező egységének virtuális-szakrális szintje reális értéktanúsítás eszköze. Ebben a részben felülemelkedik a vitán, s azt az igényt fejezi ki, hogy az eszményi minőség diadalmaskodjék. A megszólítás, odafordulás, aposztrofálás itt már közvetlen megnevezéssé változik, nem tagadja a Megszólított rendkívűliségét, az átlagostól való különbözését, de Latinovits szellemében fogadja el a rendkívűlit. Ha elfogadjuk a rendkívűli teljesítményt, tudomásul kellene vennünk az átlagostól eltérítő rendkívűli erőfeszítést, koncentrációt is, ami azt létrehozta. Nagy László ebben a szellemben fohászodik Latinovitshoz, s a halál körülményeit rögzítő naplóbejegyzésétől és Juhász Ferenc versének naturalista jellegű bemutatásától eltérően a szép emberséget idézi meg, megőrizve annak rendkívűli vonását is, s főként kiemelkedő minőségét:

*Latinovits Zoltán, gyere el hozzám
nyári ruhádban, a gyöngyfehérben,
hozzám, vagy értem, hozzám, vagy értem,
te kísértetnek is örült Király!*

A fölemelkedésnek és fölemelésnek az első szintje ez: a megszólítással is meghittséget, közvetlenséget sugall, majd az ismétléssel az azonosulását vállalja föl nagy nyomatékkal az „örült”-tel, ő, a fegyelem költője. Majd Latinovitsot József Attilával vonja finom allúzióval párhuzamba, de úgy, hogy határozottan őrizi a latinovitsi sajátosságot. A „vicsorogd rám a reményt” sor a versen belül utalás a „vicsorgó vad krisztusok”-ra, s utalás Nagy László *József Attila!*-című versére, melyben a költőelődtől kérte a reményt. Ez utóbbi allúziót erősíti a két versben egy összezsengő sor is: „A porból vedd fel kajla kalapod, vértanú vállad”, illetve: „kerengj fel a porból, szállj föl versmondó nagyharangnak!” Most Latinovitstól, a benne (is) testet öltött eszményi minőségtől esdekli a jóhírt, a reményt:

*mondd, jön a Vizöntő-korszak, s jóra
fordul még Mohács is, megfoganhat
mind aki elhullt*

A Vizöntő-korszak azt az időszakot jelképezi, amelyikben az igazi értékek nincsenek pusztulásra ítélve. (Az antonomáziát — másként való megnevezést — a monumentalitás hangsúlyozására, mitizáló aktusként többször megfigyelhetjük a versben — Színészkirály, Hamlet, Vizöntő-korszak, Mohács, szél-Krisztus.) Árnyalatnyi utalás magára Nagy Lászlóra is van itt, hiszen néhány nappal a Latinovits-vers előtt írta az *Elhullt bolondok nyomán* című versében „vesztett ügyek bolondja”-ként: „gyöngy még bennem az elrendelés / hogy a bolondok útját járjam”. A vesztett ügyek, ugyanis nem rossz ügyek, a vers éppen azért szól („fölkokog a vers feketében”), hogy „kidagogja ki van veszélyben”. A *Gyászom a Színészkirályért* az emberiséget megváltó érték vereségének tragikumából nőtt ki — s miként Kiss Ferenc írja —, „a rendkívüli jelenség ellehetetlenülése miatt támadt heveny megrendülés a szervező elve”.

Nagy László még a versnek ebben a katartikusan felemelkedő részében sem fedi fel a tragédiát, sőt annak súlyát tudatosítja ismétléssel és jelentésgazdag, hangsúlyozó rímekkel is. Ezekből az tényekből azonban igényként a küldetési művészet diadalát emeli föl:

*Csönd vagy te, csönd vagy te, Színészkirály,
te jajtalan immár, de bennem baj van:
belémtestáld Mohácsod, érzem,
te holtomiglan átvérzel rajtam.
Légy forgószél, örült Színészkirály,
az legalább, ki a nagyranőtt sírből
szél-Krisztusként ragyogva kiszáll —
bömbölj magadra, hogy vivát, vivát,
hahotázd meg a Gyászbaborultat —
a mozdonykerék-nagy koszorúkat
gurigáld a versemen át:*

Olyan ígésző biztatás ez, amely virtuálisan diadalmassá varázsolja — a költészet eredeti értelme szerint — Latinovitsot. A teremtmény művészt a föltámadt Krisztussal vonja párhuzamba, s a vers motívumhálózatába természetesen illeszkedő képek azt szuggerálják, hogy a nagy művész értékei révén fölébe nő a köznapi és gyarló méreteknél. A saját jellegzetes előadásmódja, művé-

szete törvényei szerint kel új életre. Sorsának drámai elemeivel is játszadozhat a mitikussá növesztett személyiség. Mert olyan eszményi minőség képviselője, teremtője, mely a fizikai pusztulásával sem szűnik meg. S ezt a minőséget Nagy László a küldeteses művészen mutatja meg. A „szél-Krisztusként ragyogva kiszáll” sor felidézi bennünk a „fényesen hasítani a bizonytalanba” képzetkörét, mintegy arra utal, hogy éppen a nagyobb, tisztább minőségért hozott áldozat és kockázatvállalás eredménye a térténelmi értelemben vett sérthetetlenség. A költő pedig, aki titáni indulatában hatalmassá növesztette magát („megfojtom”, „lerakom”), most a mitikussá növesztett művész értékeinek bizonyossága folytán új arányokat revelál. Gurigázni csak jelentéktelen aprósággal (cérnagurigával) lehet, a fölmagasztosított művészhez viszonyítva a „mozdonykerék-nagy koszorúk” is ilyenek. A játék erejével, a meggyorsított ritmussal is a teremtő szépség megmutatását szolgálja. Az érték örömeinek hangulatával árasztja el ez a kataritikus fölülemelkedés a verset: az igazi érték kikezdetlenségét sugallva. Nemcsak a hangnemek gazdag változataival, drámai feleseltetésével teremt a vers hatalmas horizontú világot, de a szókincs rétegeinek ritka változatosságából, színességéből varázsolt egység is a Nagy László-i teremtőerő bizonyítéka. Visszafoghatatlan indulatot, ironikus bemutatást, jellemzést, fiktív idézetet, drámai ellenpontozást, mitikus fölnagyítást, esdeklő meghittséget épít szigorú struktúra drámai egységébe. Azt a gyakori vélekedést cáfolja ez a vers, hogy Nagy László költészete elvont. A konkrétumok tárgyyszerű megnevezésének lenyűgöző gazdagságát láthatjuk az első részben, a második rész mitizálása pedig ezek minősítéseként valóban létezésünk értelmének feladhatatlan minőséghitével ajándékoz meg.

TARDI SÁNDOR RAJZA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

67.

TOKAJ MÁSODSZOR

A parókia ajtója becsukódott előttem. Száz ágra sütött a nap, de nékem befüggönyözött a káplán szava, aki három kurta mondatban értésemre adta Béres Béla sorsa fordulását. Azt, hogy véle már nem beszélhetek. De hát Tokajból, hogy mehetnék el a róla való ismeretek nélkül?

A tokaji napokon velünk tartott Pap Miklós múzeumigazgató. Tudom a házához vezető utat. Mint minden, közművelődésben évtizedek óta megmártogatott ember, nyitja ajtóját, figyelmét, készségét előttem. Magyarázom, nem annak az ismert tételnek hajtóereje szalajtott ide, ha ló nincs, számár is jó, hanem évekkel korábban már kértem a segedelmét. Akkor is, most is szétárja kezét, ami azt jelenti, készen áll a kíváncsiskokra.

— Annál is inkább kezemre esik, mert közel negyven év óta foglalkozom választott szülőföldem történetének minden mozzanatával, s nem titkolom, könyvet írok róla, közel vagyok a befejezéséhez.

— Ami nagy baj! Az jó, hogy könyvet írsz, sokan hozzáférünk legalább a tudnivalókhoz, hanem az orcátlanság lenne, ha én elcsípdésnék annak a szépen megkelesztett, kikerekített kenyértésztaéból!

— Ha már a kenyérképekben válogatunk, hadd mondjam meg, az mindeki számára ehető akar lenni. Azután ez még azért nem kész. A kisütéséhez is idő kell. Harmadszor, igen gyöngye kis cipőcska lenne a kelesztésem, ha akárhány közleményre való megcsappantaná akár mennyiségét, akár minőségét. Még. jót is tesz neki.

Az idegenforgalom föllendülésével sok ezer turistának, sok-sok előadásban elmondom ismereteimet, s magam is észreveszem, hogy kerekedik, ízsedik a mondandóm.

— Örülök. Mert lopni nem szeretnék, ha eddig nem tettem, vagy nem fogtak meg rajta.

— Semmi lárifári. Hol kezdjük?

— Az elején.

— Tokaj hamarébb itt csücsült a Nagykopasz tövében, mint ahogy világgá ment a hírneve. A török hódoltságig a szerémségi borok csurogtak szét az ország borivóinak poharaiba. A tokaji bor létezett persze, de semmi különösebb tulajdonságot nem hurcolt magában.

Tokaj bizonyosan Probus római császár légioinak nagy szőlőkultúrát idelelepítő munkálkodása idején is venyigézett, de sem mennyiségben, sem minőségben nem érdemelte meg, hogy jegyezzék létét.

Ezen a borvidéken az összölők fájának fosszilis maradványait föltárta a tudomány, ami annak bizonyítéka, hogy a szőlőgyümölcs vadon termő mivolt-

tában is fölkapaszkodott a tájék hegyeire, lankáira. Amikor jöttek a honfoglalók, itt már találkoztak erjesztett levével, éltek is vele, ahogy a korok krónikásai hitet tesznek róla. Az ötödik században már találkoztak a mámorító itallal, hiszen a bor szavunk is ótörök eredetű, ami a Meotis partjain való sátorlakó korunkból jött velünk.

Noé bárkájának tartalmát ne leltározzuk. Szőlő is tárolódott benne. A mitológia szerint Mózes, keresvén az ígéret földjét, földterítőket küldött szét, akik rudakon hozták az óriási szőlőfürtöket. Az ókori népek keresztben kasul ismerték a szőlő termesztését, a belőle való lé kezelését, a vele valóélést. Valahol közöttük bolyongtak a mieink. Megkóstolták. Megszerették. Vándor nép mivoltukban nem babráltak a termesztésével. De tudták, mi lakozik benne.

Tokaj tehát kész borral várta a honfoglalókat. Mióta készülődött a fogadásra? Évtízmilliókig. Amikor jöttek, a Zempléni hegyvonulat vulkáni kúpja, a Kopasz, a Tisza, a Bodrog karjában az Alföld síkjára könyökölve, terített asztallal várta őket.

A mondott sok millió év alatt titáni erők dolgoztak Földünk mai arcának kialakításán. Minden kutató fantáziáját izgatja, milyen is lehetett a világ, amikor még itt pipált a most csöndeskésen üldögélő tűzhányó.

A mexikói, 1943-ban kitört Parucutin vulkán tevékenységének legfőbb adatait leírta dr. Pantó Gábor geológus:

Percenként 1300 tonna láva, 1200 tonna törmelék.

Az izzó lávával borított terület 24,8 km².

A lávaár legnagyobb vastagsága 245 méter.

A napi gáztermelődés 13 600 tonna.

A lávaár sebessége öt méter percenkénttől egy méter óránkéntig.

A füstoszlop magassága 8000 méter.

Egyes kőbombák maximális súlya 100 000 kg.

A kidobált kövek repülési magassága 1250 méter.

A láva hőfoka 1200 °C.

A lávatartály mélysége 40 km.

Kilenc évig működött, 4300 méter magas kúpot épített, elpusztított két várost.

Valami ehhez hasonlatos munkálkodás teremthette meg a világszerte híres Tokajhegyalja borvidékét, ami alatt ma 28 szőlőtermelő községet értünk.

A törvényesen védett zárt terület fogalma a történelem során többször változott.

Az 1801. évi megyei Statutum 22 községet számít ide: Tállya, Golop, Rátka, Mád, Zombor, Ond, Tarcál, Tokaj, Keresztur, Kisfalud, Szegi, Bénye, Tolcsva, Liszka, Vámosújfalú, Zsadány, Olaszi, Patak, Ujhely, Toronya, Szántó, Horváti.

1837-ben a helytartótanács 15 községben állapította meg a tokaji borvidéket: Tállya, Mád, Zombor, Ond, Tarczal, Keresztur, Kisfalud, Szegi, Erdőbénye, Tolcsva, Liszka, Olaszi, Patak, Ujhely, Toronya.

Mai hazánk ábécés beosztásának tükrében a következő képet kapjuk a termőterületek hektáiraival.

1. Alföldi borvidék	115 000
2. Badacsonyi borvidék	1 700
3. Balatonfüred—Csopaki borvidék	1 400

4. Balatonmelléki borvidék	1 400
5. Bükkaljai borvidék	3 200
6. Egri borvidék	3 400
7. Mátraaljai borvidék	11 700
8. Mecseki borvidék	1 500
9. Mór—Császári borvidék	2 600
10. Somlói borvidék	400
11. Soproni borvidék	1 100
12. Szekszárdi borvidék	900
13. Tokajhegyaljai borvidék	5 000
14. Villány-Siklósi borvidék	2 000

Összesen: 151 300

1979-es összesített adatokkal szolgálók. E szerint a világban 43 bortermelő országot tartanak számon 10 millió hektáros területtel, amelynek hozadéka 368 millió hektoliter volt. Földünk négy legnagyobb bortermelő országa Európában virul: Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Szovjetunió.

A táblázat meghatározza a magyar borok helyét Európa borainak mennyiségi mutatóiban.

	Szőlőterület 1000 ha 1979.	Bortermelés évi átlaga millió hl 1976—1979.
Albánia	12	0,2
Ausztria	56	2,9
Bulgária	181	3,7
Csehszlovákia	43	1,4
Franciaország	1225	65,7
Görögország	194	5,4
Jugoszlávia	246	6,3
Luxemburg	1	0,1
Magyarország	174	5,1
Málta	1	—
Német Szövetségi Köztársaság	98	8,7
Olaszország	1379	70,2
Portugália	390	8,4
Románia	290	7,9
Spanyolország	1719	31,6
Svájc	13	1,2
Szovjetunió	1254	29,1
Összesen	7275	248,0

Tokajt nem éppen a bor teremtetten. Az Alföld és a hegyvidék találkozási pontján vízi és szárazföldi utak kereszteződésében tanyázik. A Tisza forgalmi jelentősége évszázadokon át sokszorosa volt a mainak. Itt raktározódott a máramarosi só, a szálfa, a fűrészelt áru, s innen rakodtak a szárazföldi utakra szánt szállítmányok. E tények, s az utolsó négyszáz évben elhíresedett bora olyan városteremtő erővel növesztették Tokajt, hogy a 16. század elején kilenc más hegyaljai településsel együtt — Tarcsl, Mád, Szántó, Vámosújfal,

Pácin, Keresztúr, Szegi, Tiszaladány, Búd sorában mezővárosi jogállású településsé lépett elő. Tehetősebb szőlősgazdák kúriákat, kastélyokat építettek, amelyek a kor minden kényelmi eszközével, művelődésre való alkalmatosságával rendelkeztek.

Tokaj három ország határán tanyázott, ami békés időszakban nagy előnyét szolgálta, háborúk során a veszítet okozta. Ismereteink szerint több mint harmincszor cserélt gazdát, a sikertelen ostromoktól eltekintve, amelyek azonban rendszerint a polgár város elfoglalásával és kirablásával jártak. Különösen az 1527—1567 közötti időszak volt viharos. 1567-ben rövid időre török kézre jut. Az 1561-ben végrehajtott összeírás egyetlen családot talál lakóhelyén, a többi a környék pincéiben, löszbe vájt barlangjaiban húzódott meg.

Viszonylag békésebb periódus után 1604-ben Básta romboltatja földig. Ebben az évben Tokaj pusztja hely, az összeírók nem találtak élő embert a romok között. Mindezek ellenére a pusztítások után, az ostromok közti — gyakran csak 2—3 éves — szünetekben a város ismételtén újjáépült. De közben fékezte gazdasági, társadalmi fejlődését a szőlőtermő területek birtoklásáért folyó kíméletlen tusakodás a tokajiak, a szabad királyi városok polgárai, a nemesség és a kamara között.

1720-ban a szőlőtulajdonosok fele nem tokaji, mégis másfélszer annyi szőlőjük van, mint a helybélieknek. Amiből nemcsak a bor jó minőségére lehet következtetni, de arra is, hogy az idők múlásával valóságos dicsőség volt tokaji szőlőparcellával bírni.

A vagyonosodó idegenek nem Tokajban éltek, nem volt érdekük a város fejlesztése. A bora, haszna kellett. A borkereskedésért is állandóan fojtogatták egymást a haszonra leső felek. A Felső-Tisza-vidéki görög kereskedők 1667-ben kapták kiváltságlevelüket. Számuk akkor nem éri el a tíz családot, ám rendszeressé teszik a távolsági kereskedelmet, amely kicsi fejlődést jelent a városnak. Amikor Debrecen és Szatmárnémeti kikergeti a görög kereskedőket, azok nagy számban áttelepülnek a kamarai tulajdonú Tokajba. Közel száz éven át tartják kezükben a borok kiviteli forgalmát. Törökországbéli áruikat ló- és öszvérkaravánok sokaságával szállítják Zimonyon át Pest-Buda, Bécsnek, megürült málháikban visszafelé viszik a magyar borportékat lefelé. Egy-egy útjuk hetekig tartott, sokféle veszély leselkedett rájuk a rablástól az állatpusztulásig. Ám a sikeres utak nagy jövedelmet jelentettek. Tokajban templomot, iskolát, szépművű emeletes házakat építettek, melyeknek fölsején keleti kényelmű otthonuk volt található, az alsó részekben a raktárak, istállók. A három, műemléknek minősített görög ház vastag falaiba faajtók, vasrácsos ablakok épültek. A falakat és a mennyezetet festmények díszítették. Nem hiányzott házaikból a képekben gazdag ikonosztáz.

A tokaji kereskedők kompániába szerveződve éltek. Mint szórvány, a leggörögösebb pesti központjukkal tartották erős kapcsolatukat, ahol iskolájuk működött, jó nevű tudós tanárokkal, akik könyvkiadással is foglalkoztak. Életre való okos kereskedelmet űztek, ami révén komoly vagyon halmozódott föl a kezükben, ám azt nem mindig fektették be, hanem szülőhazájukba vitétek. (1772-ben megtiltották a görögök kereskedelmi tevékenységét.) Élt közöttük iparúzó paplanos, asztalos, gombkötő, kovács. Vagyonukat szőlőbirtokba fektető görögök is maradtak itt, a Konstantinosok, Kefalák, Pacsók. Nemességet szerzett Papademos Kharis, alias Szervácski, és mások. Némelyek véglegesnek tekintve választott hazájukat, összeházasodások révén elmagyarosodtak.

A görög kompánia kereskedelmi tevékenységét a bécsiek irigykedése Mária Teréziával 1772-ben betiltatta. Nyolc év múltán kezdik templomukat, iskolájukat fölépíteni, amiből az látszik, hogy kiváltságuk ugyan megszűnt, de kereskedelmi munkálkodásuk s jövedelmük virult. Iskolájukban könyvtárat tartottak fönn, amiben Coménius Orbis pictusa görög nyelven is szerepelt.

A görög megnevezés nem a legtisztább fogalmat takarja. Görögnek értették akkor a görögkatolikus szerbeket, albánokat, örményeket, ami magyarázhatja azt a tényt is, hogy mind idegenek, egymás segítségére tudtak lenni. A görög templomok helyét az orosz borvásárló bizottság engedte át a föloszlatott görög kolóniának.

A tokaji bor íze a háborús rablások révén is szétömlött az értő szomszédos hatalmak poharaiba, serlegeibe. A cári udvar évszázadok óta ismerte, kedvelte Tokaj levét. Az 1600-as évek elejétől rendszeresen rendelik, jobb főúri lakodalmak tokaji nélkül nem is igazán előkelőek.

II. Rákóczi Ferenc, a legnagyobb hegyaljai szőlőbirtokos, hordószám küldte a szövetséges udvarnak az ajándékborokat, ám pénzért nem volt hajlandó árulni. Önérzetes levélben utasítja vissza az ilyen kérést: „... mi nem kupczkedünk, sem magunkat olyan állapotokba nem elegyítjük!”

Nagy Péter cár udvara annyira nélkülözte a tokajit, hogy venyigét és vincelléreket kért, nagy ültetvényeket telepítettek, de a tokaji vessző idegen országban nem tudott tokaji bort csurrantani. Hiányzott neki az otthoni vulkánikus talaj, a napfény, a klíma, a pincék páratartalma és a nemespenész.

Maradt tehát továbbra is a szomszúság és a kilincselés. 1733-ban az új uralkodónő, Anna Ivanovna véget vet a nélkülözésnek. Cári ukázzal létrehozatja Tokajban az orosz borvásárló bizottságot. Annak élére kinevezik Fjodor Visnyevszkij alezredest. Mellérendelnek egy század erejű kozák katonát. Tolcsván a laktanyájuk. Az aggodalmasabb részletes parancs értelmében 90 évre szóló szőlőbérleteket kötnek, pincéket vásárolnak. Termelik, szüretelik, kezelik a cár asztalára illő borokat. Szárazföldön a Visztuláig tengelyen szállítják, a folyón vontatják Gdanskzig, ott átrakják tengeri hajóra, amely Szentpéterváron juttatják a tettek helyére.

A hatvanöt éven át működő tokaji borkövetség a legjobb évjáratú borokat szállította réveken, vámokon át a cári pincéig. A szokásos évi mennyiség 150—200 hordóra rúgott, de némelykor gyorsfutárok siettek a megrendelő Erzsébet cárnőnek a kedvére, aki a Visnyevszkijjal való személyes levelezésének utóiratában, 1745. november 5-én közli:

„És ha egy módja van, küldjön futárral legalább három antalt, (három 75 literes hordó), amelyet sehol sem tudok beszerezni, pedig én a nélkül nem tudok megenni, miként ön is tudja.”

Tardy Lajos tanulmányából ismerjük a tényt, hogy a borkövetség eredeti megbízatásának teljesítése mellett jeles művelődési missziót is betöltött. Szívesen támogatta az orosz és ukrán diákok magyarországi tanulmányait, akárcsak a kijevei akadémia hallgatóit. Közreműködésükkel fordították le Mogyará metropolita katekizmusát magyarra.

E misszióknak fő mozgatója volt Grogorij Szkovoroda, aki a bizottsági kolónia kántorául kereste kenyerét, de sokoldalú egyéniség lévén, zenész, költő, filozófus, görögül, latinul, németül jól beszélő, gyalog bejárta Magyarország területét, kapcsolatot keresett az akkori nevesebb tudósokkal.

Az utolsó orosz borkövet Gorev Száva magyar nőt vett feleségül. Három gyerekük született. A követség megszűntével a fia hazatért a szülőapával, de a két lány itt ment férjhez, itt maradtak örökre.

Csoóri Sándor: Kezemben zöld ág

Csoóri új kötete szerves folytatása A tizedik estével kezdődő nagy jelentőségű lírai vonulatnak. Korábban mint bajvivő, a modern versért való küzdelmében új és új várfalaknak vetette neki ostromlétráját. Most kiérlelttség és megállapodottság jellemzi: birtokában lévén immár időnek és formának, eljutott a feloldó evidenciáig. Nyugtalan, sérülékeny énjét belátással, a „dionysosi” mámorokat „apollói” önuralommal fegyelmezi, lét és sors legzaklatottabb pillanataiban is megmarad önnön ritmusában. A modernál fontosabb az élmény, amely nemcsak „új arca” a világnak, de — élet- és érzelemkoncentrációként — a teljes embe-ség kivívásának esélye is. Az emlékezet se csupán a lélek felszínén elha-rapódzó avertűz, hanem — a lírai östémák rangját, szerepét megőrző — egzisztenciális érdekű törekvés: a személyiség mélyrétegeire irányul, a „legbensőbb” ember fölfedezése a célja. A költő a maga (és a mai ma-gyar líra) csúcsein halad, mert számára a vers(írás) önkifejezés és világ-modell-teremtés azonossága, törvénykeresés és életforma, szó és tett rit-kán tapasztalható egysége. (E benső identitás olyannyira nyilvánvaló, hogy szinte felesleges is interpretálni: ezért marad el a Csoóri-kötetek-ben régebben megszokott elő- vagy utószó, s hiányzik még a cikluscím is.) Az új verseskönyv ugyan — már-már a lírai trilógiák darabjainak egybetartozását példázva — kontinuuus az előzőekkel, egyszerűsége, egye-disége mégis elvitathatatlan. Sehol sem érezzük benne az önisméltlés kényszerét vagy az alkotói reflexek változatlan működésének kényel-mét. A „zöld ág” metaforája se bibliai alapjelentésére utal, a katasztrófa utáni szituációra s benne az élet újraeredésére, hanem a hányatott és méltánytalan sorsú ember eredendő tisztaságára és megmentett humá-numára. A tizedik estében kirajzoltabb, kontúrosabb, élesebb a portré, az Elmaradt lázálomban sűrítettebb, tömörebb a dráma, a Kezemben zöld ág látomásaiban viszont természetesebb és termékenyebb élménynek és antropológiának a szervülése, a sors- és személyiségkép gondolati telítő-dése.

A kötet lírája két nagy élmény ösvényén kanyarog elő. Az egyik még az Elmaradt lázálom forrásvidékéről ered, s a „késleltetett halál” drámájának utolsó felvonásaként a halott szerető alakját, az elveszett szerelem emlékét idézi. Petőfi Cipruslombok-romantikája és Szabó Lő-rinc verses tudatregénye, a Huszonhatodik év racionalizmusa után Csoóri — a logikán túli hősiesség kétes diadalai helyett — az ép emberség és gazdagabb létezés valódi esélyét éli meg benne. A múlt a „csírák jövő-jének” féltésére és a „mosoly embriójának” védelmére inti a sorsa elől

menekülni szándékozó embert. „Nem hiszem, hogy a halál tehetségesebb nálam” — erősíti meg hiteiben. A magányosságra ítelt és egyéniségébe szorított költő számára K. É. — halálában is életpótlék, katartikus energia. „Elszegényedő életemnek táplálékot télire ő gyűjt, jövő-menő, osonó lidérc, nőnemű, tűznemű, szélnemű, egy folyó elfektetett furulyáján játszik nekem” — hangzik megkapó vallomása. Alakja jelképpé nő, a sokarcú létezés és az értelmes vitalitás szimbólumává, az élőknél is eleve-
nebb lényé:

„Látom magamat benned, mintha gyönyörű sebben ülnék:
kezemben zöld ág s mögöttem, ó, mögöttem
beláthatatlan terek: rámsötételő túlvilág.”

Ha arcképét festi, maga az alkotó is mintha tükörbe nézne. „Kellett a hajad hozzám, hogy emlékem legyen magamról” — fordul önismeretbe a költői szemlélet. Egymásra rétegződik benne valóság és mítosz, élmény és történelem: a júniusi erdő testszaga a Nap leányának víziójával, a hipnotizáló erejű „imbolygó vérszál” a frontra induló katonákat elborító hajrengeteg tragikus látványával, a test szépsége és gyönyöre a „világ tűzmagjának” termékenyítő varázsával. Az orfeuszi mágiának azonban a realitás a műzsája:

„Látni akarom, ami tégedet látott
s ami eltemetetlen belőled azóta is”

— ad kulcsot ars poeticájához a költő. Idegen látásmódjától a szokványos emlékezés birsalma- és levendulaillatú nosztalgiája éppen úgy, mint a hársány siratók vad teatralitása. Szinte észrevétlenül tágul benne a reflexiók sorozata létbölcsleletté, az élettények esetlegessége sorsábrázolássá.

A másik élmény, amely Csóóriban a líra láncreakcióját elindítja, a költőt emberi méltóságában alázza és a kirekesztettség sorsállapotával fenygeti, a „léleksebzés” nevezetes esete. A vereség örvényébe rántaná, a „bevádolt, hazátlan élet” keserűségébe taszítaná, szabadságára a bűntudat bélyegét sütné. „Kitépné zöld fáimból a szárnyalást, szavaimból a lelket” — olvassuk egyik versében. A költő azonban ellenáll a szubjektív elégiák kísértésének, s ahelyett hogy beszorulna a történet hic et nunc szűkösségébe, parciális terébe, a história „nagy térségei” nyílnak meg képzeletében:

„Nyitott sebemmel ott fekszem most én is azon a mezőn.
Felhők jönnek rám és vágtaázó, idegen lovasok.
Hányadik testemet tapossák újra bele
hazai földbe? Sár, ganyé, keserű fű a számban.
S édes hazám földjétől öklendezem.”

Egy Horger-polémia kicsinyességétől, a hitviták harcmodorának alacsony-
ságától és az apologetika torzító elfogultságaitól megmenti magában a
természeti embert, aki szeretetre és csodákra éhes, a tiszta indulatok ve-
zérlik, és az elemi lét bensőségességében él. Vigasza a csatateret simogató
szél és ama bizonyosság, hogy a tavasz övele is történik, s benne is „egy
virágos erdő lenyomatát őrzi a föld majd, mint ágbogas páfrányokét a bo-

rostyánkő.” Így lesz képes emberségében helytállni, a szélviharban is talpon maradni, s „az összevérzett gyermek mosolyával” lépni át sírokon, sorompón.

Élménylira volna Csoóri kötete? Az élet eseményeire érzékeny, a véletlenek kegyelméből élő és az emberi tapasztalatok nyers empiriájából építkező költészet, melyben az alkotó voltaképp médiuma a világnak, intellektusa pedig a benyomások pusztá reflektálására szorítkozik? Az, de több is nála. Együttal létfilozófiai líra is, mely a tudat aktivitásának a szokásosnál nagyobb teret ad, s a költőt az élmények dobbantójáról az abszolútumok magasságába lendíti, s a költő krónikás közvetítő szerepét a konszans személyiség és a szuverén gondolkodó státusával cseréli föl. Kiss Ferenc jó szemmel állapítja meg róla: „Titka: hogy az adott élmény személyes közelsége, az élethelyzet realitása s az ontológiai és történelmi jelentés egybeszövése páratlanul eredeti és rugalmas versfolyamatot alkot.” Csoóri — olyan jeles alkotók, mint Illyés vagy Nagy László nyomvonalán haladva — a két líratípus sajátos ötvözetét alakítja ki, s így ki tudja kerülni a végletek zsákutcáját: egyfelől a publicisztikusság naiv közvetlenségét, másfelől a skolasztikusság elvont életidegenségét, amelyben pedig a magyar költészet középszere tévelyeg. Közéletiség és önépítő szándék ugyanis (minden esztétikai babona ellenére) nem antagonizmus benne, hanem organikus egység. Ha Csoóri alkotói aspirációinak jellemző metaforáját keressük, kötetében kettőre is rábukkanunk. Egyhelyt a múzeumi grúz cserépdobok látványát emeli költészete jelképévé: a „hangok szarkofágjain” feltámad a múlt, tovább rezeg rajtuk jégverések és kardtánc egykori ritmusa, a lópaták dübörgése, a diadalmas és gyászos nemzeti történelem. Másutt — a hangsúlyt a közösség gondjáról a személyiség kibontakozására átvetve — mintaként Nagy László alakját idézi, a „dudorászó Isten” példáját, aki „új nyelvet talál ki” magának. Én és a világ, konkrétum és absztrakció Csoóri lírájában egyazon dolognak két perspektívája.

A költő világképében a világ dinamikus modell: adottság és lehetőség feszültsége, egymásra írt kijelentő- és feltételes mód; az alternatívák kényszere és szabadsága. Állapot és folyamat egyszerre: a „heréltek” fesszes, „se ős, se tél, se tavasz” ideje, amelyben örökös az „utcai harc” és mindig ugyanaz a győztes és áldozat, aztán a születés és keletkezés „ég és föld között imbolygó” öröme, a fölfedezések és megújulások „kolumbuszi mámore”. Hol ciklikusság, zártság jellemzi, az ismétlődés monotonája:

„Ó, a nagy utak elmaradnak,
mint ahogy te is valahol,
csak ez a sajgó körbeforgás,
csak ez marad nyárral, darázssal.”

Hol pedig linearitás és az utópiák parttalansága:

„Út a végtelenségbe, minden határon túlra,
ez voltál nekem nyár és ez is maradsz,
hisz magam is fény vagyok: csavargó, boldog,
emberi tűz...”

Néha otthon- és emberléptékű meghitt vidék, akár a szülőfalu erdeje vagy a baráti kör melege, ahová a „jövő szökevénye” tékozló fiúként vagy vendégként térhet meg. Néha viszont abszurd táj, ahol a „Századvég Vidám Kocája” riaszt: groteszk szimbólumként „rohamsisakban ül egy cirkuszi selyemágyon”. Haza, melynek határain „a csonkaság emlékhelyei ki-méletlenül fősajognak”. Hiányzik itt az álmodozás és önismeret „szorongó belső csöndje”, de annál lármásabb az égbolt, mert „a kibelezhető városok fölött gyanús kések” köröznak és „vércseszemű távcsövekkel” olvasnak bele a költő „éjjél utáni” verseibe. A költő pozíciója is ambivalens: „két sóhajlás közé” szorul, „szálkák és fojtogató himnuszok” közt csapong, ám képes a csoda művelésére is; nemcsak a lángvörös rózsát kettéharapó kutyája és a galamb csontját ropogtató macska groteszk víziójára, de a „muskátliszagú szent Johanna” költői álmára is. A helyzettudat realizmusába a képzelet szürrealizmusa fonódik.

A személyiség részint lenyomata, részint ellenpontja a (többnyire negatív előjelű) világnak: roskadozik súlyai alatt, de védekezik is ellene. Dilemma előtt, hogy az „elfáradás” vagy a „silányulás” okán hátrál a „bimbózó kezdetekhez”. A sokféle kötődés az oka, hogy a költői én — mint a görög mitológia menekülő istene — cserélgeti alakját, megsokszorozza önmagát, anélkül persze, hogy az intellektus szerves egységét ezzel megbontaná. A halállal például kétféleképp néz szembe: a „rézbaltás szegénylegény” harcosságával, egyszersmind Szokratész józan, megnyugvó méltóságával. Valamikor a „megváltás szegénylegénye” volt a költő, mára azonban „hideg fénné” lohad a „diadalmas tűz”. Egyszer Ady indulataivá idézi, mikor „muszáj-Herkulesként” megtérdepelteti a „rangos senkiket” vagy a „fagyos csöndben” tavaszvárón vérmeli el lelkét „szalmával bélelt lágy elégiákba”. Másszor Don Quijote-i keserű iróniával pillant vissza rá:

„mész-fátyol csapkodja már a csontot,
de vállunk a Hold közelében mozog,
mint akik gölyalábakon lépkednek el.”

Amiről azt képzelte, hogy egy ország árnyéka, csak „rangrejtve bujdosó” emlékei. A számvetés könyörtelenségével tárgyilagos, mint József Attila: „senkitlen és semmitlen” kíváncsi egy hajó fedélzetén. A fekete humor keserűségével tragikus, akár egy abszurd dramaturgus: beszéljünk pöszén, halálunk órájában, hadd röhögjön az idegbeteg műzsa. Panteizmus és részvét altruizmusában megnyugvó, mint a Naphimnusz szent szerzője: meg-simogatja a tengert, mert nem tud mást, csak szeretni. Ember és szerep e proteuszi változatosságának közös nevezője, mértéke és értelme, hogy a vereség visszajára fordítható, a veszteség jóváírható. A hányattatás és csalódás a világ fölé emelkedés lehetőségével és e nézőpont tágasabb horizontjával kárpótol, a sorsára reagáló személyiség osztódása az önismeret fölényével kecsegtet, a magány és kirekesztettség út és alkalom az egyetemes-ség (gondolati) közelítésére:

„Vágyom befalaztatni magam ablaktalan,
fehér szobába, hol senki se lenne velem,
csak összeesküvő reményeim. Végre minden idő
az enyém lehetne újra.”

A minden idő: a „koszvadt földidő”, a romlás túlélése, haza és forradalom fogalmainak eleveensége, az élet „csupa zöld izgalma”.

*Csoóri új verskötete egyetlen — a líra színpadán előadott — ötfelvonasos tragédia. Veszteség és hiány, valóság és remény fölmérésén, az emlékezés, látvány és látomás képein, a küzdelem fejszéges és groteszk jele-
neteiben át jut el a zárórész katartikus feloldásáig. A tragikum komorságán átdereng a pacsirtás, zöld kolonoszi táj:*

„mára a pompás kinversek is
maguk elunva fuvoláznak.”

*A „hetedik nap” az ünnep megszentelt ideje, midőn már a költő se akar
többé egyedül reménykedni magában. Zengő szavakkal vallja meg hűségét
a Városhoz s általa a közösséghez:*

„Ha te nem fogadsz magadhoz,
talán csak egy erdő gondolkodik velem
s a Holdra könyöklő halál
és a világ nem jön el értem válságos óráiban...”

A magány nem alkatába van írva, hanem sorsába.

*Divat ma a szó devalválódásáról, az irodalom (s benne elsősorban a líra) megroppanásáról, háttérbe szorulásáról beszélni. Nemrég még többnapos konferenciát is szerveztek a bizonyítására. De ha az esztétikumot nem róffel mérjük, az alkotás és befogadás állapotát nem statisztikákkal, hanem a minőség jelenlétével, akkor Csoóri verseskönyve a térvetés és hanyatlás legendájának újabb és fontos ellenérve. Jelentőségével ugyanis összhangban van (olvasói) fogadtatása, a magyar költészet legjobb hagyományai-
val pedig az emberi-művészi érték, amelyet képvisel. (Magvető.)*

GREZSA FERENC

A költő védő- és vádbeszéde

SIPOS GYULA VÁLOGATOTT VERSEIRŐL

A posztumusz könyvek olvasása nehéz szomorúság, még inkább annak, aki ismerte a szerzőt. Sipos Gyulát sokan szerették, ismerték az országban. költő volt és nyugtalan újságíró, hetente falvakat járó. Nem az irodalmi életben, nem falujárás közben találkoztunk először, csak olyan egyszerű mindennaposan, mikor kolléganőm, Kováts Zsuzsanna férjeként belátogatott a Népművelési Intézetbe. Kézfogásaink nem az idősebb és a kezdő költő üdvözlései; hasonlóan adhatta kezét minden jóra való embernek. Ismeretségünk idején, a hatvanas évektől 1975-ös haláláig, mosolyát hirtelen megszakította fáradt legyintéssel. Megismertem a vidám-jószívút, a szenvedélyeset, s azt a keserűt, ami utolsónak olyan jellemző volt rá.

Válogatott verseskönyvének címe — *Védőbeszéd*. Kiért? Miért? A magyar szegénységért, a megváltó eszményekért, önmagáért, hiszen önkéntes védőügyvéd ő. Ám, a versek sorából kitetszik, a cím Vádbeszéd is lehetne.

Első lapozásra a világ legszomorúbb fényképe fia kamerájától félre halolva, mintha sírba látna magas házak előtt, s mintha nyakazásra várna: tarkóján a fogaskerekű vasút vágányai. Két erős homlokránca vízszintesét a szemközti ágak párhuzamos árnyéka, sebhelye metszi. Elképzelem a mellkép folytatását, karjait súlyok húzzák, a korszerű társasházvilágból kiebrudaltan még talán hátra gondol, nem lenne-e jobb visszafordulni, ha előtte szakadék, az a végső. Hosszú út nincs szándékában; inge kigombolva, félig lehúzza zekéjén a cipzár, nagykockás moher sálja hanyagul odavetve.

Mintha a sírba nézne. De az a sír nemcsak a magáé, azoké az eszményeké is, melyekért ifjú éveit élte. Lámpa akart lenni a ködben. *Lámpák a ködben* első kötete címe, *Hétvége* az utolsó, a posztumuszé, melyben 1969—1976 közötti versei vannak. Bízalom a jobb világban, s egyformán költői kifejeződésben kétely, düh és rezignáció — nemzedéke sorsa, az övé, ahogy az élet-és lelki történetében lezártan, folytathatatlanul.

Tíz évig költőként alig cselekedett, 1954-ig politizált. 1956-ban jelent meg a *Vadludak*, nagy sikerű könyve, akkor tudhatta meg az ország, ki az a költő Sipos Gyula, mert addig inkább a Györffy-kollégium igazgatója, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, a Parasztpárt Intézőbizottságának tagja, a földreform egyik előkészítője, végrehajtása irányítója volt. 1945 előtt — nem szabadna neki így mondanom, mert meggyőződéssel, daccal és egyértelműen felszabadulásnak említi ezt a dátumot — tüntetéseket szervezett, lefoglák, a csillaghegyi csendőrnnyomozó-telepre internálták.

1921-ben született a somogyi Túskepusztán pásztor családban. Származása predestinálta múlhatatlan szociális érzékét, lázadásait, forradalmas akaratát:

*mert meghalni is
érdemes azért
amiért ma még
élni nem lehet*

— búcsúzik 1944-ben, s a fölszabadult szegénység láttán mámorosan táncoltatja versét.

*Itt is divatot csinált
a szükség: Tóth Sándor bácsi
most szívja a bibliát.
Elszívta Ádámot, Évát,
Abrahámot, Józsuét.*

Illyés, Benjámin, Zelk, Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István abban az időben ekként szötte bizakodó kedélyből verseit, mígnem odajutottak Illyés kivételével, ahová ez a *Füst* című is:

*most tanács ám a tanács!
— — — — —
Ég az Írás? Van már másik.
Van már másik: igazi!*

Első részében még az a hitelesség, ami a fényes szellők nemezedékét jellemezte, amiből valóságos érvényét veszve a költészet sémákkal gazosodott. De akkor Sipos Gyula nem írt addig, amíg nem érezte, már csak a verssel lehet tenni valamit, csak versben lehet rejteni az igazságot.

Ha könyvének a Vadludak címet adta, lássuk, a címadó darabban, hogyan?

*Fenn a vadludak szállnak,
nincs szavuk csak a panaszra.*

— — — — —
*Fátylat lenget a prэшház,
mintha csak rejtezkedne,
füstje borítja az utat,
köddel elkeveredve.*

Panasz, füst, köd és rejtezkedés! — a korabeli költészet jelképrendszeréből. Illyésnél *A szil és a szélben* a fa „vallatott rab a pofonok alatt”. Ekkor mondta Benjámin: álmodtál Gulliver. Zelk a bánat jogáért protestált, mert természetéhez jobban illik a „Szélfúttá levél a világ. De hol az ág? De ki az ág?” Juhász Ferenc *A virágok hatalmával*, Nagy László az *Aszályal*, a *Gyöngyszoknyával*, *A vasárnap gyönyörével* jelenti igazságait a költészet s minden művészet kommisszárai előtt.

De vissza Sipos Gyulához! Milyen környezetben a Vadludak, ez a szelíd szép költemény? Rácsap az *Izony* tizenkét sora.

*Add a rumospoharat,
ne vond meg a mámort tőlem,
nincs menedékem egyéb
e szörnyű ítéletidőben.*

*Nem félek én a haláltól,
nem féltem az emberiséget,
annak a sorsa riaszt csak,
kit lápra csaltak a fények,*

*és értelmetlen hal meg,
hűtlen s megtagadottan,
örjítve, lealázva
ember-okádta mocsokban.*

A szörnyű ítéletidő, a fénnel lápra csalt ember-okádta mocsok ráülepedik a vadludak panaszára, a prэшház füstjére s beleborzadok. Bemutatkozik, panasz-kodik Veres Péternek, annak, aki a tiberi szavakat legjobban megértheti:

*Úgy kell az emberséges szó!
S kinek ebből kevés jutott,
simogatásra is remeg,
mint a sokat vert állatok.*

Epigrammái valamennyire megkönnyebbítenék, nem az átéltető látvánnyal hatolnak át egész szervezetemen. Epigrammázó hajlamai ekkor érvényesül

igazán; egyszer szép emlékek borongósan (*A földmérő, Az fontosabb, Katona-vendég, Györfly-kollégisták*), máskor lúgkövesen (*Alpartizánok, Kiskirályok*), s bölcsen (*Kétféleképp, Téli vadászat, Se fönn, se lenn*).

*Ma: finom bor, bő élelem,
holnap a nyálamat nyelem,
ma nagyúr, holnap útfelen
a kanász komázik velem.
Így élek én: se fönn, se lenn.*

Életműve végéig hallatszik ez a hang. Félte kenyeret, szabadságot, félte ifjúsága, fiatal férfikora szent szándékainak elévülését, ostort fonván, mintha Jézus a kufárokat űzné ki a templomból. Az *Érvényes vagy érvénytelen* című versben később már higgadtan szól, úgy, mintha valami társalgás monológjának hihetnénk, annyira nélkülözi a költői alkotás akaratát, s dísztelenül, áttétel nélkül folynak a mondatok, higgadtan, de határozottan. „Végigmentem a hit grádicsain s elértem oda, ahonnan repülni kell vagy zuhanni. Választhatok minden nap, minden percben.” S választja az Olümposz helyett a természetes életet, nem a régi és új gazdagokét.

Betérünk a borozóba, állunk és dülleszkedünk, nem beszélgetünk sokat. Erre a vallomásos versre valót tízéves találkozásaink alatt szedhettem volna össze. Fürdünk a Balatonban Zamárdi táján, kis telke végén, azután nekilát a kertnek öröklött készséggel, jó érzéssel, idő híján nem főz bográcsgulyást, kínál, mint vándortarisznyából, sört iszunk a közeli kimérésben, egy bódénál, ahol annyira ismeri a csapos, mint kocsmáros a falubelijét, szót értenek. Vissza Pestig állunk a vonaton, fülledt kánikulában, nem érdekli. Eszembe jut, a Kossuth-díjasnak gyorsvonal elsőosztályút fizet a meghívója, Sipos Gyulának másodosztályú járna, jobban is érezné magát, mert ott még beszélgetnek. „Jó meginni a pult előtt egy fröccsöt, és beleolvadni a közhangulatba. Az is jó, ha ismeretlenekkel sorbaállás közben, villamoson, vagy éppen erdei kiránduláson elbeszélgetünk, mint régi ismerősök, s úgy búcsúzunk, a viszontlátásra, pedig sose látjuk újra egymást.”

Az írók 1970-es közgyűlésén nem került a hivatalból javasolt választmányi tagok listájára, valaki ajánlotta és megválasztottuk. Nem tudom, örült-e, vagy későnek érezte az elégtételt, szomorúan? Falnak támaszkodott, mint aki bármikor ott hagyja az egészséget.

*Nem vagyok szabályos költő.
Nem vagyok szabályos ember.
Nehéz ezt megmagyarázni.
Kilóg a lábam minden skatulyából.*

Aki a költő természetére kíváncsi, efféléket olvasson, mint ez a *Legenda nélkül* című.

Eddig én is az ember sorsáról írtam, ahogy a történelmet csinálja, ahogyan visszaszól korának, bár a néhány idézetből kitetszhetett valami az igazi jelentős költőből, aki több mint ideje krónikása.

Első versei, tizennyolc éves korától, nemcsak ígéretesek, helyükön állnak formában, nyelvben. A népi költők ritmusa, képvilága váltakozik a szabadságú, pucér, belső szabályúakkal. Egyéni voltukat garantálja az a tulajdonság, mellyel egy ember sorsa a közösségből kiválva eredetéhez vissza-

fordul. Nem ártottak költészetének a hosszú hallgatások, a hasznosabbnak vélt politikai munka, csak az irodalmi elismerésnek, ahogy a rangosztók fejéből Sipos Gyula máig kifelejtődött.

Nagy verseket sorolhatnék.

A *Rorate coeli* teljes világkép. Gyermeki áhítat, a férfi voksa a jóra és csalódása. Feszésre tölti az élet a lírát, törvényt mond s bont, megsejtet s meghatároz; elsodor áradása. „RORATE COELI, harmatozzatok égi magasok” és a „RORATE COELI, nincs égi harmat, csak kín és kétség. Hazug a szó, hát hogyan hihetném, hogyan szolgálnám?” kezdő és befejező sorok között képzelet pompázik és a szellem; földi és égi mozzanatokkal telítődve. Egyszer éteri:

harangszó kondul kék szárnycsapással, hajnali madár,
máskor a szegények valósága:

*Villanyfény csobban a lavórokban konyhák szögletén,
viaszosvászon terítőkön a bögre párolog,
fésű simítja remegő ingű leányok haját,
férfiak húzzák sörtés állukon a szappanhabot.*

Aztán egyetemessé növekszik:

*Ki látott hangyát boly nélkül élni egy szál magában?
Csak a mindenség hangyabolyában ember az ember*

— — — — —
*Bontod atomok szerkezetét és tudod a rendet,
hogyan bomlanak, állanak össze csillag-parányok,
messzi világok fény-fonalát szétfésűli ujjad
s szálaiban a távoli csillag anyagát látod.*

Nem a látomás, metafora, újdonságos nyelv, az absztrakció mögöttes költőisége, hanem az indulat szavakat pontosan egyberántó ereje jellemző rá, és a tárgy kiválasztása, mert maga is költői, akár a somogyi vadkörtefa.

*Nőnek még fák meg erdők, tölgyek, platánok, hársak,
nékem már ez marad meg örökre óriásnak,
ez a vadkörtefa, a félig lombjavesztett,
jaj, nékem ez a legszebb, mégiscsak ez a legszebb.*

S végül, hiszek az erkölcs esztétikájában.

Utolsó verseiben kereshetem és megtalálom a halál előérzetét, a számvetést és a készülődést. Szavak tűnnek föl a halál szótárából: temetés, koporsó. Mégsem jellemzi kizárólagosan az utolsókat. Az ember fiatalon is a halálárnyékban él, idősödve egyre tudatosabban, s talán az életet jobban becsülve, békésebben. Sipos Gyula sosem fordított hátat az egyszerű örömeknek, mert a szegénység, a táj, a szél, a virágok, madarak, szarvasok csapásain indult forradalmas útjára. Nem csinált költői forradalmat, de végzett országalapítást, földosztást, szolgálatot. A halálra készülődés most már nyilvánvaló, mégsem utolsó versei lényege. De megcsalatottság, kicsorbult hit a régi akarat nyugdíjaztatása miatt; ráadásul csodálkozás a tiszta világra, barátságra, szerelemre, munkára, természetre, mint ahogy kiderül az ég és néz

bennünket, mi meg az eget. Nem egyedüli költészetében, természetesen ezek a testámentumi sorok:

*Kell jönni még, igen, kell jönni még
egy szerelvénynek, melyre az van írva,
hogy az édenkert a végállomása.*

(Szépirodalmi.)

AGH ISTVÁN

Kettős portré

NEMES NAGY ÁGNES: A HEGYI KÖLTŐ

Valahogy kívülről is láttam magamat, míg ujjongva újraolvastam Nemes Nagy Ágnes Babits-könyvét. Mulatságos voltam infantilis belefeledkezésemmel, elragadtatással, ahogy vissza-visszalapoztam és többször is eldaloltam a Kortársból már ismert tanulmány néhány sorát, egy-egy — látszólag — odavetett megjegyzését, ahogy magamba szívtam, bekebeleztem az egészet. És csodálatos volt, hogy közben éppen Nemes Nagy Ágnestől kaptam felmentést gyerekes lelkendezésemért: ha neki szabad kamasz-rajongással írni Babitsról, ha az ő mondatait ma is átforrósítja a felelőtlenebb szenvedély, ha köntörfalazás nélkül beszélhet gyerek-kötődéséről-szeretetéről — végtére nekem sem kell talán restellni, hogy verselemzéseit olvasva boldogan csapkodom a heverőt, s hogy aki belép a szobába, annak kéretlenül-tapintatlanul elszavalok néhány passzust.

Talán a legjobb is, ha mindent Nemes Nagy Ágnesre hárítok, ha egészen belekapaszkodom és követem. Például ha a lobogás és a meghitt szeretet beismerése után értelmezni próbálom, hogy mit jelent számomra könyve, gondolkodásmódja — ő maga.

Vagy két évtizeden át nem éreztem a mester hiányát, bár tárgyilagosan tudtam, hogy idősebb, már életművel rendelkező pályatársaim közül senki sem adott nekem meghatározó, döntő szellemi-írói útmutatást, legalábbis nem többet-elevenebbet, mint amennyit könyvekből merítettem. Értelmetlenül akkor kezdtem csak sóvárogni — s akkor persze visszamenőleg — mester után, amikor már elmúlt lehetséges tanítvány-időszakom. S bár annak idején nyakas voltam, azt hiszem, jó és hálás tanítvány lettem volna. Csakhogy az előttem járó nemzedékből senki sem vállalkozott igazi mesterszerepre. Kihez vonzódtam? Hol kereshettem volna mestert? Aki eszmélkedésével együtt lett (kellett hogy legyen) antifasiszta, akinek a felnőtt élet egyet jelentett a viláépítő lendülettel, aki szerelmesen őrizte az egész klasszikus kultúrát s boldog bizalommal hitte, hogy annak nincs vége, ő, hányféleképpen megújítható, aki öntudatosan hallgatott el s némán dobta oda szépnek ígérkező karrierjét, aki nem engedett a szelídebb erőszaknak sem, nem bizonyult megvehetőnek például — mester tehát, aki leírt soraival, esetleg a hallgatásával, a tartásával vezetett volna. A nagyon kevés esélyes közül is Nemes Nagy Ágnes lehetett volna az első, már csak azért is, mert benne pedagógiai szenvedély is akad. Ha mesteremnek tudhatnám, róla szólva most milyen repesve kölcsö-

nőzném a saját szavait: „rajongásaim listája hosszú, de azért ő irodalmi tudatom iniciáléja”. Ízlelgetem a félmondatot, próbálom átültetni, s belevörösödök: úgy látszik, irodalmunk menthetetlenül nélkülözi a pásztorokat. Talán éppen a dacosan hallgató évek okozzák, hogy ma nincsen babitsi értelemben mesterünk. A bezárkózás, a nyílt harc elmaradása, a társak, az egy-szerre visszavonulók közötti jogos vagy jogtalan gyanakvás, az *atomizálódás* alapos nyomokat hagyott; és mintha a világ új, pillanatnyi kérdései nem rikkoltanának, mintha nem robognának az új évek, újabb évtizedek, a legnagyobb szerűbb könyvek a múltba hajolnak, az időből kikökkenten befejezettséget sugallnak ott, ahol a fiatalabb pályatárs még adekvát választ, megújított magatartást vár. Csak egy példa: a felszabadulás óta született magyar regények közül Ottlik *Iskola a határon*ja talán a leggyönyörűbb (nekem a legkedvesebb, s ez igazán nem vall egyedülálló ízlésre). A regény első lapja pedig megidézi 1957 nyarát. Felejtethetlen mondatok, az ember valahogy nagyobb önbizalommal gondol anyanyelvére, saját embervoltára — csak mintha 1957 hiányozna. Istenem, 1957 nyara!

Nem félek a kíméletlenségtől, elvégre egy tanítványságától megfosztott, mesterhiányt panaszolónak ez megbocsátható, de igazságtalanul vádaskodó nem akarok lenni. Lehet, hogy a világon ma sehol sincsenek klasszikus mesterek? Hogy az őrzés és a mértékfelmutatás mindenütt magányba zárja az alkotókat, a magány pedig megkövesít?

A *hegyi költő* is bizonyítja egyébként, hogy a beidegződött reflexek foglyai lehetünk: Nemes Nagy Ágnes csodálatos *védő beszédet* írt Babitsról, s nemcsak úgy, hogy a költő életművét egykor elutasító és meghamisító embe-rekről, egyfajta szemléletről és gyakorlatról felháborodottan, néha gyilkos szellemességgel szól. Nemcsak így. Az elragadó tanulmányban egyetlen mondat sincs, ami akárcsak utalna, kérdezne Babits botlásaira, a valamilyen szinten bizonyára mégiscsak megnyilatkozó gyarló voltára. Pedig szívesen hallanám Nemes Nagy Ágnestől, hogy miképpen éli és szenved át újra a mindenekfelett szeretett Babits tévedéseit. Akár emberi, akár költői tökéletlenségeit. Emlékszem, sok esztendővel ezelőtt József Attila *Kiáltásáról* beszéltünk, illetve egészen másról, s a vers csak érintőlegesen került szóba, s ahogy várható, a társaságban mindenki borzongó áhítattal idézte fel. Nemes Nagy Ágnes pedig anélkül, hogy összezúzta volna ezt az áhítatot, tehát *nem* a kívülálló szenvtelenségével, *nem* kötözködő méricskéléssel jegyezte meg, hogy a második sor jelzője felesleges, henye s így ügyetlen, mert a „nagy bajom” nem nagyobb, nem súlyosabb, mint a jelző nélküli baj. Szó-tagöltés — mondta, s annyira otthonosan, bensőségesen, ahogy az ember tudja: a szekrény alja vagy a legfelső polc poros, de azért ez a lakása, a vára, terepe, mindene.

Ha Nemes Nagy Ágnes megszólal, s akár egy egész életműről, akár egy jelzőről beszél, mindig otthonosságot sugároz, számára az irodalom lakható tér. Túlszórduló indulattal olykor szüksége van a közvetlen kimondásra: „Be-jelentem tehát igényemet az egész, nagy irodalomra, minden porcikájára, nem engedem kicsavarni a kezemből az érték egy darabját sem; szükségem van az Ó-magyar Mária-siralomra éppúgy, mint Petőfire vagy József Attilára, Homéroszra éppúgy, mint a most születőkre” — de a tárgyyszerű, higgadt-okos megfigyelések közben is érezni, hogy az irodalom „minden porcikája” testként hozzátartozik. Szóval: otthonosan mozog a költészetben, s ha azt találnám mondani: szinte házikábtan, valami nagyon szép, talán sötétkék

vagy melegbarna, hosszú, bársony pongyolára gondolnék. Kényelmes és méltóságot adó ruhadarabra.

Az érzékletesség, különösen a téri érzékelés kifejezése bizonyára összefügg ezzel az otthonossággal, de a kettő nem ugyanaz. Nemes Nagy Ágnes azt írja *Az örök folyosóról*, hogy „a vers rövid. Főleg belső teréhez képest”, s az ilyesféle „leírás”, ezek az első hallásra egzakt megállapítások árulkodnak leginkább arról, hogy költői érzékeléséről „számol be”. Látja a vers zenéjében hallható fejfölvetés mozdulatát és hallja a képekben megjelenő tárgyak zörejeit. Azt írja Babitsról, hogy „a végső kérdések és azon is túliak szélvihara rázta egész lázas valóját, olyan volt, mint valamely végső bástyára kitűzött, szaggatott, tépett zászló, állandóan *érezte*, amit gondolni is alig lehet”. Érezkeli azt, amit gondolni is alig lehet: a költészetet és a költői magatartást ennél találóbban aligha lehetne meghatározni. S persze ezt teszi Nemes Nagy is — a Babits-könyv is költészet, költői tett, tehát a sok-sok végigmondott, aprólékosan-figyelmesen megközelített és rögzített dolog mögött ott vibrál az érzékelhető, sejtethető végtelen világ.

A *hegyi költő*ben bátran *anyagmintát vesz* Nemes Nagy Ágnes: nincs szüksége semmiféle kényszeres leltározásra. Sajnálja persze, hogy a teljesség nem fér bele egy kötetbe, de nem rémül el, remekül él a saját belső szabadságával, a válogatás lehetőségével. És talán öntudatlanul épít az olvasó tehetségére is. Azt mondják, a jó tankönyv, a jó irodalomtanár annyit ad egy-egy verselemzésben, hogy más műveket már önállóan közelíthessen a diák. A *hegyi költő* ilyen értelemben is kiváló tankönyv. Jónásról többek között azt olvassuk: „Meglóg, fogadkozik, duzzog, kifogásol, kételkedik. Ez kell nekünk, ez kell; mit is kezdenénk egy kételytelen hőssel? Egy botcsinálta hős, egy kudarchős, nem is elbukó, hanem megszegyenített hős: mennyire ismerjük ezt a figurát, mennyire hordozza legmélyebb tapasztalatainkat. Isten balekja. Hős. Ott áll azon a keskeny sávon, a nagy zúgó, ontológiai pátosz és a legköznapiabb esendőség között. És persze, éppen a tények ősi dramaturgiája folytán válik személye elsőprően hitelessé, az ellentét okán, lotykos, rongyos, ragadós ruhájú, szembetűnően alultáplált figurájának harca Ninive ellen abszurd; de mi ez ahhoz a harchoz képest, amit önmagával és az Úrral kellett megharcolnia?” Persze hogy vers! Tömény, szellemes és mintha minden hang külön-külön is a védtelen-érzékeny szellem fájdalmát zengetné. Felsorolásban, metaforában, egyszavas mondatban és szárnyaló körmondatban, elvont fogalmakkal és testi tünetek számbavételével jellemzi a Babits-hőst, s milyen közel hozza: nemcsak ismerősünk már, hanem a többes szám első személy használatával közölünk valóvá lesz.

Ebből a keményre kalapált szövegből szívesen kiemelnék néhány szókapcsolatot — meggyőződése, hogy Nemes Nagy Ágnes szinte egész költői látásmódját tettenérhetnénk így —, olyasfélét, mint az „Isten balekja”, a „zúgó, ontológiai pátosz”, s különösen a „szembetűnően alultáplált” kifejezést, de a buzgó részletezés helyett megintcsak őt idézem, a fontoskodástól idegenkedő vállrándítását: „node mindegy. Akinek füle van, hallja”. S különben is: ha példákat keresnék, jószerével az egész könyvet idézhetném, hisz éppen ez a lényeg: a szöveg minden porcikájában fellelhető egységes szemlélet (ha ugyan szemléletnek nevezhető a világérzékelés).

Ni csak! a zárójелеm is talán Nemes Nagy hatására biggyesztődött ide? Igen, a zárójелеkről külön is érdemes szólni. Először a változatosságukról, noha tipizálhatók. Mert kiegészítők vagy a szakadatlan ellentmondást erősítik, az ember, a költészet rebbenékenységet érzékeltetik, máskor a végtelen-

ségre figyelmeztetnek. Az olvasó meg bólogat, az íróval feszül és néha hangosan nevet — például a *Fekete ország* elemzésébe szőtt tűnődésen: „többen megjegyezték már, milyen kár, hogy a fekete magyarul magas hangrendű szó; milyen jó volna, ha például »noir«-nak hívnák. De hát mit tegyünk? Elég fekete ez így is”.

Tűnődései közé gyakran ironikus „áltűnődéseket” iktat, a csacska diáklány mindenre rácsodálkozó pillantását próbálja, grimaszokat; mintegy a vitát késleltetve s a lecsapást fokozva latolgatja a képtelen állításokat is. Meglep, de azért érezhető: most jön a sodró érvelés. Felemel például egy kritikusi mondatot, amely Babits passzivitását, cselekvő energiái fogyatékoságát állítja. Egy percig tartja, forgatja ezt a magabiztos kijelentést — tessék figyelni! így tűnődik álnaivul: „Érdekes. Elvégre lehetséges; nehéz volna valakinek a cselekvő energiáját megmérni, mint a vérnyomását.” Aztán következik az a bizonyos elsöprő replika: „Ehhez képest mintha elég mozgalmas életet élt volna a költő: szerkesztette a Nyugatot, a magyar irodalom legfontosabb folyóiratát; állásából háromszor mozdították el az első világháború alatt és után politikai okból; egy forradalom egyetemi tanárrá tette, egy irodalmi forradalom vezető alakjaként közéleti, szellemi harcok állandó középpontja volt...” És így tovább, feltartóztatathatatlan lendülettel.

A szenvedélyes szeretet mindig meglepő dolgokat fedez fel, hisz a „szenvédély” meg a „szeretet” is végtelenül individuális. Nemes Nagy Babits-könyve annyi meglepetést kínál, hogy ocsúdni sincs idő közben — ezért is olvasható olyan izgalommal, egy szuszra. De soha nem hatásvadászóan meg-hökkentő. Meglepetést gyakran az okoz, hogy nagyon egyszerűen fogalmaz, Amit az első világháború korszakváltó hatásáról ír, vagy a magyar dekadencia sajátosságáról, aztán a magyar századvég szellemi-költői sivárságáról, arról az évtizedekig tartó időszakról, amikor a nótát vagy a frázist hitték költeménynek, s amikor „a művészet hivatásos közvetítői” is elvesztették érzéküket, igényüket az igazi költészetre. Meglepő Nemes Nagy, amikor a legismertebb-vitathatatlanabb tényeket is megjeleníti. Mert ki ne tudná, hogy a Nyugat-nemzedék megújította a magyar irodalmat és az irodalmi gondolkodást, s hogy a nemzedék kiemelkedő alkotója volt Babits. Mindez tény, száraz, lexikontény, a költő azonban éppúgy élménnyé avatja, érzékelhető, személyes, izgalmas „tárggyá”, ahogyan a csillagos égbolt, a pusztán süvöltő szél, egy szomorúfűz vagy egy lyukba búvó bogár is az lehet. Így hát *A hegyi költő*ben ezt a „tényközlést” találjuk: „Babits Mihály a nagy Nyugathegylánc egyik fő-orma, a vízválasztó hegysoré, amely a századelőn gyűrődött fel a magyar irodalomban, amelytől számítva másfelé folynak a folyók”.

Meglepetést keltenek aztán a valóban eredeti, egészen új versértelmezések, az évtizedeken át gépiesen szajkózott és tovább adott hiedelmeket szét-foszlató magyarázatok — közülük is talán a leghatásosabb *A lírikus epilógjáról* szóló rész. Hatásos? Az „objektív” szövegelemzésen átsüt a személyes kín: itt nem arról van szó, hogy Nemes Nagy Ágnes *hogyan viszonyul* a babitsi példához, hogy szereti, lelkében dédelgeti — nem, itt a saját megszenvedett próbálkozásai dörömbölnek, no persze, fegyelmezetten, a végsőkéig visszafogottan, de azért takarhatatlan, hogy a kötet *kettős portré*. Éppúgy szól Babits világáról, mint Nemes Nagyéről. Tényleg nem lehet, talán nem is érdemes másként közelíteni.

Nincs értelme tovább szálazni, hiszen újra és újra csak azt ismétlem: Nemes Nagy Ágnes Babits-könyve egyetlen költői látomás-hallomás-érzet, hogy versszerkezetű mű. Vagy a mániákusan (talán rondószerűen) vissza-

hozott főtémák építésében is követhetem őt? Csempésszem ide legkedvesebb rögeszméimet, „fedezzem fel” a könyvében ezeket, ahogyan ő teszi a Babits-életmű ürügyén? Mert tanulmányának még az utolsó, zárójeles (!) félmondata is önidézet: „hiszen hajózni szükséges”. A latin szállóige (navigare necesse est) a tenger ősi nagy erejű, természetes hullámszállásával bukkan fel újra Nemes Nagy Ágnesnél; a megszállottak lendületével emlékeztet, s mert ott a zárójel, hát kételkedőn, öngyötrőn és önironikusan is hangzik az egész: korszerű prófétaaszavakká lényegül. Mint ahogyan — legalábbis számomra — igehirdetés az a néhány mondat is, amelyben Babits „aszkézisést”, erkölcsi fegyelmenek természetét, „felfelé irányultságát” jellemzi. Végso soron azt a tartást, amelyet egy totális világnézettel már nem rendelkező kor reprezentatív költője megmutathat: „az örömök *hierarchiájának* felfedezése” ez. Belső rend, öntörvényű, egyszeri, széljegyzetként akár rá is írhatnánk: házi használatra — és mégis világnagy lehet.

*

Nagyon fiatalon olvastam az Illyés szerkesztette Babits Emlékkönyvet, amely a költő halálának évében jelent meg. Annyi idő után arra emlékeztem, hogy a friss gyász fogja össze a kötetet, s hogy a gyászban iszonyú rémület van, de — bizonyára igazságtalanul — Hunyady Sándor rövid, alig egyoldalas írása maradt meg bennem a legelevenebbnek. Lappangó mesterhiányom okozta vajon, hogy mondatait épségben őriztem, hogy időközben is oly sokszor eldűnnyögtem? A kényszerűen-dacosan mindhalálíg „törvénytelen”, sóvárgó és azért el-elolcsósodó Hunyady, a könnyen barátkozó bohém és a senkihez sem tartozó alkotó Babits temetéséről ír — és kihívóan, már-már frivol módon, megdöbbenve ébred rá, hogy jól érzi magát. Erre emlékeztem: az ő borzongására meg a magaméra, hogy Babits temetésén jól érezhette magát, és a kétségbeesett melegségvágyra: „mert mindenkit szerettem, aki a temetőben összegyűlt”. Nem tudom, Nemes Nagy Ágnes ott volt-e azon a temetésen — mindegy. „Matrózblúzos hűségesküjét” a sohasem látott Babits kezébe tette, s jól ismeri, megtapasztalta a Hunyady-féle ámulatot: „Mi mindent tud tenni egy nagy szellem!... Vonzása összegyűjti azokat, akik szeretik egymást.” S ha maga részese lehetett ennek a csodának, talán érti a nélkülözéstől nyugós szertelenséget is.

LEVENDEL JÚLIA

Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban

Tudományos monográfia több mint fél évszázada nem foglalkozott Görgeyvel. Szaporodó forráskiadások és 1848–49-es feldolgozások révén szakmai értelemben fokozatosan érlelődött annak lehetősége, aminek szükségességét vitatni sem lehet: készüljön összefoglaló pályakép Görgey szabadságharcbeli működéséről. A szélesebb közvélemény érdeklődését eleddig többnyire a szépirodalmi feldolgozások próbálták kielégíteni, szakmai szempontból — enyhén szólva — kifogásolható módon. Az előbb említettek mellett az olvasóközönség ízlésének átalakulása, a dokumentatív, értekező műfajok térhódítása és a Gör-

geyvel kapcsolatos érzelmi-indulati elfogultságok érzékelhető csökkenése teszi érthetővé, hogy ezúttal terjedelmes, nagyközönségnek szánt történettudományi munka foglalja össze Görgey 1848—49-es működését.

Pusztaszeri László főként az egykorú forrásokra és a szereplők emlékirataira támaszkodva végzi alapos elemző-rekonstruáló munkáját. A történész a forrásokat szakavatott elemzőként, kritikailag kezeli és mérlegeli. Eredményei bemutatásakor, mint történetíró, még nincs a mesterség eszközeinek teljes birtokában. Részletesen cáfol szóra kevésbé érdemes későbbi konstrukciókat, más-kor forrásait egymás után vonultatja fel, így olykor megbontja az időrendet, ismétlésekbe bocsátkozik, és az újratárgyalások során értékelése — az olvasó számára — bizonytalanná válik, s előadását itt-ott terjengőssé teszi.

A források közül Görgey Artúr emlékiratai és a hadvezér testvére, Görgey István könyvei iránt van a legnagyobb bizalommal. Olykor még a saját maga által felvonultatott egykorú források ellenében is főként az ő emlékezéseikben, önigazoló vallomásaiban találja meg a történelmi magyarázatot. Görgey-párti tehát, legalábbis annyiban, hogy túlnyomórészt elfogadja Görgey későbbi *értelmezéseit* saját tettei felett. Görgey *értékeléseivel* azonban már korántsem azonosul minden esetben. Hősétől bizonyosfokú távolságot terem, és kritikával figyeli működését. A *történelmi szereplő* pályáját Pusztaszeri László a szakszerű vizsgálódás szempontjai szerint igyekszik rekonstruálni, míg a konkrét *személyiség* részint a háttérben marad, részint a tábornok saját magáról kialakított képét, a következetes, józan, higgadt férfiú portréját hagyományozza tovább. Ez az egyoldalúság azonban néhol meghatározó módon befolyásolja a történeti rekonstrukciót is.

Görgey karrierje Pusztaszeri előadásában a katonatehetség forradalmi időkben nagyon is magától értetődő felemelkedésével azonos: a megnyílt lehetőségek között ember és szerep egymásra talál. Pedig a felemelkedésnek konkrét politikai és személyi háttere van! Politikai annyiban, hogy — ezekről a könyvben nem esik szó — Görgey a kezdetekben a baloldallal keres és tart kapcsolatot. Az ő lapjukba írogat cikket. Madarász László már október elején benne látja a leendő fővezért. Még Zichy Ödön kivégeztetése sem olyan magától értetődő és mellékes epizód, mint ahogy tárgyalatik. Nem kétséges: Zichy Ödön hazaáruló volt. Ám Görgey teljhatalma csak a Csepel-szigetre, rögtönífelő bíráskodási jogköre csak az ottani tisztviselőkre terjedt ki, Zichyt pedig Fehér megyében, Soponyánál fogták el, onnan hozták Adonyba. Görgey emlékiratai szerint azért hozatta át Csepel szigetére, mert amott népítélet fenyegetett — ennek azonban más forrásból nincs nyoma, s a bíróság illetékesége ez esetben is vitatható.

A Duna partját 1848 szeptemberében vigyázó honvéd őrnagy roppant becsúszást jelzik a képviselőházhoz küldött jelentései, melyek némelyike egy feljelentéssel is felér. Mekkora az elkeseredése, amikor egyetlen nap után át kell adnia egy nagyobb alakulat parancsnokságát! Ambícióit ekkor csak a forradalom radikalizálódása révén reméli kielégíthetni. Korántsem igaz, hogy „kezdetől fogva nem fűzött túlzott reményeket a népfelkeléshez... a népfelkelést mint tömeget mindig mellőzte, és harcba vetését ellenezte”, miként Pusztaszeri állítja. A józannak vélt Görgey ekkor így utasít: „mondjuk el a szegény félrevezetett népnek, hogy mi ezen hiteszegett gonosz Jellachich párt törekvéseinek végcélja: ne mondjunk el többet az igaznál, de mondjunk el mindent a mi igaz! A szent igazság hatása ellentállhatatlan! És Magyarország népe el fogja ismerni jó tiszta szándékunkat és ráismérend hunczut csábítóira és felébredend gyötrő álmaiból bosszút álland ezeken, véres bosszút! ... iparkodjék

ön a még kevesebb lelkesedéssel bíró polgártársainkat minden módon felbuzdítani, és a felbuzdultakat mindjárt magával vinni. Így ereje nőttön növend és ez az a mi által győznünk kell okvetlen." Később változott csak véleménye, a háború valóságos dimenzióinak kibontakozása által nagyon is indokoltan. Az impulzív lendület, a pátosz belőle sem hiányzott — a személyiség összetettségét éppen az sejteti, hogy később — már formálva image-át — mennyire el tudta mindezt rejtetni!

Pusztaszeri László nagy hangsúlyt helyez a hadtörténeti összefüggések megvilágítására. A vaskos monográfia fejezet- és alcímei szerint csaknem kizárólag e kérdésekkel, s csak az ezek által közvetve érintett politikai vonatkozásokkal („Bécs vagy Buda?" stb.) foglalkozik. Valójában műve mintegy harmadrésze — legizgalmasabb és legvitathatóbb része — Görgey politikai elképzeléseit próbálja rekonstruálni. A középpontban Görgeynek a Függetlenségi Nyilatkozatról adott értékelése áll.

E kérdés megvilágításához Pusztaszeri sorra veszi a forrásokat: Klapka szerint Görgey sohasem bírálta a Nyilatkozatot, Vukovics szerint is csak egy-két győztes csatát tartott volna még szükségesnek, s maga Görgey egy nyilatkozattal április végén hitet tett mellette: „... ez európai harc leend: a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen. S győzni fog a nép, győzni fog mindenütt... a nemzetet... rabbá tenni többé nem lehet" stb.

Mindezt azonban Pusztaszeri — megint csak Görgey emlékirataira hagyatkozva — akként értékeli, hogy a tábornok csak színleg fogadta el a kialakult helyzetet, részint azért, mert egyelőre nem tudott ellene tenni, részint azért, mert csak ekként tarthatta együtt a hadsereget, állíthatta meg annak politikai széttagolódását. Görgey eszerint töretlenül az egész szabadságharc alatt mindvégig egyezkedést akart. És amint tehetette (júniustól lesznek erre — vitatható — források), megpróbálta a trónfosztást semmissé tenni. Ha így volt, megválaszolatlan az a kérdés, hogy elégséges-e ez a lépés az egyezkedéshez? Az 1849 márciusi államjogi helyzet szerint a király V. Ferdinánd — egy komoly egyezkedési ajánlathoz viszont Ferenc József elismertetése szükségeltetnék és így tovább. Görgey júniusi és későbbi véleménye azonban nem perdöntő az áprilisi időszakra. Színleg fogadta csak el Görgey a Függetlenségi Nyilatkozatot? (S ekkor igen ügyesen színlelhetett, mert „leleplezésére" nincs egykorú forrás!) Pusztaszeri ebben a fontos kérdésben hitelt ad az amlékiratírónak. Ebben az összefüggésben elkerülte figyelmét, hogy az a Görgey, aki április 7-én Gödöllőn részletes információkat kapott Kossuthtól, ezt követően (de még a trónfosztást megelőzően) Léván egy kiáltványban nyilvánosságra hozta, hogy egy kivégzett magyar hadifogolyért „három osztrák fej esik", az ellenség soraiból foglyul esett magyarokat kivégzik, végül: „Magyarország készen áll élethalálrai harcra, mert a nép hosszú túréséből kifogyott, mellyel eddig elnyomói iránt viseltetett." Mi más ez, mint az esedékes Függetlenségi Nyilatkozat túlzott következetességű (egyébként végre nem hajtott) lefordítása a hadjárat nyelvére? És mi „kényszeríthette" ennek kiadására Görgeyt? Hiszen így ő és a hadsereg ugyanolyan messzire került egy esetleges alkudozás megkezdésétől, mint a polgári vezetés! A magyarázat csak az lehet, hogy a teljes győzelemre ekkor (az orosz intervenció valóságos dimenzióinak kibontakozása előtt) komoly esélyt látott. Miért fogadta volna el az állítólag megegyezésre törekvő Görgey a hadügyminiszteri állást? Hiszen ezáltal az ellenfél előtt is azonosul a trónfosztással! Mint miniszternek, esküt kellett tennie a Függetlenségi Nyilatkozatra. Görgey azon május 13-i levelén már Pusztaszeri is elcsodálkozik, amely szerint Hentzi pesti ágyúzásában „én részemről az egész tüneményben az ausztriai dynastia

halálpompájára gyűjtött fáklyáknak lobogását láttam, mert akiben e hazában még egy szikrája volt a kegyeletnek a hitszegett dynastia iránt, azt a tegnapi tett örökre kiirtotta". (A levelet egykorúan közzétették a *Közlönyben*.)

Mit akart hát Görgey valójában? A könyv álláspontja szerint a szabadságharc során mindvégig valaminő kompromisszumot. „A fegyverrel kikényszerített és a birodalom keretei között megvalósult kiegyezésnek lehetett némi *realitása*.” (342—343.), s ezt megismétli egy 1849 júniusi helyzetelemzésben: „A politikai irányvonal megváltoztatásával és a hadsereg fegyvereinek erejével próbálta a legjobb politikai feltételeket kikényszeríteni ahhoz a még lehetséges egyetlen *realitáshoz*, hogy az 1848-as „alkotmányos” állapotot kell egészben vagy akár részleteiben átmenteni.” (422—423.) Néhány lappal később — önmagának mondva ellent — megállapítja: „Nem akarta végképp lezárni a kiegyezési tárgyalások lehetőségét. Ez a várakozás június elején már teljes mértékben *irreális* volt.” (439.)

Ezt akarta-e, s reális vagy irreális volt-e törekvése? Az első kérdésre a magunk részéről azt válaszoljuk, hogy véleménye az első időszakban kialakulatlan volt, majd a hadi- és politikai események függvényében folytonosan *változott*. (Ezt korántsem kritikái jelleggel, hanem magától értetődőként véljük így.) 1849 áprilisában-májusában a jelek szerint elképzelhetőnek tartotta az állami önállóság biztosítását — persze a belpolitikát egy látszat parlamentet meghagyó bonapartista diktatúra irányában fejlesztette volna tovább. A Függetlenségi Nyilatkozat által teremtetett alkotmányos vákuum ezt elméletileg nem zárta ki, bázisa is lett volna a demokratizmustól visszarettenő mérsékelt liberálisokban. Kossuth személye azonban ezt a megoldást lehetetlenné tette. A cári hadsereg inváziója után viszont egy esetleges kompromisszum irreális ábrándja és a teljes kiábrándultság között ingadozott. Tehát amíg 1849 áprilisában és májusában hatalmi vetélkedés, előtte és utána politikai ellentét fordítja szembe Kossuthtal.

Pusztaszeri könyvében viszont, mint idéztük, Görgey következetesen ugyanazt akarja: fő célja a megegyezés a Habsburg-hatalommal. A tábornok valóságos és ellentmondásos politikai mozgása ebből következően esetlegesen? taktikai jellegűnek deklaráltatik. A hadsereg tisztikarát kívánja megnyerni, a fegyelmet szeretné szilárdítani, a kormány bizalmát óhajtja megnyerni és így tovább. Ehhez képest a Görgeyt környező világ — éppen azért, mivel a maga valós ellentmondásosságában jelenhet meg, sőt Görgey méltatásához így is kell megjelennie — bizonyos mértékig lefokozódik. Az egyetlen kivétel a „békepárt”. Róluk megállapítja ugyan, hogy nem volt kialakult politikai álláspontjuk (423.), de mivel Görgeyhez közel álltak, azért megkapják „a nemzeti célokért fellépő, mérsékelt vagy inkább reálpolitikus csoport” minősítést is (538.). Kétségtelen, hogy a munka nem a Kossuth—Görgey ellentét mítikus tengelye köré csavarja a szabadságharc történetét. Kettejük ellentéteit és feszültségeit elfogultságoktól mentesen a maguk konkrét összefüggéseiben igyekeznek értelmezni. Ugyanakkor annak valószínűsítésén buzgólkodik, hogy Kossuth volt az, aki nem nőtt fel feladatához. Vegyünk szemügyre egy szövegrészt: Kossuth egy 1849. május 8-i levelében azt szorgalmazza, hogy Buda visszafoglalása után a sereg ne támadjon Bécs felé, hanem Győr körül operáljon, „tehát reálisan méri fel, hogy a helyzet nem alkalmas a hadműveleteknek Bécs és az örökös tartományok felé történő kiszélesítésére. Nem így azonban az úgynevezett »viddini levélben«, ahol már figyelmen kívül hagyja ezt a józan mérlegelésen alapuló javaslatát, és azt kéri számon Görgeytől, hogy ha

Komárom után az ellenséget erőteljesen üldözi, »Bécs akkor érett gyümölcs gyanánt, kardcsapás nélkül esett volna kezébe, s Olmützből az uralkodóháznak távozni kellett volna«. A két dokumentum jellegzetesen példázza, hogy Kossuth milyen könnyen hagyta figyelmen kívül a tényeket és saját nyilatkozatait valamely politikai cél vagy ötlet kedvéért.” (362.) Ellenvetéseink: 1. egy „jellegzetes példából”, amelyet több nem követ, a történésznek nem lehet ilyen következtetést levonnia. 2. a nézetek változtatása nem bűn és nem a tények figyelmen kívül hagyása. 3. végül pedig: ez a két hivatkozás *nem* ugyanarra a helyzetre vonatkozik. Az első Buda ostroma közben, az ebből fakadó késést már felismerve elemez, a másik visszatekintve arra utal, hogy Komárom felmentése után hozzá sem kellett volna kezdeni Buda ostromához, s így még lett volna esély az előnyomulásra. Az idézet „jellegzetesen példázza, hogy a szerző milyen könnyen...” stb. (Természetesen egy másik kérdés, hogy a két kossuthi helyzetelemzés a maga összefüggéseiben egyenként is megállhatja-e a helyét?)

Eppen a forradalom és szabadságharc egésze az, amelyről a szerzőnek nincs új mondanivalója, sőt régi értékeléshez nyúl vissza, amikor arról ír, hogy „a forradalom széles népi háttere, erőtartaléka a liberális középnemesei vezető réteg megtorpanása, következtelensége miatt leszűkült” (681.). A nép erős és romlatlan, a vezető réteg gyarló... Így lett volna? Aligha.

A források kezelése terén módszertaninak, illetve értékválasztásból fakadónak tűnő egyoldalúsága, az tudniillik, hogy egyetlen forrásnak, Görgey enyhén szólva torzító emlékiratainak szavaz bizalmat, összefüggésben állhat azzal, hogy az egész szabadságharcról nincs a szerzőnek árnyalt, alapos (és esetleg önálló) véleménye. Az egészben való eligazodás bizonytalanságai vezetnek újra és újra oda, hogy Görgey odanyújtott kezét fogja meg: „a megoldást maga Görgey Artúr bocsátja ezúttal is rendelkezésünkre, amikor nagyon világosan kifejti, hogy...” (342.). Ha Kossuth felkeresi ekkor és ekkor Görgeyt vagy legalább taktikusabb irányában, a hadvezér nem lesz olyan engedetlen, rábíráható az egyetértésre — olvashatjuk többször is. Bem, Dembinski és a többiek monográfiusa majd sorra ugyanezt kérheti számon az elnöktől? — Ha Kossuth képes lett volna eljutni mindenhová... A Kossuth-kritikának szánt megjegyzés így a visszájára, Kossuth-kultuszba fordul.

Az árnyalt Görgey-kép mögött így mosódik el az a küzdelem, amelynek részese a hadvezér. Felcserélődik a reális és az irreális amúgy is doktrínér ellentétpárja, bizonytalanná válik az értékelés, látszattá fokozódik le a valóságos.

Hangsúlyoznunk kell: a Görgey-pályakép megrajzolása rendkívül nehéz, buktatókkal teli történetírói feladat. Pusztaszeri László könyve nem teljes siker, de siker. Történetkutató érezteti itt kutatói szenvedélyét, bizonyítja forrásfeldolgozó képességét, és — hangsúlyoznunk kell — a hadtörténeti, hadszervezési és politikatörténeti elemzésben egyaránt megmutatkozó jártasságát. (Magvető.)

GERGELY ANDRÁS

Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon

A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ ÉS A ROMÁN NEMZETI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ

A szabadságharc utolsó hónapjaiban többször történt kísérlet Erdély magyar és román népének összebékítésére, sőt esetleges fegyveres együttműködésére is. A májusi tárgyalások azonban Hatvani őrnagy esztelen katonai vállalkozása miatt újabb véres öldöklésbe torkollottak, a Bălcescu közvetítésével tető alá hozott — majd képviselőházi határozatba is foglalt — megbékélési tervzet gyakorlati életbeléptetésére pedig már nem maradt idő.

1848/49 erdélyi eseményei kétféle tradíciót hagyományoztak a magyar emigráció vezető képviselőire, illetve a szerveződő fiatal román állam befolyásos gondolkodóira, politikusaira. Az egyik az volt, hogy lehetséges és érdemes az együttműködés, mert az egymással való áldatlan hadakozás csak a szomszédos birodalmak Magyarországgal, illetve a Dunai Fejedelemségekkel szembeni elnyomó politikáját segíti, teszi még eredményesebbé. A másik hagyomány: Erdély helyzetének bizonytalanná válása. A magyar emigráció félt annak veszélyétől, hogy a többségében román lakosságú Erdély leszakadhat Magyarországról, míg a román, úgynevezett „48-as nemzedék” számára egyre inkább reális lehetőségnek tűnt föl az, hogy Erdély, a kapcsolt részekkel, a Bánsággal és a Tiszaháttal együtt a kialakuló román állam része lehet — és legyen. Az „erdélyi iskola” dákoromán elméletet lefektető tagjainak elképzeléséből lassanként reálisnak tetsző politikai program válik.

A megegyezés, az együttműködés próbaköve — hosszú távon — tehát Erdély lett. Ez máris felveti annak kérdését, hogy ily módon volt-e egyáltalán reális lehetőség a szövetkezésre. Márcsak azért is, mert az ötvenes évek jelentős európai eseményei sorra a román állam szerveződését segítették elő, s — függetlenül ettől — a Kossuth-emigráció gyarapították. Az előbbi okát a szerző a következőkben látja: „A három nagy autokratikus birodalom (Ausztria, Törökország, Oroszország) árnyékában (...) hatalmi vákuum keletkezett, a beálló erőegyensúly pedig — különösen az orosz birodalom közép-ázsiai és balkáni terjeszkedését megakadályozni hivatott krími háború (...) a nyugati hatalmak számára győzelmes lezárása után — igen kívánatosá tette egy erős, életképes ütközőállam létrehozását. De egyben arra is lehetőséget teremtett, hogy III. Napóleon egyfelől a francia burzsoázia Kelet-Európába, főként a két dunai fejedelemségbe irányuló expanzíós terveit, másfelől saját, ezzel is összefüggő külpolitikai koncepcióját (tudniillik az általa megváltoztatandónak ítélt 1815-ös status quo két „konzervatív” tartópillérének — Oroszországnak és Ausztriának — egyidejű gyöngítését) érvényesítve — útját állja az osztrák tőke és a cári hadsereg balkáni előrenyomulásának. (Ez utóbbi legalább annyira angol érdek is volt!) Mindez a két román fejedelemség egyesítésével látszott legkönnyebben kivihetőnek számára, mely ettől kezdve és *ettől* válik igazán az európai politika fontos és tartós kérdésévé.”

A bő idézet a fiatal történész témaközelítésének, tárgyszemléletének mód-

jára is rávilágít: az erópai „nagypolitika” mozgásainak összefüggéseibe ágyazza bele a Dunai Fejedelemségek egyesítésének, illetve fennállása első éveinek történetét, de a két fél egyezkedési kísérleteit is.

Borsi-Kálmán Béla könyve három nagy fejezetből áll. A kötet bevezető fejezete látszólag nem tartozik szorosan a kitűzött témához. Hiányában azonban aligha lenne érthető a tárgy, az, hogy a románság legjelentősebb képviselői milyen előzményekkel, politikai megfontolásokkal, kockázatokkal, mentalitással, mit, miről és miért tárgyaltak a magyar emigráció különféle csoportjainak képviselőivel.

Izgalmas és fontos ez a fejezet azért is, mert ilyen tömören és világosan még senki se gondolta át és foglalta össze a görög elemnek a román mentalitásra és társadalomfejlődésre gyakorolt hatását. (Azt is többek között, hogy a havasalföldi görögellenes közegben hogyan szervesülhettek az Erdélyből jövő tisztázatlan magyarellenés érzések.) Kísérlet történik e részben a polgári átalakulás néhány vonásának megrajzolására is. A szerző elgondolkodtató kitekin-tést ad a havasalföldi és moldvai fejlődés közötti árnyalatnyi, mégis fontosnak tetsző különbségekre. (Érzékelhetjük, milyen következményei lehettek volna annak, ha — szerencsésebb esetben — a moldvai befolyásos nemesi réteg szervesebben kifejlődik és így nagyobb részt szerez a kialakuló hatalmi struktúrából.)

Miután 1859-ben — török protektorátus alatt — megalakul az Egyesült Dunai Fejedelemségek, vagyis Moldva és Havasalföld élére egyetlen fejedelem, a rendkívül tehetséges, bravúros diplomáciai manőverezőképesseggel megáldott és kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Alexandru Cuza kerül, a magyar emigráció számára egyre inkább tényezővé válik a román állam. A többször is eltervezett fegyveres felkelés gyújtópontja ugyanis a Székelyföld — amelyet megközelíteni Moldva felől a legegyszerűbb. A Székelyföldre így csakis Bukarest engedélyével, illetve támogatásával lehet eljutni. Az engedély megszerzése, az együttműködés kialakítása pedig csak tárgyalások útján történhet.

Az 1859 és 1863 közötti tárgyalások menetét, illetve a megkötött egyezmények Borsi-Kálmán Béla *A magyar emigráció helyzetmegítélésének változásai 1863-ig: vélemények, tárgyalások, egyezmények* című második fejezetben teszi közzé. Noha ez a kérdéskör ismert, a fiatal történész számos új, általa feltárt dokumentummal — (például néhány, a Duna-konföderációs tervezet érlelődését és Marco Antonio Canini ezzel kapcsolatos misszióját megvilágító iratanyag stb.) — gazdagította ezt a történészek által viszonylag alaposan feltárt eseménysort.

A harmadik fejezet — (*Az 1864-es magyar—román megegyezési kísérlet története (Klapka György 1863—64-es tevékenysége és gr. Arthur Seherthoss 1864-es bukaresti missziója)*) — egyezkedést érintő anyaga új. E kísérlet egyedi kezdeményezője és szervezője az olasz kormány anyagi és politikai támogatását élvező Klapka György volt, akit egyébként korábbi szabadkőműves ismeretség és személyes barátság fűzött Cuzához, így közeledése alapvetően eltért a vélt fölényüket lépten-nyomon érzékeltető, fennhéjázó, de a tárgyalások során csekély eredményt felmutató magyar emigránsokétól.

Mivel az 1864-es szervezkedés már az első szakaszában — a Magyarországon létesített fegyverraktárak leleplezésével — meghiúsult, a Cuzával való egyezkedés se volt több kezdeti lépésnél. Része volt ebben a Dunai Egyesült Fejedelemségek rendkívül törékeny európai státuszának is, illetve annak, hogy

a magyar emigráció mögött semmiféle jelentős nagyhatalmi erő sem állott. Ha a Cuzát pártfogoló III. Napóleon elkötelezi magát Magyarorszáért is, a jelzett korszakban a magyar—román együttműködés bizonyára gyümölcsözőbb lett volna. Így Kossuth Duna-konföderációs elképzelése biztosíthatta volna csak azt a keretet, amelyben az egymással szövetkezett tagállamok sorsa és jövője függetlenebb lehetett volna a különféle nagyhatalmak politikai mozgásától, érdekeitől.

A szerzőnek nem csupán tárgyismerete, anyagismerete lefegyverző, hanem hűvös tárgyilagossága is, ahogyan témáját megközelíti és kezeli. Tudás és tárgyilagosság — mint e köny is tanúsítja — megfér egymás mellett. A befogadó tájékozottságát és józan szemléletét csakis ezek termékeny együttese teremtheti meg, mélyítheti el, tágíthatja ki. (Magvető.)

KOVÁCS ISTVÁN

Szerkesztői arztal

„A határainkon túli magyar irodalom értékrendje” címmel előadást és beszélgetést szerveztek július 27-én a szegedi művelődéseméleti nyári egyetemen. A Tiszatáj-ankét megtartására Vörös László főszerkesztőt, Annus József főszerkesztő-helyettest

és Olasz Sándor főmunkatársat kérték föl.

*

Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban című verséért Baka Istvánnak adták át az idei Graves-díjat. A vers lapunkban jelent meg először.